

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Інтернет-
підтримка

11 11

Олександра Глазова

УКРАЇНСЬКА МОВА

Рівень стандарту

УКРАЇНСЬКА МОВА

Олександра
Глазова

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України <http://mon.gov.ua/> та Інститут модернізації змісту освіти <https://imzo.gov.ua>

НОРМИ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ	
Орфоепічні	правильна вимова голосних і приголосних звуків, звукосполучень; правильне наголошення слів
Орфографічні	правильне написання слів і їхніх значущих частин; написання слів окремо, разом чи через дефіс; правильне вживання великої літери
Лексико-фразеологічні	уживання слів у властивому їм значенні та правильне поєднання слів за змістом у словосполученні та реченні; уживання стійких словосполучень у властивих їм значеннях, а також із постійним, відтворюваним за традицією складом компонентів
Словотвірні	правильне творення слів
Морфологічні	правильна словозміна самостійних частин мови
Синтаксичні	правильна будова словосполучень і речень
Пунктуаційні	правильне вживання розділових знаків
Стилістичні	правильне вживання мовних засобів відповідно до стилю мовлення та умов спілкування

ВИДИ ЗАПИТАНЬ	
Уточнювальні (чи...?)	Мета — уточнення інформації (знання) стосовно певного предмета (явища, події тощо): його існування, притаманних йому властивостей і т. ін.: «Чи справді підмет — головний член речення?», «Чи можна правильність вимови слова перевірити за орфоепічним словником?». Передбачають із множинності відповідей лише два варіанти: «так» або «ні»
Доповнювальні (що...?)	Мета — отримання додаткового знання (інформації) стосовно предмета міркувань: «Що потрібно для самоосвіти?», «Чим зручна дистанційна форма навчання?». Передбачають множинність відповідей залежно від змісту запитання
Проблемні (чому...?)	Мета — з'ясування причин певних явищ, процесів, дій, подій, визначення причинно-наслідкових зв'язків: «Чому підвищується температура поверхні Землі?», «Чому знання швидко застарівають?», «Чому штучний інтелект не зможе захопити владу над людьми в майбутньому?»
Риторичні	Мета — узагальнення відомої або очевидної думки, привернення уваги до певної проблеми. Не передбачають відповіді, оскільки її містить уже саме запитання: «Хто ж не хоче мати міцного здоров'я?», «Кому не хочеться навчатися за сучасним електронним підручником?»

ЦІННОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (за О. Вишневським)			
Вічні цінності			
<ul style="list-style-type: none"> Гідність Свобода Віра Надія Любов Правда Справедливість Чесність Щирість Доброта Милосердя Мудрість Краса Благородство Сумління Нетерпимість до зла 			
Основні національні цінності		Основні цінності громадянського суспільства	
<ul style="list-style-type: none"> Державна незалежність України. Патріотизм, готовність до захисту Батьківщини. Почуття національної гідності. Історична пам'ять. Повага до державних та національних символів. Любов до рідної культури, мови, традицій. Повага до Конституції України. Прагнення побудувати справедливий державний устрій. Сприяння розвитку духовного життя українського народу 		<ul style="list-style-type: none"> Пошана до Закону. Рівність громадян перед Законом. Рівність можливостей. Свобода слова. Права людини на життя, власну гідність, безпеку, приватну власність тощо. Право на свободу думки, совісті, вибору конфесії, участі в політичному житті, проведенні зборів, самовираження тощо. Обов'язки, що випливають із прав і свобод інших народів. Повага до національно-культурних вартостей інших народів 	
Цінності сімейного життя		Екологічні цінності	
<ul style="list-style-type: none"> Злагода та довір'я між членами сім'ї. Гармонія стосунків поколінь у сім'ї. Відповідальність за інших членів сім'ї. Подружня вірність. Піклування про молодших, батьків і старших у сім'ї. Пошана до предків, їхньої пам'яті. Дотримання сімейних традицій. Гостинність. Інтерес до суспільного життя 		<ul style="list-style-type: none"> Увага до власного здоров'я. Здоровий спосіб життя і протидія згубним звичкам. Усвідомлення своєї єдності з природою. Дбайливе ставлення до всього живого. Обмеження власних споживацьких потреб, контроль за своєю поведінкою в довкіллі. Охорона довкілля, відраза до господарського і побутового нехлюйства 	
Орієнтовні цінності особистості			
<ul style="list-style-type: none"> Самоповага Оптимізм Надійність 	<ul style="list-style-type: none"> Правдивість Комунікабельність Енергійність Ощадливість 	<ul style="list-style-type: none"> Принциповість Урівноваженість Послідовність Підприємливість 	<ul style="list-style-type: none"> Працьовитість Самокритичність Почуття гумору

Олександра Глазова

11 УКРАЇНСЬКА МОВА

Рівень стандарту

Підручник для 11 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

Харків
Видавництво «Ранок»
2019

УДК 373.5:811.161.2(075.3)
Г52

А в т о р:

Олександра Глазова, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики мов і літератури Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 12.04.2019 № 472)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Глазова О. П.

Г52 Українська мова (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти / Олександра Глазова. — Харків : Вид-во «Ранок», 2019. — 224 с. : іл.
ISBN 978-617-09-5222-6

УДК 373.5:811.161.2(075.3)

Інтернет-підтримка
Електронні матеріали
до підручника розміщено на сайті
interactive.ranok.com.ua

ISBN 978-617-09-5222-6

© Глазова О. П., 2019
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2019

Передмова

Шановні випускники! Дорогі випускниці!

Цей навчальний рік — останній у вашому шкільному житті, він дуже важливий і багато в чому підсумковий.

На уроках і поза ними, за допомогою вчителів і за підручником, разом з однокласниками і самостійно ви здобуватимете мовні знання, набуватимете мовленнєвих умінь і навичок, формуючи найголовнішу в житті компетентність — навчатися. Передовсім — навчатися мови, відчувати, любити й плекати Слово, повсякчас усвідомлювати роль і значення державної української мови в житті Української Держави і кожного з нас, ставитися до мови як найвищої цінності.

Ви вивчатимете, **як сказати й написати правильно**, тобто будете засвоювати норми української літературної мови. Дізнаєтесь, **як точніше й доцільніше висловитись у певній ситуації спілкування**, отже, набуватимете вмінь використовувати синонімію. Будете замислюватись, **як передати думки й почуття найкраще**, тож безперервно збагачуватимете словниковий запас, запам'ятовуючи влучні вирази, цікаві прислів'я й афоризми.

Ви — громадяни інформаційної доби, але й у сучасному прагматичному світі є місце для поезії, представленої в підручнику уривками з пісень і віршів, та красномовства, осягнути правила якого вам допоможе розділ «Практична риторика».

Перевірити рівень своїх знань ви зможете, виконавши тестові завдання онлайн, — для цього в підручнику використано технологію QR-кодів. Виконуючи вправи в класі та домашні завдання, зможете застосувати цю ж технологію, щоб скористатися словниками онлайн. Успішного та цікавого вам навчання!

Зорієнтуватись у підручнику вам допоможуть умовні позначки:

Теоретичний матеріал

Проведіть дослідження

Попрацюйте з комп'ютером

Домашнє завдання

Знайте і вмійте більше (завдання підвищеного рівня складності)

Виконайте проєкт

Мовна стійкість як ключова риса національно-мовної особистості

§ 1

Поняття мовної стійкості.

Джерела, що живлять мовну стійкість

1. Прочитайте. Витлумачте значення виділених словосполучень. Скористайтеся поданим у кінці підручника словничком термінів.

Національна свідомість і *національна солідарність* нерозривно пов'язані. По суті, це два вияви почуття, яке називають патріотизмом, повагою, любов'ю до свого народу. Тільки свідомість — це думка, а солідарність — дія. У зрілих народів національна свідомість і солідарність нерозривні.

У зрілих народів національна свідомість і солідарність нерозривні.

Коли народи завдяки розвиненій національній свідомості й солідарності домагаються розв'язання найскладніших економічних, екологічних чи політичних питань, у них зміцнюється повага до власної мови, тому що мова всіх їх об'єднує в один народ (За О. Ткаченком).

- Укажіть речення, у якому передано головну думку висловлення.
- Розкажіть про яскраві вияви національної солідарності, відомі вам із реального життя. Чи змінили такі вияви життя суспільства? Чи здійснили вплив на світогляд сучасної молоді? на ставлення молоді до державної мови? У який спосіб?
- Використавши подані нижче теоретичні відомості, дайте відповідь на запитання: як національна свідомість і національна солідарність співвідносяться з мовною стійкістю? Якою мірою така співвіднесеність актуальна для сучасного суспільства? Як ви уявляєте розв'язання цього питання?

АБВ

Мовна стійкість — це збереження вірності своїй мові, спрямованість на послідовне, непохитне користування цією мовою в щоденному спілкуванні.

4

Мовну стійкість народу живлять чотири головні джерела:

- національна традиція (історична пам'ять);
  - національна свідомість та національна солідарність, що мають становити взаємопов'язану нерозривну пару;
  - національна культура — духовна і матеріальна;
  - національний мир і співробітництво з іншими етносами, що живуть на території відповідного народу, а також з іншими народами світу.
- Саме ці джерела становлять умови існування народу.

2. Прочитайте уривок з есе журналіста-філософа Тараса Прохаська. Чи згодні ви з його думками? Якою мірою?

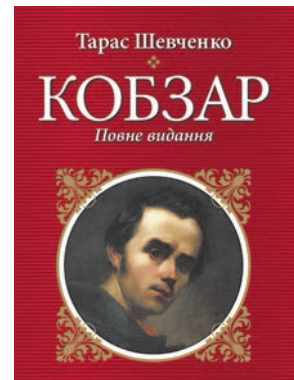
Кожна мова є довершеною і самодостатньою, але для кожного з нас лише якась одна мова може бути сродною. Вибір мови, якою думаєш, завжди пов'язаний із певними психічними змінами. Це не суперечить іншому феноменові: знати, любити інші мови й користуватися ними — євангельська чеснота.

...Можна собі уявити, що мова — це поїзд буття. Він собі іде. На якійсь станції народження ми сідаємо в нього. І ціле життя — це тільки той поїзд. Можливі, звичайно, пересадки, але вони завжди ризиковані. Можна, звісно, встигнути щось побачити у вікнах сусіднього поїзда. Але ніякого іншого способу пересування не існує. Зрештою, кожен поїзд іде за трохи іншим маршрутом.

- Хто з українських філософів уживав слово *сродна*? Стосовно чого? Чи доцільне це нині застаріле слово в тексті Т. Прохаська? Чому?
- Назвіть відомих вам осіб, яким властива мовна стійкість. Чи характеризує така стійкість людину? Як саме?

3. Прочитайте. Яка спільна думка об'єднує речення кожної з груп? Які джерела мовної стійкості тут названо?

I. 1. Фортеця зі слів, споруджена Шевченком, виявилася набагато міцнішою, ніж сила будь-якої зброї. Без цієї великої національної Книги чи існували б українці й досі як народ? Але якби не було героїчної боротьби наших предків, Шевченко не мав би що оспівувати (О. Ткаченко). 2. За честь і волю рідної землі мужніла в битвах мова українська (М. Литвинець).

II. 1. Я материнську мову світанкову несучи в стомов'я, в нелегке життя (*Л. Кана*). 2. Переклад завжди виконував функцію охоронця мови, в його обов'язки входило будувати й розвивати мову. Чому? Бо він знайомив із культурою світу, без знання якої народ ніколи не ріс би духовно. Треба знати сусідів, треба знати світ (*Є. Попович*).

- Розкажіть про роль у зміцненні мовної стійкості народу мистецтва, зокрема художньої літератури та перекладу.
- У якому документі зафіксовано статус української мови як державної мови України? Розкажіть про це.
- Поясніть, чому мовне питання завжди мало для українців особливе значення. Як ставлення до мови пов'язане з питанням творення та збереження національної культури? із питанням державотворення? У відповіді спирайтеся на подану нижче інформацію.

Мовна особистість — носій мови, який

- володіє системою лінгвістичних знань (знає поняття, норми літературної мови, відповідні правила);
- здійснює різнобічну мовленнєву діяльність;
- має навички активної роботи зі словом, вільного самовираження в різних сферах спілкування;
- дбає про мову та сприяє її розвитку.

Невід'ємна властивість мовної особистості, одна з обов'язкових її характеристик — любов до своєї мови.

Національномовна особистість — це людина, яка

- усвідомлює роль мови як культурного надбання нації;
- володіє нормами національної мови;
- безперервно вдосконалює лінгвістичні знання;
- володіє високим рівнем комунікативних умінь, дотримується властивих національній культурі традицій спілкування;
- має високу мовну свідомість, не сприймає мовного безкультур'я;
- активно, зацікавлено, відповідально ставиться до мови, підтримує мовну стійкість.

4. Прочитайте уривок з інтерв'ю українсько-канадсько-швейцарського економіста, громадського діяча-патріота, мецената Богдана Гаврилишина.

— На чому ґрунтується Ваш оптимізм із приводу того, що Україна може стати прикладом для наслідування усьому світу?

— В Україні є якість людського капіталу. Про це я можу судити по тих молодих людях, з якими спілкуюся.

Я українець. Хоча більшість свого життя прожив поза Україною, вона завжди була в моєму серці. Я був на всіх континентах, але завжди зали-

шався українцем. Це завжди допомагало мені: люди, які асимілюються, видаються звичайними, слабкими, а коли хтось твердо стоїть на своєму національному ґрунті, це привертає увагу, викликає повагу людей.

Якщо я що-небудь робив у тих країнах, то робив не як Богдан Гаврилишин, а робив як українець. Тому в 1991 році я приїхав сюди, щоб жити й працювати для України (*З інтернет-газети*).

● Усно прокоментуйте слова Б. Гаврилишина: «Кожен громадянин, громадянка, які знають українську мову, особливо молоде покоління, повинні починати розмову будь-де, будь із ким, байдуже про що українською. Тоді їхні співрозмовники будуть відповідати українською і, як показує мій досвід, робитимуть це радо, навіть з усмішкою. Таким чином спілкування українською мовою стане для всіх звичним і легітимним».

● До слова *асимілюватися* доберіть український відповідник. За потреби скористайтеся тлумачним словничком.

● Чи можна вважати Богдана Гаврилишина взірцем українського патріота, моральним авторитетом нації? Відповідь аргументуйте.

5. Прочитайте уривок зі статті українського журналіста Отара Довженка. Витлумачте термін *мовне середовище*. Звіртеся зі словничком термінів.

Українська мова не просто так називається українською — вона має особливе значення для цієї землі і людей, які тут живуть, для нашої культури та державності. Українська мова є цінністю. Її треба берегти.

Люди повинні частіше озвучувати свої побажання й потреби, що стосуються мови. Йдеться не лише про українськомовних, але й про представників російськомовних, угорськомовних, польськомовних та інших спільнот, адже їхня мова є для них цінністю. Національні меншини, до речі, дуже прагматично обстоюють свої мовно-культурні інтереси, часто співпрацюючи з «історичними батьківщинами».

Українськомовне середовище, попит на національномовний продукт не виникнуть, якщо ми не будемо цьому сприяти. Успішність його створення залежить від активних дій і озвучених уголос потреб.

- Якою мірою ви згодні з автором? З яких питань могли б із ним посперечатись?
- Схарактеризуйте мовне середовище вашої школи. Як часто ви обговорюєте питання мови та мовної стійкості? Які маєте побажання й потреби, що стосуються мови?
- Чи є серед ваших знайомих представники мовних меншин, які вирізняються мовною стійкістю? Як ви до цього ставитесь? Відповідь обґрунтуйте.
- Назвіть роль і значення державної мови в демократичному суспільстві.

6. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Ознаки якого стилю властиві кожному з речень?

1. Українська рідна мова найцінніший спільний скарб це Шевченка вічне слово тиха пісня добрий жарт (*І. Фотінато-Сарло*). 2. Мовна стійкість це послідовне непохитне користування в щоденному спілкуванні певною мовою незалежно від того якою мовою спілкується співрозмовник (*З Вікіпедії*). 3. Не маючи або не виробивши мовної стійкості молодь створює умови для формування суржику та звуження функцій української мови у спонтанному повсякденному спілкуванні (*За І. Цар*). 4. Нація котра мислить про світ і себе в ньому категоріями позиченої мови неминуче мислить несамотійно (*О. Забужко*). 5. Якщо ви розмовляєте з людиною мовою яку вона розуміє слова сягають її розуму. Якщо розмовляєте з людиною її мовою слова торкаються серця (*Нельсон Мандела*).

- Обґрунтуйте вживання в реченнях розділових знаків.
- До запозичених слів *функція* та *спонтанний* доберіть українські відповідники.
- Прокоментуйте вираз: «Людина, котра знає українські слова, не може стверджувати, що вона знає мову» (*За О. Яремко*).

Знаю, вмію, набуваю компетентностей!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

— Витлумачте вислів відомої мовознавиці Роксолани Зорівчак: «Обов'язок кожного з нас — дбати про своє мовлення, бо ж мова кожного з нас разом створює мову народу нашого».

— Як вивченню рідної мови сприяють словники? Які лінгвістичні словники ви знаєте? Які використовуєте якнайчастіше? З якої причини?

— Витлумачте у формі роздуму зміст афоризму «Чужу мову можна вивчити за шість років, а свою треба вчити все життя» (*Вольтер*).

— Напишіть есе «Я і мій мовний світ» («Світ моєї мови»).

— Прокоментуйте слова Й. В. Гете: «Хто не знає іноземних мов, не знає як слід і своєї». Поясніть, у який спосіб вивчення іноземних мов пов'язане з вивченням мови рідної.

— Висловіть своє ставлення до Української Вікіпедії — обґрунтуйте її значення для Української держави та української мови. Чи сприяє Українська Вікіпедія утвердженню мовної стійкості молодих українців? У який спосіб?

Морфологічна норма

Морфологія (від грец. *morphe* — форма, *logos* — слово, учення) — це розділ науки про мову, що вивчає слова як частини мови.

Частини мови — це класи слів, які характеризуються спільністю: а) лексичних значень; б) граматичних ознак; в) будови слів і словотворчих засобів; г) синтаксичної ролі.

Морфологічні норми стосуються вживання граматичних форм слів та поєднання їх з іншими словами.

Наслідком порушення морфологічної норми літературної мови є **морфологічна помилка**. До морфологічних помилок відносять: неправильне утворення відмінкових форм відмінюваних частин мови, помилкове визначення граматичного роду іменників, неправильне утворення ступенів порівняння прикметників і прислівників, неправильне утворення дієслівних форм.

§ 2

Прикметник. Відмінкові закінчення прикметників

Прикметник — самостійна частина мови, що виражає ознаку предмета або його належність комусь і відповідає на питання *який? яка? яке? які? чий? чия? чие? чий?* Наприклад: *мудрий, відповідальна, братів (зошит), сестрине (намисто).*

Прикметники надають мовленню точності й виразності. Особливої образності надають мовленню прикметники, ужиті в переносному значенні: *лагідне сонце, срібний дощ, щаслива усмішка, гостре слово.*

Прикметники змінюються за родами, числами, відмінками. У прикметниках, ужитих у множині, рід не визначають.

У реченні прикметник найчастіше є означенням, рідше — іменною частиною складеного присудка: *Добре ім'я і в темряві сяє. Не будь добрим з усіма. У гурті з добрими людьми і сам станеш добрим.*

7. Прочитайте. Визначте закінчення та основу в кожному прикметнику.

1. Птиця сильна крилом, а людина могутня розумом. 2. Пишайся сильним духом, а не могутнім нюхом. 3. Якими б сильними, могутніми дерева не були — без коріння вони всохнуть. 4. Віра в себе робить людину сильною, а віра в народ — могутньою.

- З'ясуйте відмінок і число кожного з прикметників.
- Пригадайте, від чого залежить уживання літер *u-i* у відмінкових закінченнях прикметників. За якою ознакою прикметники поділяють на дві групи?

Відмінкові закінчення прикметника залежать від групи, до якої він належить.

Тверда група	М'яка група
<ul style="list-style-type: none"> • прикметники з основою на твердий приголосний: <i>гарний, високий, дужий</i>; • присвійні прикметники із суфіксами <i>-ів(-їв-), -ин(-їн-)</i>: <i>батьків, Андріїв, Оксанин, Марійн</i> 	прикметники з основою на м'який приголосний [н'] чи [й]: <i>мужній, вечірній, крайній, братній, безкра[й]й</i>

Прикметники твердої групи у відмінкових закінченнях мають зазвичай літеру *u*: *народн[uм]*, *народн[uму]*. Лише в закінченнях давального й місцевого відмінків однини та множини прикметники жіночого роду твердої групи мають у закінченнях букву *i*: *народн[iв] пісні*, *у народн[iв] пісні*.

Прикметники м'якої групи у відмінкових закінченнях мають літеру *i*: *всесвітн[iв]*, *всесвітн[iм]*, *всесвітн[iму]*, *на всесвітн[iх]*.

В орудному відмінку однини прикметники жіночого роду обох груп мають закінчення *-ою*: *народн[ою]*, *всесвітнь[ою]*.

У називному й знахідному відмінках множини всі прикметники мають закінчення *-і*: *народн[і]*, *всесвітн[і]*.

8. Прочитайте. Визначте прикметники, з'ясуйте рід, число, відмінок кожного. Яким чином їх відмінкові закінчення залежать від належності до певної групи?

Як ви думаєте, чому я, їдучи на два дні до Чехії чи Польщі, відкриваю словник і починаю вивчати мову сусіда? Бо хочу орієнтуватися в незнайомому мовному середовищі! А ще тому, що поважаю сусідній народ і хочу, аби він відчув до мене прихильність і поставився зі справжньою симпатією. Вивчивши основні слова, поцікавившись останніми статтями у свіжих газетах, прослухавши пару художніх телепрограм, упевнююсь, що готовий до майже повноцінного спілкування і дружньої розмови.

Не знаю, як для інших, але для мене знайомство з мовами — захоплива річ, особливо, якщо вона ще й продиктована певною доцільністю.

На мою думку, до сучасної людини, яка в анкеті пише, що володіє лише однією мовою, слід ставитися з певною підозрою. Це говорить про незрозумілу мені лінгвістичну (З блогу А. Матвійчука).

● Витлумачте значення виразів.

1. Той, хто подорожує до іншої країни без знання мови, вирушає не в подорож, а до школи (Ф. Бекон).
2. Знати багато мов — значить мати багато ключів до одного замка (Вольтер).

9. Перепишіть, ставлячи подані в дужках прикметники в потрібній граматичній формі. Після кожного прикметника вкажіть у дужках його відмінок і число. Закінчення прикметника виділіть рамкою.

Зразок. Пишаймося не зброєю, а (рідний) словом. — Пишаймося не зброєю, а рідним (Ор. в. одн.) словом.

Нині багато говорять про (культурний) дипломатію. Кожен народ прагне мати своє (виразний) обличчя на мапі світу. Наприклад, у Франції вам хочеться насолоджуватися не лише (чудовий) архітектурою та (смачний) круасанами, а й (французький) мовою. Тим часом у Німеччині вам хочеться вже не так (поживний) сосисок, як саме (німецький) мови. Тож для нас важливо вписати в культурний контекст (український) мову, культуру та інші здобутки, які відрізняють нас від (великий) і (менший) народів світу. Адже кожна з мов витворюється в (певний) культурі, в (особливий і неповторний) традиції (За О. Левковою).

● Позначте в словах орфограми. Обґрунтуйте написання слів правилами.

● Поясніть, від чого залежить рід, число й відмінок прикметника. Відповідь проілюструйте прикладами із вправи.

● Провідмініайте (усно) словосполучення публічна промова, остання фраза.

● Для перевірки рівня засвоєння морфологічних норм скористайтеся словником онлайн.

Лінгвістичний портал

10. Прочитайте, укажіть присвійні прикметники, визначте в кожному суфікс. До якої групи такі прикметники належать?

1. Пташеня розпросторює крила під материним крилом. 2. Слухняному синові батьків наказ — найлегша ноша (Нар. творч.). 3. Мати зраділа, почувши доччину пісню (І. Нечуй-Левицький). 4. У Богданових грудях тривожно й радісно забриніла жага́ доброго слова (М. Стельмах). 5. Ольжина краса змила смуток із серця (За І. Нечуєм-Левицьким). 6. Всі якось нібито малими стали, почувши тепле дідусеве слово (В. Грінчак).

- З'ясуйте відмінок і число кожного з присвійних прикметників, визначте закінчення.
- У виділених словах визначте орфограми, написання обґрунтуйте правилами.
- Розкажіть про свою сім'ю або про родину найкращого друга (подруги), використовуючи присвійні прикметники.
- Доберіть і запишіть фразеологізми, що містять прикметники й мають таке тлумачення: *останній витвір митця; звична запущеність, безлад*. Скористайтеся словником фразеологізмів онлайн.

Словник
фразеологізмів

Складні прикметники з другою частиною *-лиций* не належать ні до твердої, ні до м'якої групи й мають систему відмінкових закінчень мішаної групи.

У формах називного та орудного відмінків однини чоловічого й середнього родів кінцевий приголосний основи таких прикметників твердий: *білолиций, білолице, білолицим*, в інших відмінках чоловічого й середнього родів і в усіх відмінках жіночого роду — м'який: *білолицього, білолицьому, білолиця, білолицій*.

11. Перепишіть, дописуючи закінчення прикметників.

1. Побачили струнк.. світлолиц.. людей. 2. Познайомився з гарн.. рум'янолиц.. дівчиною. 3. Розговорилися з вродлив.. смагляволиц.. молодлицями. 4. Розпитали спритн.. розумнолиц.. дітлахів.

● Провідмініайте усно словосполучення *білолиця красуня, повнолиций хлопець, мудролиця бабуся*.

● Для перевірки рівня засвоєння морфологічних норм скористайтеся словником онлайн.

Лінгвістичний портал

12. **Попрацюйте в парях.** Прочитайте уривок із вірша письменниці української діаспори Віри Вовк.

Святий Андрій поплив рікою вгору,
Де мерехтіли срібно-сизі гори,
І, ставши понад кручею, він мовив:
«На цих верхах і нивах килимових
Поселиться навіки Боже Слово:
Тут стане Київ золотоголовий».

І до сьогодні на Дніпрівій кручі,
Задивлений у води невмирущі,
Андріївський собор красиволиций
Ввижається апостолом столиці.

- Чому поетеса назвала Андріївський собор *апостолом столиці* України? У відповіді словосполучення *красиволиций собор* уживайте у формах непрямих відмінків.
- Поясніть значення виразу *безлиця юрба*. Складіть невелике висловлення «Як нам не стать безлицюю юрбою». Використовуйте прикметники-синоніми *безлиций, невизначний, розпливчастий, нечіткий, тьмянний, неяскравий, безбарвний* у непрямих відмінках.
- Передайте ваше ставлення до Андріївської церкви, обґрунтуйте його. Чи можна це зробити, не вживаючи прикметників? Чому? Розкажіть про роль прикметників у мовленні.

13. Прочитайте уривки зі спілкування старшокласників на форумі.

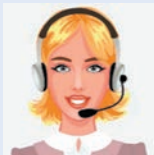
Проти-всього-бунтар Дата: 10.09.2018, 16:20 | Повідомлення # 27

Група: Користувачі
Повідомлень: 27
Статус: Offline

Чи не здається вам, друзі, що неухильне дотримання мовних норм стандартизує не лише мовлення, а й мислення? Адже мова — це засіб самовираження! А тут — говори, як усі, пиши, як потрібно! А оскільки мова — це ще й засіб формування думки, то може, ще й думай, як усі?! Просто якась мовне прокрустове ложе!

Порядкозахисниця Дата: 10.09.2018, 17:30 | Повідомлення # 23

Група: Користувачі
Повідомлень: 23
Статус: Offline

Не згодна. Щоб чітко сформулювати, а потім зрозуміло висловити будь-яку, а тим більше нестандартну, нешаблонну думку, необхідно добре знати мову! А знання мови — це знання мовних норм. Щоб УСІ-УСІ, до кого ти звертаєшся, зрозуміли тебе **ОДНАКОВО**, тобто **ПРАВИЛЬНО**, дотримуватися мовних норм **НЕОБХІДНО**! Норма — не прокрустове ложе, це аріаднина нитка у спілкуванні часом дуже-дуже різних людей!

- Скориставшись поданим у кінці підручника тлумачним словничком або словником онлайн, витлумачте лексичне значення запозичених слів *пост, форум, чат*. Доберіть до кожного зі слів прикметник-означення (усно).
- Включившись в обговорення, складіть і запишіть розгорнуту відповідь обсягом 4–5 речень дописувачам форуму, висловивши своє ставлення до обговорюваного питання. Доберіть і використайте нік, який відповідає змісту вашого висловлення.

Практична риторика

Засоби мовного вираження промови. Тропи

14. Прочитайте. Поставте за змістом прочитаного два запитання: уточнювальне та проблемне. Скористайтеся поданою на ф́орзаці підручника таблицею «Види запитань». Вислухайте відповіді, за потреби зробіть доповнення.

Традиційно риторикю сприймають як науку красномовства. Проте на передній план нині виходить риторика щоденного мовного спілкування — саме вона широко застосовується в сучасному українському суспільстві.

Риторика — наука мовознавча. Немає культури спілкування без знання мови, тому риторика потрібна в усіх галузях, в усіх сферах суспільного життя. Мова дає можливість реалізувати себе як духовну особистість. Вона моделює вчинки людини.

Риторика — це наука текстотворча, у центрі її — закони мислення та мовлення, механізми продукування усного й писемного тексту.

Саме риторика як наука й мистецтво переконувальної комунікації становить фундамент професіоналізму представників багатьох фахів.

- Витлумачте термін *риторична компетентність*. Звіртеся зі словничком термінів.
- Наведіть приклади активного застосування риторичної компетентності в різних галузях життя сучасного українського суспільства.
- Назвіть сучасні професії, для представників яких риторична компетентність необхідна.

Готуючись до виступу або участі в дискусії, промовець має обміркувати **«шлях» від думки до слова**, який складається з таких етапів:

- 1) зміст висловлення (що сказати?);
- 2) порядок вираження думок (у якій послідовності?);
- 3) мовне вираження змісту (якими мовними засобами?).

Мовне вираження промови інакше називають мовно-стилістичним оформленням.

Особливе значення в досягненні виразності виступу та його впливу на слухачів мають слова і звороти, ужиті не в прямому, а в образному, переносному значенні (тропи).

Тропи увиразнюють мовлення, додають йому образності, емоційності, переконливості, роблять виклад цікавішим.

15. Прочитайте уривок із виступу українського релігійного діяча Блаженнішого Любомира Гузара. Визначте слова, ужиті в переносному значенні.

Наші предки, як і ми тепер, стояли перед важкими випробуваннями. Але вони діяли і свої думки обертали на вчинки. Моя надія в тому, що ми так само перетворюватимемо наші думки на вчинки. Одним словом, будемо працювати!

Спільними силами, маючи здорові домовки, ми будемо будувати і будемо втішатися гарною, здоровою, багатую Україною!

Головне — не думати про безсилля. Ми будемо сьогодні, тож не думаймо про самотність: нас багато і ми разом.

- Що вам відомо про тропи з уроків літератури? Наведіть цитати з літературних творів, що містять тропи.

Тропи (гр. *tropos* — зворот) — слова і звороти, ужиті в переносному значенні. Тропи сприяють влучній і стислій характеристиці предметів, явищ, подій, допомагають скласти їм оцінку, виявити певне до них ставлення.

Найпоширенішим і найвпливовішим у мовленні промовця тропом є метафора.

Метафора (гр. *metaphora* — перенесення) полягає в уподібненні й перейменуванні явищ, перенесенні властивостей та ознак одного явища на інше на основі схожості або контрастності.

Метафори поділяють на:

- **загальномовні (загальноновживані, «стерті»):** *відстає годинник, сідає сонце, вушко голки, ніжка стола, сніг іде;*
- **індивідуальні, авторські, поетичні:** *Згасає день за синіми лісами* (Д. Загуг). *Сміється сонце. Сміх пече вуста* (І. Драч).

Метафора близька до порівняння, але ці тропи не слід сплутувати. Порівняйте:

Порівняння на схожість указують прямо:

Краплі дощу стукотіли по склу, як пальчики.
Стукіт дощових крапель був чіткий, як ритм джазу.

Метафора на схожість указує опосередковано:

По склу ковзули пальчики дощу (Л. Коваль).
Дощі витанцьовували мокрий джаз (Л. Весела).

Метафори активізують мислення й уяву слухача, впливають на почуття.

16. Прочитайте уривок із поезії О. Довгого. Визначте метафори. Про які види мовленнєвої діяльності йдеться в уривку?

Розвіюю слова у піснях,
Загортаю їх у конверти,
Пускаю у дроти,
Складаю з них вірші...

Я дарую слова друзям,
сонцю, небу...
Я не вмю берегти слів,
Але маю владу над ними.

● Що означає *мати владу над словом*? Що може бути основою такої влади? Чи потрібна влада над словом промовцеві? Поясніть.

17. Перепишіть, уставляючи на місці крапок дібрані з довідки та поставлені в потрібній формі слова. У записаних реченнях визначте метафори.

1. Слово в пісні ..., воно ніби ... з себе буденні шати, стає врочистим, монументальним і водночас ніжним (*З журналу*). 2. Щире слово й добре діло душу й серце ... (*Нар. творч.*). 3. Тяжкі слова ... горло (*М. Починайко*). 4. Болить мене слово, ... під грудьми (*П. Перебийніс*). 5. Слів порожніх — не визнаю! Тих, хто ними сьогодні ..., я обходжу й не пізнаю (*В. Малишко*). 6. Одне невдале слово ваше мене ... (*М. Починайко*). 7. Слова ... об камінь холодних душ, байдужих душ (*О. Матушек*).

Довідка: оживати, скидати, обігріти, стискати, пекти, колоти, руйнувати, стиратися.

● З якою метою вживають метафори? Складіть жартівливе фантастичне висловлення «Світ без метафор».

18. Попрацюйте в групах. Прочитайте. Визначте стиль висловлення.

За давньогрецькою міфологією, Калліопа (грец. Kalliope — прекрасноголоса), найстарша серед дев'яти муз — дочок Зевса і богині пам'яті Мнемосіни — плекала науку та поезію. Є відомості, що її зображували вродливою дівчиною з паlichкою (стилусом) для писання та з навощеною дощечкою в руках. Саме Калліопу вважали Пані Риторикою — музою красномовства.

У середні віки її уявляли одягнутою в сяючі шати, сиділа вона на пишному троні, а з її вуст виростали лілії (символ краси мови) і меч (символ могутності слова, здатності переконувати) (*За О. Сацюком*).

● Складіть художню розповідь про уявну зустріч із музою сучасного красномовства (можливо, роботомузою). Уживайте метафори: *світло розуму, високодумне чоло, глибина думки, словесна боротьба, розкіш спілкування* (на вибір). Доберіть для музи відповідне нашому часові промовисте ім'я. Виголосьте розповідь у класі.

19. Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Визначте метафори, поясніть їх роль у мовленні.

1. З ро..чиненого вікна чути, як т..че спокійна розмова. Потім слова швидшають, грубішають, в..совують жала і знову добрішають, щоб згодом ударити, мов батогом, доб..раючись до п..чінок (*За М. Стельмахом*).

2. Коли молодиця була добра, слова її щ..бетали соловейками на калиткових губах, пурхали по всій хаті, витьохкуюч.. та виспівуюч... Коли ж вона гнівалася, сп..речалася, її язик сіпався злющим собакою на ланцюзі (*За Є. Гуцалом*). 3. Знаю слова, що падають, як цегла на голову, криком тр..воги краючи ночі й дні. Чув прохолодні вислови, усі належно зготовані, та неістивні й сумні (*За В. Коротичем*).

- Визначте в словах орфограми. Поясніть написання слів правилами.
- Чи може метафора виражатися прикметником? Відповідь обґрунтуйте.
- Аристотель вважав спроможність до створення метафор ознакою особливого таланту. Чи можна такий талант у собі розвинути? У який спосіб?

§ 3

Вищий і найвищий ступені порівняння прикметників. Синонімічні способи вираження різного ступеня ознаки

20. Прочитайте. Визначте прикметники вищого та найвищого ступенів порівняння, розкажіть про творення їх. Звертєся з поданою після вправи таблицею.

Укладання списків найвідоміших людей стало поширеним і навіть модним. Обговоренню таких переліків присвячують найбільш рейтингові телешоу та статті в популярних виданнях. Ми так само стежимо за кар'єрами відомих співвітчизників, беручи близько до серця їхні шалені успіхи та прикри невдачі.

Переглядаючи списки відомих і ще відоміших осіб, усе частіше замислюємося: які люди заслуговують на перші позиції в переліку найбільш гідних слави — найрозумніші, найчесніші, найуспішніші? (*З Інтернету*)

- Назвіть прийнятні для вас критерії визначення тих українців, які заслуговують на визнання й повагу суспільства. У відповіді використайте прикметники вищого й найвищого ступенів порівняння.

ТВОРЕННЯ СТУПЕНІВ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

	Вищий ступінь		Найвищий ступінь	
	проста форма	складена форма	проста форма	складена форма
	за допомогою суфіксів -ш-, -іш-	за допомогою слів більш, менш	додаванням до форми вищого ступеня префікса най-	за допомогою слів найбільш, найменш
<i>глибокий, чистий</i>	<i>глибший, чистіший</i>	більш <i>глибокий, менш</i> <i>чистий</i>	найглибший, найчистіший	найбільш <i>глибокий, найменш</i> <i>чистий</i>

Від деяких прикметників форми вищого ступеня можна утворити двома суфіксами: **-ш-** (*тихий* → *тихший*) та **-іш-** (*тихий* → *тихіший*).

Від окремих прикметників прості форми вищого ступеня утворюють зміною основи: *великий* — *більший*, *гарний* — *кращий*, *поганий* — *гірший*.

Значення простої форми вищого ступеня порівняння може посилюватися прислівниками *набагато*, *далеко*, *куди*, *ще*: **набагато** *зручніший*, **ще** *виразніший*.

Значення найвищого ступеня порівняння можна підсилювати додаванням часток *як*, *що*: **якнайстарший**, **щонайзручніший**.

Увага! Проста форма вищого й найвищого ступенів є для української мови природнішою і вживається в усіх стилях мовлення. Складена форма має відтінок книжності, тому вживається (паралельно з простою) обмежено — в офіційно-діловому та науковому стилях.

21. Перепишіть спочатку речення, що містять прикметники вищого ступеня, потім ті, що містять прикметники найвищого ступеня порівняння.

1. Сродна праця — це найсолодша в світі річ (*Г. Сковорода*). 2. А наша путь все довша і все ширша (*Є. Маланюк*). 3. Найвища мудрість — розрізняти добро і зло (*Сократ*). 4. Над всіх старшин найстарша правда (*Леся Українка*). 5. Коріння моє міцніше за мої крила (*Д. Павличко*). 6. Жива людина завжди складніша й дорожча за всі мудрі писання (*П. Загребельний*). 7. Синдром маленької людини є найбільшою й найважливішою проблемою сучасної України (*Л. Танюк*).

- Поясніть, чому ступені порівняння мають саме якісні прикметники.
- Витлумачте значення останнього речення. Значення терміна *синдром маленької людини* з'ясуйте за словничком термінів. Як уникнути комплексу меншовартості? У відповіді вживайте прикметники вищого й найвищого ступенів порівняння.

22. Перепишіть прислів'я, утворюючи від поданих у дужках прикметників просту форму вищого ступеня порівняння. Виділіть суфікси.

1. Дим рідної країни (ясний) від вогню чужини (*Англ.*). 2. Свобода (дорога) за золото (*Укр.*). 3. Брудна душа (погана) за брудне тіло (*Норв.*). 4. Надмірна жадібність (небезпечна) за ожеледь (*Монг.*). 5. Добра стежка (добра) за поганий шлях (*Укр.*). 6. Одяг (хороший) новий, а друг — давній (*Араб.*). 7. Залізо міцне, та зуби часу (міцні) (*Ест.*). 8. Німий докір (важкий) за висловлений (*Фр.*). 9. Мудре слово буває (глибоке) безодні, прислів'я буває (гостре) за голку (*Італ.*).

- Укажіть прикметники вищого ступеня, утворені від іншої основи.
- При творенні вищого ступеня яких прикметників відбулося чергування приголосних? Назвіть ці приголосні.

При творенні ступенів порівняння прикметників може відбуватися чергування приголосних звуків:

- [г], [ж], [з] змінюється на [жч]: *дорогий* — *дорожчий*, *найдорожчий*; *дужий* — *дужчий*, *найдужчий*; *близький* — *ближчий*, *найближчий*;
- [с] змінюється на [шч] (на письмі — літера *ц*): *високий* — *вищий*, *найвищий*; *товстий* — *товщий*, *найтовщий*.

23. Утворіть усі можливі форми ступенів порівняння від поданих прикметників. Поясніть чергування приголосних.

Дотепний, веселий, смішний, близький, широкий, тяжкий, високий.

- При творенні ступенів порівняння яких прикметників відбулося чергування приголосних? Назвіть ці приголосні.

Порушенням морфологічної норми є поєднання обох форм ступенювання: не можна сказати *більш виразніший*, *найбільш докладніший*. Треба: *виразніший*, *най докладніший* або *більш виразний*, *найбільш докладний*.

Конструкції *самий кращий*, *самий більший* неприпустимі.

24. Я — редактор. Прочитайте анекдоти, укажіть і виправте допущені помилки.

1. Найдовша та найцікавіша подорож починається зі слів «Я знаю більш коротший шлях!»
2. У найсучаснішому листі так: якщо немає смайликів — значить тема сама серйозніша.

3. — Як правильно сказати — еспресо чи експресо?
— Еспресо. У цьому питанні я — самий кращий есперт.
4. Найбільш поживніша їжа — чай. До нього завжди знайдуться пряники, ковбаса та цукерки.

● Складіть і розіграйте діалог-суперечку між двома старшокласниками, що прагнуть з'ясувати, який анекдот цікавіший і корисніший: смішніший, чи той, який змушує замислитись. Уживайте прикметники різних ступенів порівняння.

Не утворюють ступенів порівняння від прикметників, які:

- виражають постійні ознаки: *порожній, босий, жонатий*;
- означають колір й утворені за кольоровою схожістю з іншими предметами: *малиновий, салатовий, буряковий, лимонний, кавовий*;
- означають масть тварин: *вороний, буланій, зозулястий, гнідий*;
- мають префікси та суфікси, які вже вказують на певну міру вираження ознаки: *премудрий, заширокий, здоровенний, незрівнянний, дрібнесенький, старезний*;
- мають суфікси *-ав(-яв-), -уват(-юват-)* зі значенням неповного вияву ознаки: *білявий, сивуватий*.

25. Прочитайте. Від яких ужитих у реченнях прикметників утворити ступені порівняння неможливо? Чому?

1. Не хвалися, премудрий чоловіче, мудрістю, не пишайся, силенний козаче, силою. 2. Вороному коникові і просторий майдан тісний. 3. І сліпа коняка везе, як видющий на возі сидить. 4. Горобець маленький, а серденько має. 5. Поможі, доле, чоловіку нежонатому, а жонатому й жінка pomoже. 6. Курка любить теплу клітку, пташина — прекрасну гілку.

- Від яких ужитих прикметників утворити ступені порівняння можна? Зробіть це.

Різна міра якості може бути передана без порівняння за допомогою:

- префіксів *пре-, над-, за-, все-, ультра-, архі-*: *прегарний, всенародний, надпотужний, завеликий, ультрафіолетовий, архіважливий*;
- суфіксів *-уц(-юц-), -езн-, -анн(-янн-), -енн-*: *бруднющий, старезний, величезний, нездоланний, височенний*;
- суфіксів *-уват(-юват-), -ав(-яв-)*: *тіснуватий, смагляватий, шахраюватий, чорнявий, корявий*;
- суфіксів здібності й пестливості *-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-*: *тихесенька розмова, гарнюсінький подарунок*.

Більший вияв ознаки передає також поєднання **спільнокореневих прикметників та повторів слів**: *гарний-прегарний, білий-білісінський, синій-синій*.

Синонімічними до прикметників вищого й найвищого ступенів порівняння можуть бути словосполучення, що включають прислівники *дуже, вельми, занадто, мало, вкрай, зовсім, особливо, трохи, дещо, злегка*: **вельми** чемний, **особливо** уважний, **ледь** теплий, **вкрай** виважений, **не дуже** мудрий.

26. Прочитайте. Укажіть прикметники, які без порівняння передають різну міру якості.

1. День був такий важений! (С. Йовенко) 2. Бійці Української Армії стали героями в нинішній архісуперечливий, архітривожний ХХІ вік (Зі сценарію). 3. Незнищенну маємо породу (В. Бровченко). 4. Перемагай себе сьогодні — і будеш нездоланий завтра (О. Довгий). 5. Міцнюща моя кров! Жаркіша від огнива (Б. Олійник). 6. Любити все людство значно легше, аніж одну стражденну душу (Ант. вираз).

● Витлумачте значення афоризму «Люди ніколи не бувають ні занадто гарними, ні безмірно поганими» (Ф. де Ларошфуко). У відповіді використовуйте сполучення прикметників із прислівниками *дуже, занадто, вкрай, зовсім, особливо, трохи, злегка* (на вибір).

27. Я — редактор. Прочитайте. Укажіть допущені помилки, відредагуйте речення. Скористайтеся підказкою.

1. Для вибору спортивного одягу реклама сама найпотрібніша. 2. Такий одяг сьогодні один з найбільш найпопулярніших, і користуються ним не тільки самі професійніші атлети. 3. Більш найпоширенішими є костюми, футболки найрізноманітніших кольорів, оздоблені найдекоративнішими деталями. 4. Реклама пропонує найбільш найзручніші способи оплати.

ПІДКАЗКА

Неправильно	Правильно
порада сама найпотрібніша найбільш найпотрібніший самі професійніші найдекоративніші деталі більш корисніший	порада найпотрібніша найбільш потрібний (найпотрібніший) найбільш професійні декоративні деталі більш корисний (найкорисніший)

● Визначте види допущених у реченнях помилок. Які з норм літературної мови в кожному з випадків порушено? Звертайтеся з поданою на форзаці підручника таблицею «Норми літературної мови».

§ 4 Прислівник. Ступені порівняння прислівників

28. Прочитайте. Визначте в реченнях прислівники, поставте до кожного питання, витлумачте лексичне значення.

Видатний український актор і кінорежисер Іван Миколайчук мав напрочуд сильне музичне обдарування. Не дивно, що бідна багатодітна родина Миколайчуків (у сім'ї виросло шестеро синів і чотири дочки) віддала маленького Івана до музичної школи в Чернівцях. Хлопець навчився вправно грати на різних інструментах: скрипці, цимбалах, контрабасі. Будучи безмежно залюбленим в українську народну пісню, Іван прекрасно співав, любив слухати інших. Музику до своїх фільмів він, безумовно, добирав сам (*За Р. Скалій*).

- У якому реченні прислівник є вставним словом? У яких реченнях прислівники є членами речення? Якими саме?
- Утворіть словосполучення, додавши доречні прислівники до слів *співав, грав, мелодійна* (про пісню), *гарно, запам'ятався*.

Прислівник — самостійна незмінна частина мови, що виражає ознаку дії (*писати **грамотно**, пояснювати **доступно***), іншої ознаки (***надзвичайно** здібний, **дуже** веселий*), предмета (*дорога **навпростець**, гості **здалеку**, кава **польвівськи***).

Як незмінна частина мови прислівник не має закінчення.

У реченні прислівник зазвичай є обставиною: *Через соціальні мережі спілкуватися* (як?) *зручно*. Значно рідше прислівник є означенням: *Розмова* (яка?) *вічна-віч допомагає уникати будь-яких непорозумінь*.

В односкладних реченнях прислівниками часто виражено присудки: *На майдані **людно*** (О. Гончар). *Як **просторо** кругом!* (В. Бичко).

Прислівник може бути вставним словом: ***Можливо**, колись я знайду свою гавань?* (Г. Пастушенко).

29. Перепишіть, визначте прислівники, підкресліть їх як члени речення.

1. Закладені природою здібності обов'язково мають перерости в уміння (*Й. В. Гете*). 2. Кажуть, я раптово відкрив у собі здібності. А я просто наполегливо працював (*Д. Леннон*). 3. Людині найважливіше поважати

себе (*Я. Мельник*). 4. Талант — іскра Божа, нею людина зазвичай спалює себе, якнайяскравіше освітлюючи цією пожежею шлях іншим (*В. Ключевський*). 5. Краще бути людиною із середніми здібностями, але успішною, ніж людиною талановитою, але нереалізованою (*Є. Скоблов*).

- Чи згодні ви з думкою, висловленою в останньому реченні? Відповідь обґрунтуйте. У відповіді вживайте прислівники.
- Чи є серед ваших знайомих талановиті люди? У відповіді в ролі вставних слів вживайте прислівники *напевно, безперечно, очевидно, по-моєму*.
- Визначте вжиті прислівники вищого й найвищого ступенів порівняння.

Форми вищого й найвищого ступенів порівняння можна утворити від прислівників із кінцевим суфіксом *-о, -е: голосно — голосніше — найголосніше, гаряче — гарячіше — найгарячіше*.

ТВОРЕННЯ СТУПЕНІВ ПОРІВНЯННЯ ПРИСЛІВНИКІВ

	Вищий ступінь порівняння		Найвищий ступінь порівняння	
	проста форма	складена форма	проста форма	складена форма
	за допомогою суфіксів <i>-ш-, -іш-</i>	за допомогою слів <i>більш, менш</i>	додаванням до форми вищого ступеня префікса <i>най-</i>	за допомогою слів <i>найбільш, найменш</i>
<i>глибоко, чисто</i>	<i>глибше, чистіше</i>	<i>більш</i> <i>глибоко, менш</i> <i>чисто</i>	<i>найглибше, найчистіше</i>	<i>найбільш</i> <i>глибоко, найменш</i> <i>чисто</i>

Суфікси *-к-, -ок-, -ик-* при творенні форм ступенів порівняння зазвичай випадають: *рідко — рідше, швидко — швидше*.

Деякі прислівники мають ступені порівняння від інших основ: *добре — краще, найкраще; багато — більше, найбільше; мало — менше, найменше*.

При творенні ступенів порівняння відбувається чергування звуків:

- [г], [ж], [з'] змінюються на [жч]: *дорого — дорожче* (але *легко — легше*), *важко — важче, вузько — вужче*;
- [с] змінюється на [шч] (на письмі *щ*): *високо — вище*.

Для підсилення значення можуть уживатися префікси *як-* і *що-*: *якнайкраще, щонайсильніше*. Значення вищої міри ознаки може підсилюватися додаванням слів *ще, трохи, значно, куди*: *ще сильніше, куди швидше*.

Увага! У текстах художнього та розмовного стилів перевагу надають простій формі ступенів порівняння прислівників, у висловленнях офіційно-ділового та наукового стилів уживають як просту, так і складену форми.

30. Перепишіть, утворюючи від поданих у дужках прислівників просту форму вищого ступеня порівняння.

1. Людям (легко) тримати на язичі розпечену вуглину, ніж таємницю (Сократ). 2. (Багато) думай і тоді вирішуй. Чи може щось (широко) розлитися, ніж думки! (Г. Сковорода) 3. (Добре) правду раз переболіти, як неправду в пазусі ховати (І. Франко). 4. Життя буя, горить і кличе, летить все (далеко) і все (швидко) (В. Сосюра). 5. Мені бувало страшно під конем, а ще (страшно) бувало на коневі (П. Перебийніс). 6. Серце тривожне забилося (дуже) (Л. Костенко).

- Який прислівник вищого ступеня утворено від іншого кореня? У якому випадку при творенні вищого ступеня відбулося чергування приголосних?
- Назвіть ужитий у реченні перефразований фразеологізм, витлумачте його значення.

31. Перепишіть, завершуючи кожне з прислів'їв прислівником найвищого ступеня порівняння.

1. У чужих добре, та вдома ... . 2. Кривого дерева в лісі ... . 3. Коли дме вітер, сміття здіймається ... . 4. Двічі прошитий шов тримає ... . 5. Хто найменше знає, той базикає ... . 6. Скрипуче дерево стоятиме ... . 7. Хто високо стрибає, той упаде ... . 8. Пізнати самого себе буває ... .

- Уписані прислівники розберіть за будовою.

Порушенням морфологічної норми є поєднання обох форм ступенювання прислівників: не можна сказати *більш тепліше, найбільш краще*. Треба: *тепліше, найкраще*.

32. Прочитайте уривок із виступу українського правозахисника, публіциста Мирослава Мариновича. Чому промовець радить молоді цінності сучасного світу поєднати із цінностями традиційними?

Кожному з нас необхідно якнайглибше усвідомити суть завдання, що його сформулював Махатма Ганді: «Якщо бажаєш, щоби світ змінився,— сам стань цією зміною!». Змінити українця означає найрішучіше змінити його цінності.

Необхідно щонайповніше відповідати глибинній матриці давньокиївської культури та її ціннісній основі — і водночас бути на вістрі найсучасніших світових тенденцій.

Щоб тобі довіряли, ти маєш навчитись не зраджувати. Щоб на тебе покладалися, ти маєш дотримуватись обіцянки. Щоб не ранили тебе, ти маєш

не ранити інших. Це означає утвердження духовної альтернативи всьому, що руйнує наш духовний світ.

Особливо це стосується молоді. Майбутнє відчиниться вам лише тоді, коли ви будете стукати в його двері.

- Визначте головну думку прочитаного уривка. Чому промовець звертається передовсім до молоді?

- **Завдання на вибір.**

A Дайте розгорнуту письмову відповідь (6–8 речень) на запитання: «На яких цінностях слід будувати майбутнє?». Ваше розуміння терміна *цінності* звірте зі словничком термінів. Уживайте прикметники та прислівники вищого й найвищого ступенів порівняння.

B Напишіть вільне есе (7–10 речень) «Цінності Європейської України». У тексті вживайте прикметники та прислівники вищого й найвищого ступенів порівняння.

33. Я — редактор. Прочитайте. Укажіть допущені помилки, відредагуйте речення. Скористайтеся підказкою.

Шкідливі звички впливають на організм найбільш згубніше. Саме вони частіше всього призводять до незворотного погіршення здоров'я. Про це дедалі найчастіше говорять як про найбільш величезне лихо. Найбільш помітніше знижує розумову й фізичну працездатність, гостроту зору, координацію рухів уживання алкоголю. Краще всього з самої молодості не дозволяти шкідливим звичкам приглушувати здоровий глузд і відповідальність за себе й інших. До цього треба прикласти максимум зусиль.

ПІДКАЗКА

Неправильно	Правильно
найімовірніше всього	найімовірніше
дедалі найповніше	найповніше (найбільш повно)
найбільш довжезний	найдовший (найбільш довгий)
максимум сил	якнайбільше сил
прикладати зусилля	докладати зусиль
більш уважніше	уважніше (більш уважно)
легше всього	найлегше
приглушити	притлумити
з самої молодості	вже замолоду

- Визначте види допущених у реченнях помилок. Які з норм літературної мови в кожному з випадків порушено? Звіртеся з поданою на ф́орзаці підручника таблицею «Норми літературної мови».

- Чи є здоров'я цінністю? Чому? В усній відповіді вживайте прислівники та прикметники вищого й найвищого ступенів порівняння.

§ 5

Прикметники, що перейшли в іменники

34. Прочитайте. Поставте питання до виділеного в реченнях слова. Якою частиною мови є це слово в різних реченнях?

Кошовий отаман мав чітко визначені обов'язки: відкривати військові ради (коло), головувати на старшинських радах, вступати в дипломатичні стосунки з іноземними державами. *Кошовий* виконував функції верховного судді, затверджував вирoki, винесені *кошовим* суддею.

У Козацькій Республіці владу *кошового* обмежували звіт, час і рада запорожців (З Вікіпедії).

І. Рєпін. Фрагмент картини

«Запорожці пишуть листа турецькому султану»

- Поставте питання до слів — назв козацької старшини: *хорунжий*, *бунчужний*, *куринний*. До яких частин мови слід віднести ці слова? Звертеся з поданою нижче інформацією.

АБВ

Прикметники можуть втрачати спроможність виражати ознаки предмета, набувши здатності називати предмети та явища. Такі прикметники переходять в іменники.

Порівняйте: *учительська кімната* — запросили до *учительської*; *чергова зустріч* — відповідальний *черговий*.

Прикметники, що перейшли в іменники, відповідають на питання іменника. У реченні вони є підметом або додатком: *Колискова* — це оберіг дитини. Пам'ятаймо мамину *колискову!*

Перехід прикметника в іменники буває **повним**, коли прикметник постійно вживають у ролі іменника: *лісничий*, *набережна*, *операційна*, *пальне*. У мовленні такі іменники використовують для називання осіб або предметів. Вони можуть мати при собі означення: *Ось пішов собі звичайний подорожній* (О. Теліга).

Деякі прикметники залежно від контексту можуть мати як значення прикметника, так і значення іменника. Таке мовне явище відносять до типу **неповного** (часткового) переходу в іменники.

Порівняйте: У віночку *молода* дівчина почувала себе захищеною (прикметник). — На заручинах *молода* перев'язувала старостів рушниками (іменник). *Беззбройний* сміливець дужчий за озброєного боягуза (прикметник). — Мужність *беззбройного* переважає силу зброї (іменник).

35. Прочитайте прислів'я. Укажіть прикметники, що перейшли в іменники. Поясніть, за якими ознаками ви це визначили.

1. Не бійся розумного ворога, бійся нерозумного приятеля. 2. Розумний розсудить, дурень осудить. 3. Всяк розумний по-своєму: один спершу, а другий потім. 4. Бійся цапа спереду, коня ззаду, а хитрого сусіда з усіх боків. 5. Хитрий вольового не перевершить. 6. Їсть смачне, а хоче ще смачнішого. 7. Лагідне слово краще за смачний пиріжок.

● До якої частини мови слід віднести географічні назви *Рівне, Львів, Лозова, Зарічанське* та прізвища *Рильський, Задніпровський, Яворівський*, що походять із прикметників? Відповідь обґрунтуйте.

● Визначте, якою частиною мови є виділені слова у фразеологізмах *пасти задніх, загаяти на слизке*. Відповідь поясніть.

36. Попрацюйте в парах. Скориставшись поданим текстом як зразком, складіть і запишіть текст-підтвердження поважливого ставлення народу до щедрості. Проілюструйте свої думки дібраними з довідки прислів'ями.

Важливою ознакою розуму людини є скромність, уміння поступатися, уникати категоричних суджень, вирішувати суперечки мирним шляхом: *Мудрий безумному з дороги вступається; Чого розумний стидається, тим дурний величається.*

Рисами розумної людини є толерантність, гнучкість, самоконтроль: *Розумний змінює свою думку, дурень ніколи; Розумний завжди зберігає обережність і не наражається на небезпеку* (За Ю. Письменною).

Довідка. Щедрому весь світ рідня. Скупий складає, а щедрий споживає. Скупому душа дешевша від гроша. У добрих та щедрих і кури по три яйця несуть. Ненаситному все мало.

● У прислів'ях, використаних у складеному тексті, визначте прикметники, що перейшли в іменники. Про повний чи неповний перехід ідеться?

37. Перепишіть, розставляючи розділові знаки. Прикметники, що перейшли в іменники, підкресліть як члени речення.

1. Згадайте минуле згадайте славетних гетьманів діла (*М. Чернявський*).
 2. До генеральної старшини належали обозний який завідував усією артилерією суддя писар хорунжий який відповідав за прапор козацького війська та бунчужний (*З підручника*).
 3. Копитами вдарте вороні у степу ми з вами не одні (*П. Воронько*).
 4. Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє (*О. Довженко*).
 5. Не всі швидкі бігають, хоробрі воюють, розумні багатіють (*З Біблії*).
 6. Як не позаздрити нинішнім молодим! (*З виступу*)

● Який із прикметників, що перейшов в іменники, ви не підкреслили? Чому?

● Які прізвища ваших однокласників походять від прикметників? Розпочніть виконання проекту «Прізвища, у яких закарбовано історію роду».

§ 6

Числівник. Складні випадки узгодження числівників з іменниками

38. Прочитайте народні жарти. Визначте числівники, поставте до них питання.

1. — Довго мені ще чекати? — гнівається відвідувач ресторану.— Я десятий раз прошу принести біфштекс!

— Пане, щоб приготувати десять біфштексів,— чемно відповідає офіціант,— потрібен час...

2. Зупинивши автомобіль, патрульний просить у водія права. Переглянувши документ, не може стримати здивування:

— Що це за фотографія? Вас тут семеро!

— Ну й що??? Ось я стою, третій зліва!

- Визначте числівники кількісні та порядкові, поясніть різницю між ними.
- Укажіть збірний числівник. До кількісних чи порядкових відносять збірні числівники? Звертеся з поданою нижче інформацією.

Числівник — самостійна частина мови, що позначає число, кількість предметів, їх порядок при лічбі.

Числівник відповідає на питання *скільки? котрій? котра? котре? котрі?* За значенням і граматичними ознаками числівники поділяють на кількісні й порядкові.

Кількісні числівники	Порядкові числівники
означають число чи кількість предметів і відповідають на питання <i>скільки?</i>	означають порядок предметів при лічбі й відповідають на питання <i>котрій? котра? котре? котрі?</i>
<i>одина́дцять, два́дцять три, сто сорок, тисяча три́дцять</i>	<i>одина́дцятий, два́дцять третій (третьа, третє), сто сороко́вий (сорокова, сорокове)</i>

Кількісні числівники поділяють на розряди:

- **цілі числа** (означають кількість предметів у цілих одиницях): *п'ять, сорок вісім, п'ятсот*;
- **дробові** (означають кількість частин, виділених у складі цілого): *дві сьомих, тридцять сотих* (можуть поєднуватись із назвами цілих чисел: *три цілих і п'ять восьмих, півтора, півтора́ста*);
- **збірні** (означають кількість предметів, яка сприймається як єдине неподільне ціле): *троє, п'ятеро, десятеро*. До збірних належать числівники *обоє, обидва, обидві*.

Кількісні числівники змінюються тільки за відмінками.

Порядкові числівники змінюються за родами, числами та відмінками.

За будовою числівники бувають прості (*сім*), складні (*сімнадцять*, *сімдесят*), складені (*сімдесят два*).

Кількісні числівники при поєднанні з іменниками виконують роль одного члена речення: Одне сьогодні краще двох завтра. Каченя з першого дня плаває.

39. Перепишіть прислів'я. Числівники підкресліть як члени речення.

1. Мудрий два рази подумає і один раз скаже. 2. Якщо двоє друзів сваряться, не будь третім сперечальником. 3. Наговорив десять міхів горіхів! 4. Балакунові ціна — три копійки. 5. Дурисвіт має три роти і чотири язика. 6. Сорока три слова схопила й на весь світ роздзвонила. 7. Ти йому про Тараса, а він тобі слів півтораста!

- Визначте розряди кількісних числівників.
- У перших двох реченнях підкресліть члени речення.
- Як узгоджуються з іменниками кількісні числівники *два*, *три*, *чотири*? Звіртеся з таблицею.

Узгодження з кількісними числівниками *два*, *три*, *чотири*

іменників

у формі **називного відмінка множини**

*два будинки, три учні, три по-
друзи, чотири кілометри*

у формі **родового відмінка однини** лише ті, які у формі множини втрачають суфікс **-ин-**; (при збірних числівниках такі іменники вживають у формі **родового відмінка множини**)

*два кияни́на (бо кияни), три
селяни́на (бо селяни), чотири
громадяни́на (бо громадяни),
двоє киян, троє селян, четверо
громадян*

у формі **родового відмінка однини** іменники IV відміни *ім'я, плем'я*

два імені, три племені

прикметників

переважно у формі **називного відмінка множини** перед іменниками чоловічого й жіночого роду (як і іменник)

*два нові будинки, три дружні
учні, три вірні подрузи, чотири
довгі кілометри*

частіше у формі **родового відмінка множини** перед іменниками середнього роду

*два великих (великі) вікна,
три глибоких (глибокі) озера*

При числівниках *п'ять* і тих, що позначають наступні числа, іменники вживають у формі **родового відмінка множини**: *п'ять будинків, десять дерев, двадцять сім відсотків*.

Якщо числівники означають приблизну кількість, іменники (здебільшого вони стоять перед числівником) при них уживають у формі **родового відмінка множини**: *років із десять, листів із двадцять*.

У непрямих відмінках іменник і числівник стоять у формі **одного й того відмінка**: *двох будинків, трьом учням, до чотирьох відсотків*.

При дробових числівниках іменники вживають у **родовому відмінку однини**: *півтора місяця, півтора року; три десятих відсотка, трьох десятих відсотка, трьом десятим відсотка*.

Числівник *півтора* вживають з іменниками чоловічого та середнього роду (*півтора метра, півтора десятка*), числівник *півтори* — з іменниками жіночого роду (*півтори доби, півтори тонни*).

40. Утворіть словосполучення, ставлячи подані в дужках іменники в потрібній формі.

Два (словник), чотири (житомирянин), три (товариш), дві (нерозлучні подружки), п'ять (букет), два (ім'я), чотири (прізвище), три (принтер), два (вчитель), дванадцять (клас), три дванадцятих (смачний торт), три (селянин), чотири (черкащанин), тридцять (школярі), два (вправний робітник), три (молодий водій), два (надійне плече), чотири (влучне слово), дві (асфальтовані дороги), дві соті (кілограм), троє (марсіанин), три (дорослий вінничанин), сто двадцять (активний киянин).

- Із трьома утвореними словосполученнями (на вибір) складіть речення.
- Укажіть числівники збірні та дробові. Як узгоджуються з ними іменники?
- Обґрунтуйте граматичні форми іменників у фразеологізмах *два чоботи пара, чепре другі (треті) руки, іти на чотири вітри*. Витлумачте значення фразеологізмів.

41. Перепишіть прислів'я, розкриваючи дужки й узгоджуючи іменники із числівниками та прикметниками. Які з граматичних форм допускають варіантність? Значення терміна *мовний варіант* з'ясуйте за словничком термінів.

1. Два (яскраве сонце) не можуть сяяти на одному небі (*Араб.*). 2. Два (керманіч) корабель перекинуть (*Англ.*). 3. Де три (пан), там два (отаман), а один підданий (*Укр.*). 4. Один неук стільки наколобродить, що дванадцять (мудрець) не виправлять (*Фр.*). 5. Два (сердитий верблюд) б'ються, а гине муха (*Араб.*). 6. Два (дружний пес) лева подолають (*Нім.*). 7. І волосину можна поділити на сорок п'ять (частина) (*Туркмен.*). 8. У шахряя сімдесят два (виверт) на день (*Тур.*).

- Укажіть складні та складені числівники.
- Позначте в словах орфограми. Написання слів поясніть правилами.

42. Від поданих числівників утворіть збірні (усно).

Три, п'ять, сім, шістнадцять, двадцять, тридцять.

- Із трьома збірними числівниками (на вибір) складіть речення. Чи з усіма іменниками вони можуть поєднуватися? Звіртеся з поданою нижче інформацією.

Збірні числівники можуть поєднуватися:

- з іменниками, що мають лише форму множини: *двоє воріт, троє дверей, четверо ножиць*;
- з іменниками чоловічого роду, що означають назви осіб, тварин та птахів: *двоє хлопців, троє коней, п'ятеро горобців*;
- з іменниками середнього роду — назвами неістот: *двоє сердець, троє вікон*;
- з іменниками, що належать до четвертої відміни: *двоє ягнят, троє поросят, п'ятеро немовлят*.

Збірний числівник *обоє* вживають лише стосовно людей.

Увага! З іменниками жіночого та чоловічого роду — назвами неістот **збірні числівники не вживають**.

Після збірних числівників (крім *обидва*) іменник ставлять у формі родового відмінка множини: *двоє друзів, троє львів'ян, четверо коліс*.

У непрямих відмінках іменник і числівник стоять в одному відмінку: *двох братів, двом братам, на двох братах*.

Лінгвістичний портал

43. Перепишіть прислів'я, записані цифрами числа передаючи збірними числівниками.

1. Ліпше 10 приятелів, ніж один ворог. 2. У судді 2 вух мають бути однакові. 3. Для боягуза і 3 супротивників — військо. 4. Де 3 працівників, там робота, де 6, там гармидер. 5. На гору ледве 7 силачів тягнуть, а з гори і один зіштовхне. 6. 2 роботяг орють, а 10 руками махають. 7. Одне вчасне слово дорожче за 2 запізнілих. 8. 2 собак гризуться за кістку, а третій пес із нею утікає.

- Прокоментуйте узгодження числівників з іменниками.
- Обґрунтуйте вживання розділових знаків у реченнях.

44. Вибравши з дужок слово, яке може сполучуватися зі збірним числівником, утворіть словосполучення, поставте його у формі орудного відмінка й запишіть.

Зразок. Семеро (стіна, двері) — сімома дверима.

Двоє (сусід, сестра), троє (учениця, школяр), п'ятеро (машина, сани), семеро (лікар, медсестра), десятеро (зошит, однокласник), дванадцяттеро (волонтер, день), п'ятнадцяттеро (голубка, голубеня).

- Провідміняйте (усно): *троє друзів, семеро козенят*.

- Витлумачте значення фразеологізмів *обоє рябоє, у четверо очей* (дивитись). З одним із них складіть речення.

З порядковими числівниками іменники у відмінковій формі узгоджуються: *третій день, третього дня, третім днем*.

Увага! У датах іменники — назви місяців уживаються тільки в родовому відмінку: *перше лютого, до першого лютого, перед першим лютого, з першим січня*.

45. Перепишіть, ставлячи подані в дужках іменники в потрібній формі (дати передавайте цифрами).

В Україні офіційно встановлені такі професійні свята та пам'ятні дні: Міжнародний день рідної мови — 21 (лютий), Міжнародний день театру — 27 (березень), Міжнародний день родини — 15 (травень). До офіційних свят України відносять: День незалежності України — 24 (серпень), День Державного Прапора України — 23 (серпень), День Збройних сил України — 6 (грудень).

- Розкажіть, як ви вважаєте за найкраще відзначати такі знакові для суспільства свята, як День знань (1 вересня), День українського козацтва (14 жовтня). Порядкові числівники на позначення дат уживайте в непрямих відмінках.

46. Перепишіть, розставляючи розділові знаки. Подані в дужках іменники поставте в потрібній граматичній формі.

1. Козацькі чайки мали довжину до двадцяти (метр) ширину три-чотири (метр) висоту до двох з половиною (метр) (*З підручника*). 2. Човном вселують двоє (моряк) флотом кермує гурт вояків (*Нар. творч.*). 3. Фрегат «Гетьман Сагайдачний» спущено на воду 29 (березень) 1992 (рік).

4. На аверсі ювілейної монети присвяченої сторіччю створення Українського військово-морського флоту зображено Державний Герб України ліворуч від нього напис «Україна» та номінал 10 (гривня) рік карбування 2018 (*Із сайту «Новини нумізматики»*).

- Обґрунтуйте узгодження іменників із числівниками правилами.
- Позначте в словах орфограми, написання слів поясніть правилами.

§7 Складні випадки відмінювання числівників

47. Прочитайте. Граматичні форми яких числівників, що ними ви передали числа, спричинили для вас певні труднощі?

Інтернет займає в нашому житті значне місце. До 3 основних видів запитів користувачів у 2019 році відносять карти, миттєвий обмін повідомленнями та музику.

Найбільш активні в мережі Інтернет українці у віці від 15 до 24 років — серед них частка користувачів Інтернету сягає 95 %. На 2 місці — люди у віці від 25 до 34 років (близько 90 %). «Домашній» Інтернет є у 65 % українців. Нині в Україні Інтернетом користуються до 20 млн осіб.

Щодня в Мережі з'являється близько 600 нових веб-сайтів, що створює все нові й нові можливості для користувачів (*З журналу*).

- Укажіть використані вами при передаванні чисел кількісні та порядкові числівники, а також прості, складні та складені.
- Які із числівників було вжито в непрямих відмінках? У яких саме?

Найбільші утруднення спричиняє **відмінювання складних числівників на позначення десятків та сотень**.

У складних кількісних числівниках на позначення десятків **від 50 до 80** відмінюється тільки друга частина.

У складних числівниках на позначення сотень **від 200 до 900** відмінюються обидві частини.

	Відмінювання числівників на позначення десятків	Відмінювання числівників на позначення сотень	
Н	ші́стдесят□	трист□	ші́стсот□
Р	ші́стдесят□ (ші́стдесять□ <u>ох</u>)	трьохсот□	шестисот□
Д	ші́стдесят□ (ші́стдесять□ <u>ом</u>)	трьомст□ <u>ам</u>	шестист□ <u>ам</u>
Зн	ші́стдесят□ (ші́стдесять□ <u>ох</u>)	трист□ (трьохсот□)	ші́стсот□
Ор	ші́стдесять□ <u>ма</u> (ші́стдесять□ <u>ома</u>)	трьомаст□ <u>ами</u>	ші́стьмаст□ <u>ами</u> (ші́стьомаст□ <u>ами</u>)
М	(на) ші́стдесят□ (ші́стдесять□ <u>ох</u>)	(на) трьохст□ <u>ах</u>	(на)шестист□ <u>ах</u>

У складених кількісних числівниках відмінюється кожне слово: *двомастами п'ятдесятьма (п'ятдесятьома) двома, з трьох цілих і семи десятих*.

Числівники **сорок, дев'яносто, сто** в родовому, давальному, орудному й місцевому відмінках мають закінчення *-а*: *сорок[а], дев'яност[а], ст[а]*.

Числівники **тисяча, мільйон, мільярд** відмінюються як іменники чоловічого роду другої відміни, числівник **тисяча** — як іменник жіночого роду першої відміни.

Увага! Перед закінченням у непрямих відмінках кількісних числівників **від п'ятдесяти до вісімдесяти** пишуть знак м'якшення.

Лінгвістичний портал

48. Перепишіть, подані в дужках числівники ставлячи в потрібній формі.

1. Книжною українською мовою Григорій Сковорода написав трактати, притчі, байки, близько (сімдесят) відсотків поезій, інші твори написано латиною. Протягом останніх (двадцять п'ять) років філософ мандрував Україною (3 підручника). 2. Усі з (двісті тридцять п'ять) поетичних творів Шевченка написані українською мовою, окрім двох: вірша «Тризна» та поеми «Сліпа» (3 Вікіпедії). 3. Микола Лукаш переклав понад (тисяча) видатних творів світової літератури (сто) авторів із (двадцять) мов. Видання перекладу «Фауста» Гете охопило більше (п'ятсот) сторінок, переклад «Декамерона» Боккаччо видруковано на (шістсот шістдесят) сторінках (3 підручника).

- Визначте відмінок кожного із числівників.
- Провідмінійте (усно): *тридцять дві сторінки, сімсот п'ятдесят вісім творів*.
- Позначте в числівниках орфограму «уживання знака м'якшення».

49. Перепишіть, передаючи числа словами.

1. Вважається, що у світі існує близько 7000 мов. У Європі спілкуються лише 230 мовами, тоді як у Азії розмовляють понад 2000 мов (3 Вікіпедії). 2. Біблію перекладено 2092 мовами (3 календаря). 3. За сприятливих умов смерека може сягати заввишки 40–50 м, маючи в діаметрі до 1,5 м. У горах можна побачити смереки, вік яких налічує до 150–200 років. Одна з таких ялин у Швеції досягла віку близько 9550 років, це найстаріше дерево у світі (3 Вікіпедії). 4. Атлантичний океан утворився близько 65 000 000 років тому (3 довідника). 5. Згідно з підрахунками ООН, чисельність населення Землі вже 2011 року сягнула 7 000 000 000 осіб (3 Вікіпедії). 6. Людський мозок містить до 86 000 000 000 нейронів (3 підручника).

- Провідмінійте (усно): *дві тисячі триста двадцять сім примірників; три мільйони сімсот примірників*.

50. Прочитайте, ставлячи подані в дужках числівники в потрібній граматичній формі. До якого розряду за значенням належать числівники?

1. Українська мова є (другий) чи (третій) слов'янською мовою за кількістю мовців та входить до (третій) десятка найпоширеніших мов світу.
2. Нині за кількістю статей українська Вікіпедія перебуває на (шістнадцятий) місці серед усіх мовних розділів, на (одинадцятий) місці серед європейських вікіпедій та на (третій) місці серед вікіпедій слов'янськими мовами.

- Визначте відмінок, число та рід числівників.
- Подібно до якої частини мови відмінюються порядкові числівники? Звертеся з поданою нижче інформацією.

Порядкові числівники відмінюються як прикметники твердої групи (крім числівника *третій* (*третья*, *третє*), який відмінюється як прикметник м'якої групи).

У складених порядкових числівниках відмінюється тільки останнє слово: *двадцять п'ятого* (*жовтня*), *у тисяча сімсот п'ятдесят сьомому* (*році*).

51. Прочитайте прислів'я, замінюючи цифри відповідними змістові порядковими числівниками в потрібних граматичних формах.

1. Гості 1 дня — золото, 2 — срібло, а 3 — мідь, хоч додому їдь.
2. Така він мені рідня, як 10 вода на киселі. 3. 4 свічку спалила, поки Гриця умила, та ще 5 каганець — такий Грицько поганець!
4. Коли 1 накладає зверху, 2 захотілося смикати знизу, а 3 бачили, як він тікав, то віз ніколи не буде повним.

- **Бліц.** Дайте швидкі відповіді на запитання, уживаючи порядкові числівники у формах непрямих відмінків: *Кого ви обминаєте десятою дорогою? Що потрібно, щоб ви почувалися як на сьомому небі? Хто або що у вашому житті є п'ятим колом до воза?*

У дробових числівниках, що позначають десяткові дроби, перша частина (чисельник) змінюється, як відповідний кількісний числівник, друга (знаменник) — як порядковий: *двох п'ятих*, *трьома сьомими*, *сімома десятими*, *на дев'ятнадцяти сотих*.

Дробові величини можемо позначати іменниками *половина* (1/2), *третина* (1/3), *чверть* (1/4).

Увага! Числівники *півтора*, *півтори* (синоніми до числівника *одна ціла й одна друга*), *півтораста* (тобто *сто п'ятдесят*) не відмінюються.

52. Переформулюйте речення так, щоб дробовий числівник уживався у формі непрямого відмінка.

Зразок. *У геніальності — одна сота таланту і дев'яносто дев'ять сотих праці (Т. Едісон). — Геніальність складається з однієї сотої таланту і дев'яносто дев'яти сотих праці.*

1. Успіх на дві третіх складається із впевненості людини у своїх силах (*І. Кант*). 2. Дев'ять десятих нашого щастя залежить від здоров'я (*А. Шопенгауер*). 3. Вісім десятих маси головного мозку людини складає вода. При втраті води понад дві сотих маси тіла людина відчуває спрагу. Якщо втрачено вісім сотих, настає стан непритомності (*З підручника*).

● Як узгоджуються з дробовими числівниками іменники? Відповідь проілюструйте прикладами.

Інколи труднощі виникають з уживанням числівників на позначення часу доби.

Якщо певна година ще не виповнилася, уживають порядковий числівник: *за двадцять хвилин одинадцять; десять хвилин до одинадцятої; пів на одинадцять.*

Якщо йдеться про завершений проміжок часу, уживають конструкцію з прийменником *по*: *двадцять (хвилин) по одинадцятій.*

53. Прочитайте, замінюючи цифри словами.

Зразок. *9:15 — Дев'ята година п'ятнадцять хвилин; п'ятнадцять хвилин на десяту; п'ятнадцять хвилин по дев'ятій; чверть на десяту; чверть по дев'ятій.*

Уроки розпочинаються о 8:30. Перша перерва триває з 9:15 до 9:25. Телефонний дзвінок пролунав о 14:45. Домовилися зустрітися о 15:20. Розмова закінчилася о 16:00. Тренування перенесли на 17:45. Домашні завдання було виконано до 19:15. На читання улюбленої книжки залишився час до 20:40.

54. Складіть і розіграйте діалог (телефонну розмову) між однокласниками (однокласниками), які мають відвідати концерт улюбленого музичного гурту. Співрозмовники домовляються про зустріч біля концертного залу, обговорюють тривалість концерту та антракту між його частинами. У репліках діалогу використовуйте порядкові числівники на позначення часу.

55. Я — редактор. Прочитайте. Укажіть допущені помилки, відредагуйте речення. Скористайтеся підказкою.

Оркестр народних інструментів працює в нашій школі з двох тисяч п'ятого року. У різні часи в ньому навчалося музиці тридцять три учня. Більша половина з них займалися ще й у музичній школі. П'ятеро уче-

ниць зараз грають на бандурах, двоє — на скрипках. Хлопці виконують партії на цимбалах, сопілках та бубнами. Святковий концерт розпочався в п'ять годин і тривав до без десяти сім годин. Шкільна зала вміщає від сто п'ятидесяти до двісті осіб.

ПІДКАЗКА

Неправильно	Правильно
до двох тисяч двадцятого року три школяра семеро жінок в вісім годин без десяти дев'ять навчатися музиці у різні часи	до дві тисячі двадцятого року три школярі сім жінок о восьмій годині за десять хвилин до дев'ятої навчатися музики у різний час

● Визначте види допущених у реченнях помилок. Які з норм літературної мови в кожному з випадків порушено? Звертайтеся з поданою на ф́орзаці підручника таблицею «Норми літературної мови».

56. Детально розпишіть звичний розпорядок свого робочого дня, передаючи словами точний час початку й завершення кожної з подій. Використовуйте різні форми позначення часу.

§ 8

Дієслово. Дієслівні форми

57. Прочитайте. За змістом прочитаного сформулюйте по два доповнювальних та уточнювальних питання. Поставте їх однокласникам, вислухайте відповіді.

Появу Інтернету вважають явищем більш важливим за відкриття Америки. Мерéжа сприяє розширенню сфери людського існування, встановленню іншого способу спілкування, облаштуванню свого життя по-новому. Ми міцно розташувалися в соціальних мережах, щодня оновлюючи свій статус, залишаємо дотепні коментарі, читаємо й пишемо твіти. З людиною, з якою спілкуємося онлайн, ми не просто обмінюємося інформацією, ми зав'язуємо з нею стосунки, можемо розповісти й показати їй про себе ВСЕ. Тепер ми маємо кілька життів в одному, постійно змінюємося, навчаємося, удосконалюємося (*За П. Шереметом*).

- Визначте в реченнях тексту дієслова, до кожного поставте питання.
- Які з ужитих у реченнях тексту дієслів означають дію? Які означають стан?

Дієслово — самостійна частина мови, що називає дію або стан предмета й відповідає на питання *що робити? що зробити? що робиться з предметом? у якому стані він перебуває?* та ін.

Дієслова мають такі граматичні категорії: вид, спосіб, час, а в окремих формах — особу, рід і число.

ФОРМИ ДІЄСЛОВА

Назва форми	На яке питання відповідає	Загальне значення	Приклади
Неозначена форма	<i>що робити? що зробити?</i>	дія, стан або процес поза часом, способом, числом, особою	<i>писати, відкрити</i>
Особове дієслово	<i>що роблю? що зроблю? що робив? що зробив? що буду робити? що робитиму? і под.</i>	дія, стан предмета	<i>пишу, відкрию, писав, відкрив, буду писати, писатиму</i>
Дієприкметник	<i>який? яка? яке? які?</i>	ознака предмета за дією	<i>писаний, відкритий</i>
Безособова форма на -но, -то	<i>що зроблено?</i>	дія, яку сприймаємо як результат	<i>писано, відкрито</i>
Дієприслівник	<i>що роблячи? що зробивши?</i>	додаткова дія, ознака, обставина дії	<i>пишучи, відкривши</i>

Незмінюваними формами дієслова є *неозначена форма (інфінітив)* та *дієприслівник*, **відмінюваною** — *дієприкметник*, **дієвідмінювані форми** — *дійсний, умовний і наказовий способи*.

Дієвідмінювані (особові) форми дієслова виконують у реченні роль присудка: *Краса блідне перед гідністю. Справжні коштовності не бряжчать.*

Відмінювана форма (дієприкметник) — є в реченні:

- означенням: *Поділене лихо — півлиха;*
- іменною частиною складеного присудка: *Перед чемністю всі двері розчинені.*

Дієприкметниковий зворот завжди є означенням: *Несмачний хліб, чужим носом краянний.*

Незмінні дієслівні форми на -но, -то виконують роль присудка: *Усе на світі мозолями створено.*

Незмінювана форма дієслова (дієприслівник) є в реченні обставиною: *Беручи, думай, як віддаватимеш.*

Дієприслівниковий зворот завжди є обставиною: *Дивлячись на чужі вади, позбувайся своїх.*

Неозначена форма дієслова може бути:

- підметом: *Жити — значить творити;*
- присудком: *Найбільше зло — потурати злу;*
- додатком: *У хаті на підлозі не навчишся (чого?) плавати;*
- неузгодженим означенням: *Уміння (яке?) говорити може ворогів помирити;*
- обставиною: *Вийдімо (з якою метою?) позамітати коло своєї хати!*

58. Прочитайте, визначте форми дієслів, з'ясуйте синтаксичну роль кожної.

1. Часом про когось кажуть: «Він ще не знайшов себе». Але себе не знаходять, себе створюють! (*Т. Зас*) 2. Що значить любити себе? Це означає мати почуття власної гідності (*Л. Гузар*). 3. Те, що не скажеш, буде не сказано, те, що не зробиш, залишиться так. Бо так воно створено, так і пов'язано, що інший тебе не замінить ніяк (*І. Коваленко*). 4. Сполохані орли злітають у небо, перелякані жаби стрибають у болото (*Є. Дудар*). 5. Нам би гуртом понад хмари зростати, виструнить спину свої... (*М. Гриценко*) 6. Зачинивши двері, доля неодмінно відчинить вікно (*П. Коельйо*). 7. Якщо ти народжений без крил, не заважай їм рости (*Коко Шанель*).

● Що означає *створити себе*? У відповіді вживайте різні форми дієслова: особові, інфінітив, дієприкметник і дієприслівник.

59. Перепишіть прислів'я, розставляючи пропущені розділові знаки. Визначте вжиті в реченнях дієслівні форми.

1. Тільки щось роблячи можна чогось навчитися (*Фр.*) 2. Не лінуйся йти туди куди тебе покликано (*Тур.*) 3. Виходячи в море пам'ятай напрямок рушаючи в путь пам'ятай дорогу (*Нім.*) 4. Опинившись у морі або пливи або тони (*Норв.*) 5. Вирушаючи в дорогу дивись уперед а не назад (*Латис.*) 6. Краще зароблений шматок хліба аніж смаженина з чиеїсь ласки (*Словац.*) 7. Краще піти ніж сидіти й чекати чи будуть пригостити (*Італ.*) 8. Не взявшись за сокиру не збудуєш хати (*Укр.*)

- Визначте спосіб ужитих у реченнях особових дієслів.
- Якою думкою об'єднано прислів'я? Чому ця тема ніколи не втрачає актуальності?

60. Попрацюйте в парях. Складіть текст публікації (50–60 слів) для соцмережі Facebook про позитивні якості та недоліки електронних підручників. У тексті використайте дієслова в неозначеній формі, а також особливі форми дієслова: дієприкметники та дієприслівники.

61. Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Позначте в словах орфограми.

1. Не завжди говори все, що зна..ш, та завжди знай усе, що каж..ш.
 2. Якщо пер..повнене серце, хіба мовчат..муть уста? 3. Говорити не дума-
 юч.. — стріляти наосліп. 4. Людину застереж..ш — все одно що озбро..ш.
 5. Мовлене слово і кинутий камінь не поверн..ш. 6. Говорити про Хим..ні
 кури. 7. Маюч.. гострий язик, май міцні ребра. 8. Хоч і каж..ш жарто-
 ма — кажи подумавш.. . 9. Рана, нанесена рукою, заго..ться, біль, запо-
 діяний словом, не втаму..ться ніколи.

- Укажіть ужиті в реченнях дієслівні форми: інфінітив, дієвідмінювані (особові), відмінювані (дієприкметник), незмінювані (дієприслівник).
- Яких вічних цінностей стосуються подані прислів'я? Які з них можна використати, аналізуючи роботу сучасних ЗМІ?

Практична риторика

Метафора, її роль у мовленні

62. Прочитайте уривок з інтерв'ю, наданого інтернет-виданню «Радіо Свобода» лауреатом Національної премії України імені Тараса Шевченка в галузі літератури Мирославом Дочинцем. Визначте вжиті письменником метафори, обґрунтуйте доцільність їх уживання. Як впливає метафора на читача (слухача)?

— Українці з кожним роком довідуються про нові сторінки національної історії, часто у трагічному забарвленні і з досвідом численних невдач. Чи існує український рецепт успішної нації?

— Нам треба частіше струшувати з себе історичний попіл, а не посипати ним собі голову. Ми плачемо чи голосимо в народних піснях, постійно займаємося самобичуванням, зойкаємо, мовляв, які ми нещасні. Історично ми це сконцентрували свідомо чи підсвідомо в собі, і в цьому наше серце десь підірвано. Треба відпускати це від себе, подібно до європейських народів. Вони пройшли не менш важкий шлях, поклали чимало жертв, поки прийшли до цивілізаційних, мудрих, демократичних речей.

Світ нас, українців, уже прийняв. Він прийняв нашу внутрішню свободу, гідність, доброту,

миролюбність і готовність ці цінності приймати і захищати. Зараз настав час демонструвати інші цінності, виробляючи новий продукт, як економічно-промисловий, так і духовно-культурницький. Ми цю нішу заповнюємо. Особливо молодь потребує українського культурницького продукту. Ростає вага українського слова, воно стає предметом національної гордості і навіть потужною зброєю. Тішить і те, що українські письменники присутні в Європі. Нас бачать, і відчувається, що ми потрібні.

- Над чим ви замислились, прочитавши уривок з інтерв'ю? У чому згодні з промовцем? У чому могли б із ним посперечатись?
- Які твори сучасної української літератури, музики та кіномистецтва здійснюють найбільший, на вашу думку, вплив на молодь? Які цінності вони стверджують?
- Який фразеологізм обіграно письменником? Витлумачте доцільність його використання.

63. Прочитайте. Витлумачте вжиті в афоризмах метафори. Сформулюйте тему виступу, у якому ці метафори можна використати.

1. Книжкі — кораблі думки, що мандрують хвилями часу, несучи свій дорогоцінний вантаж від покоління до покоління (*Ф. Бекон*).
2. Книжка — казкова лампа, що дарує людині світло на далеких і темних дорогах життя (*Г. Лейбніц*).
3. Є книжкі, які варто покуштувати, є такі, які слід проковтнути, і лише деякі варто розжувати і перетравити (*Ф. Бекон*).
4. Читання — це віконце, через яке діти бачать, пізнають світ і самих себе (*В. Сухомлинський*).
5. Життя без книг — це хата без вікна (*Д. Павличко*).

- Чи можна стверджувати, що метафора є творчою грою зі словом, різновидом інтелектуальної загадки, яку має «розгадати» адресат мовлення — слухач або читач? Відповідь аргументуйте.

64. Попрацюйте в групах. Уявіть, що маєте виступити перед четвертокласниками на відкритті «Клубу шанувальників книжки». Скориставшись пам'яткою, створіть 3–4 метафори, спроможні зробити виступ виразним і цікавим для дітей.

ЯК СТВОРИТИ МЕТАФОРУ

(пам'ятка)

1. Доберіть і запишіть слова, що називають два предмети (поняття, явища), які хотілося б порівняти. Перше слово має бути ключовим (найбільш важливим) у тексті виступу, друге — називати предмет (поняття, явище), у чомусь суттєво подібний до першого:
  - за кількістю, розміром: *море задоволення; потік думок; купа запитань*;
  - за кольором: *сніжно-білий папір; небесно-синя обкладинка; дизайн вивчи-око*;
  - за формою: *прямокутник підручника; кубики літер; стрічка дороги*;
  - за розташуванням: *уміло розкидані ілюстрації; у підвалі сторінки*;

- за ступенем рухливості: *швидкий розум; повзуть думки; вибухають почуття; крутиться дзигою здогад;*
  - за характером звучання: *стогне за вікном вітер; розповідає телевізор; шепіт сторінок;*
  - за ступенем цінності: *золоті слова; перли знань; дорогоцінні думки;*
  - за призначенням: *вогонь допитливості; павутина сумнівів.*
2. Добираючи друге слово (для порівняння), поміркуйте: позитивну чи негативну оцінку названого першим (ключовим) словом увиразнить створена вами метафора (*золоте* (чуйне) *серце* — *залізне* (байдуже) *серце*).
  3. Відредагуйте метафору. Намагайтеся зробити її якнайвиразнішою: у порівнянні схожість вказується прямо, а в метафорі — домислюється! **Якщо відразу створити яскраву метафору не вдалося, не сумуйте! Підготовка промови — справа нелегка. Успіху можна досягти працею!**

- Складіть і запишіть план трихвилинного виступу перед дітьми «Книжка у твоєму житті: у школі й поза нею».
- Складіть за планом текст виступу, проговоріть його в класі. Використовуйте дібрані вами метафори.
- Обговоріть у класі прослухані виступи. Визначте виступ, що вирізняється: 1) доцільністю метафор; 2) свіжістю й несподіваністю метафор.

65. Попрацюйте в парах. Уявіть, що журналісти відомого телеканалу, готуючи актуальне шоу, звернулися до вас із запитанням: «Яку книжку ви подарували б меншому братові або сестрі?» Сформулюйте й запишіть відповідь, яку, можливо, буде озвучено по телебаченню. Орієнтуйтеся на досвід вашого читання в дитинстві. Уживайте дібрані або самостійно складені метафори.

Різновидом метафори є **усоблення**. Це перенесення властивостей живих істот на предмети, явища чи абстрактні поняття, «оживлення» їх: *Ніч закутала сад в оксамитове небо* (Т. Хоменко). *Сад потягається зо сну* (М. Рильський).

Окремим видом усоблення є **персоніфікація** (від лат. *persona* — особа + *facio* — роблю) — неживим предметам або природним явищам із метою їх яскравішого зображення надають властивостей людини: *Полтавськими вулицями бігала осінь, смітила листям, уціляла в голови перехожих каштанами, розгортала обрії* (Л. Перлулайнен).

66. Прочитайте. Визначте вжиті в реченнях тропи.

1. На небі сонце сміялося так, що не відповісти йому усмішкою було б просто нечемно (*О. Іваненко*).
2. Хіба ж не плачуть хмари і мажорно, хіба мінорно вітер не сміється? (*О. Галета*)
3. Всміхнувсь Хрещатик тогоріч-

ним привітом, розстебнув пальто і капелюх здійняв (*М. Семенко*). 4. Хоча втома і голод валили з ніг, а думки, мов чорні птиці, клювали мозок, і хоча болі вчепилися за серце й душу, я не почував себе переможеним (*М. Стельмах*). 5. Не будь солодкий, бо розлижуть, гірким не будь, бо розплюють (*С. Воскресенко*).

- Позитивну чи негативну оцінку предмета (поняття, явища) увиразнює кожна з метафор?
- Витлумачте цитату «Не стала навколішки гордість моя» (*В. Симоненко*). Використавши самостійно дібрані метафори, складіть речення про такі риси людської вдачі, як *мужність, хитрість, вірність, притосованство*.

67. Перепишіть, розставляючи розділові знаки. Визначте вжиті в реченнях метафори, з'ясуйте їх оцінну роль.

1. Довго тужить сумна бандура про діла у старій сивині і якусь невідому зажуру навіває та пісня мені. Не мелодія збурена рана не слова а безжальні голки тільки бачу не сині лимани і не горді козацькі полки (*В. Симоненко*). 2. Родионо Роде мій Народе По капілярах спільних дум як сік землі тече свобода неперемінний серця струм! (*Ю. Сердюк*) 3. Ще і досі сивенькі міфи на пожовклих вітрилах пливуть (*Т. Бартош*). 4. Які ж ми непрості і незбагненні у кожному живе здається геній (*Н. Поклад*).

- Яку думку вклав І. Драч у рядок «Ми занадто любимо плакучу вербу — це наш герб...»? Який поетичний рядок ви обрали б за девіз-стимул для сучасної української молоді? Запишіть цей рядок.

Метонімія, її роль у мовленні

68. Прочитайте уривок із поезії М. Рильського. Визначте вжиті в тексті тропи.

Лише дійшовши схилу віку,
Поезію я зрозумів,
Як простоту таку велику,
Таке єднання точних слів,
Коли епітет б'є стрілою
У саму щонайглибшу суть,
Коли дорогою прямою
Тебе метафори ведуть,

Коли зринає порівняння,
Як з моря синього дельфін:
Адже не знає він питання,
Чом саме тут зринає він.
Слова повинні бути покірні
Чуттям і помислам твоїм,
І рими мусять бути вірні,
Як друзі в подвигу святім.

- Поясніть, що об'єднує поезію та риторичку.
- Яка роль тропів у художній літературі?

- Прокоментуйте зміст речення «Так хочеться Рильського перечитати і знову роботу свою розпочати!» (О. Лупій). Що значить *перечитати Рильського*? Відповідь відшукайте в поданій нижче інформації.

Метонімія (від гр. *metonimia* — перейменування) — троп, суть якого полягає в заміні назви одного предмета назвою іншого, що перебуває з ним у зовнішньому чи внутрішньому зв'язку (а не за подібністю, як у метафорі).

Метонімія	Метафора
Люблю читати фантастів (йдеться про твори письменників, які описують явища, котрі вважаються неможливими — нині або взагалі)	Ну і вправний ти вигадник! Просто фантаст! (вказано на подібність певних здібностей — до вигадництва, містифікацій тощо)

За допомогою метонімії називають:

- предмет (твір) іменем його автора: *читати Ліну Костенко* (замість *твори Ліни Костенко*); *узяти в бібліотеці Франка* (замість *книжку І. Франка*);
- місцевість, маючи на увазі людей цієї місцевості: *Європа виступила із заявою* (замість *представники людей, що живуть у Європі*); *Київ гуляв, дихав свіжим повітрям* (замість *люди, що живуть у Києві*);
- предмет за матеріалом, з якого його створено: *переможець узяв золото* (замість *золоту медаль*);
- предмет замість його вмісту: *закупів чайник* (замість *вода в чайнику*); *витрусити кишені* (замість *вміст кишень*);
- предмет (особу) за її важливою, суттєвою ознакою: *моє ти щастячко* (про дитину); *совість покоління* (про авторитетну людину);
- час за явищем, яке цьому часу властиве: *бути вірним до могили*;
- дію замість її виконавців: *ревізія виявила, комісія склала акт*.

Різновидом метонімії є **синекдоха**, заснована на кількісному зіставленні предметів і явищ. До синекдохи відносять:

- називання частини предмета замість назви всього предмета: *хазяйство потребує рук* (тобто *праці людей*); *загін на п'ятнадцять шабель* (тобто *озброєних шаблями вояків*); *заробити копійку* (хай і невеликі, але гроші);
- уживання форми однини в значенні множини: *у саду доспіла вишня*; *домашня птиця*; *перемогли ворога*;
- уживання форми множини замість однини: *бачили наших заробітчан і по Швейцаріях, і по Італіях*.

69. Прочитайте. Визначте метонімію та її різновид синекдоху.

1. Сьогодні Гріга слухала й Шопена... У спогадах бентежилась душа (Г. Чубач). 2. Після золотого осені — срібло зими (М. Стельмах).

3. У День міста Харків зустрічає делегації з міст-побратимів (З Інтернету). 4. Я люблю свою кімнату, білу, неначе снігурку, з Боттічеллі на стінах (М. Коцюбинський). 5. Знов лечу я над степами, над смарагдом нив (Олександр Олесь). 6. Червоний светр і білий сміх я обійняв за плечі (М. Вінграновський). 7. По той бік дверей хапливо протупотіли чоботи (П. Загребельний). 8. Люди тягнуться, копійку до копійки складають (Ю. Обжелян). 9. Восени залягає риба в ковбанах (М. Рильський).

● Доведіть, що саме синекдоху покладено в основу фразеологізмів *нога людська* (тут не ступала; довгі руки (в когось); відвертати ніс (від чогось)).

70. Попрацюйте в групах. Прочитайте. Використавши подану в тексті інформацію, складіть для розміщення на шкільному веб-сайті текст про шкідливий вплив суржика на людську психіку. Використайте метонімію (і синекдоху) (наприклад: *школа говорить; читати класиків; вивчати мову до сивини; відповідальність переможе*).

Багато хто забуває, що стосовно мови *суржик* — метонімія, тобто перенесення назви одного предмета чи явища на другий. Первісно-бо *суржик* позначав суміш хлібних зернових культур, як-от: жита і пшениці, ячменю й вівса абощо (читаємо для прикладу в Костя Гордієнка: «Сіяв пшеницю, а зібрав *суржик!*»). І тільки в новітній, порівняно недавній час це слово почало асоціюватися насамперед із сумішшю елементів різних мов, конкретно і головно в умовах України, — української та російської. «Говорить по-русько-українськи» — таке глузливе або поблажливо-нейтральне можна почути для вираження того, що то є — *мовний суржик* (А. Погрібний).

● Підготуйте проект Положення про проведення шкільного конкурсу есе на тему «Заговори, щоб я тебе побачив». Головну увагу приділіть обґрунтуванню важливості нормативності мовлення школярів. Складені варіанти Положення обговоріть у класі.

71. Перепишіть, уставляючи пропущені літери та розставляючи розділові знаки. Визначте вжиті в реченнях тропи.

Люблю речі створені людськими руками. Коли відкручую накр..вку старого годин..ика бачу дбайливо пр..мощений ус..редині наче в гніздечку розумний механ..зм мене ніби торкає вс..редині теплою лапкою. Ці речі досі ж..ві вони дихають на відміну від тих що серійною лавиною накр..вають нас сьогодні. Я люблю цю колись пр..ручену людьми матерію у якій ще можна впізнати згорнуту траєкторію чужої думки. Золотий п..лок іскристий слід... (За О. Забужко).

- Позначте в словах орфограми. Поясніть написання слів правилами.
- Підготуйте усне стисле висловлення «Речі не старі, а старовинні». Уживайте метафори та метонімії.

§ 9

Паралельні форми вираження наказового способу дієслів I та II особи множини

72. Прочитайте. Визначте дієслова у формі наказового способу, особу та число кожного дієслова.

До великого моменту
Будь готовим кожний з вас —
Кожний може стати

Богданом,
Як настане слухний час.

Лиш борися, не мирися,
І даремно сил не трать,
Гордо стій і не корися,
Хоч пропадь, але не зрадь!

(За І. Франком)

Шануймося, єднаймося та
будьмо!

Тримаймося родинного стебла!
Забудьмо чвари і себе не гудьмо,
Доволі нас терзала доля зла.

Не даймося обнятися з ганьбою,
Не даймося продатися брехні.

Допоки ми не будемо собою,
Ніколи нам не бути на коні.

(О. Богачук)

- Розкрийте зміст виділених речень.
- Визначте в уривку з поезії І. Франка форму дієслова, яка не відповідає нормі сучасної літературної мови. Поставте дієслово у відповідній сучасній нормі граматичній формі.

Наказовий спосіб дієслова виражає волю мовця у формі наказу, заклику, прохання, побажання, поради, вимогі.

Дієслова наказового способу в однині мають форму другої особи, у множині — першої та другої осіб.

Особа	Наказовий спосіб дієслова	
	Однина	Множина
I		<i>взьмімо (взьмім), визначмо, підтвердьмо</i>
II	<i>взьми, визнач, підтверди</i>	<i>взьміть (взьміте), визначте (визначіть), підтвердьте (підтвердіть)</i>

Закінчення *-імо(-ім), -іть* бувають:

- під наголосом: *ідімо (ідім), ідіть; припустімо (припустім), припустіть;*
- у дієсловах доконаного виду з наголошеним префіксом *ви-*: *віберімо (віберім), віберіть; вісловімо (вісловім), вісловіть;*
- після *н* у дієсловах, що мають в інфінітиві суфікс *-ну-*: *крікнімо (крікнім), крікніть; стукнімо (стукнім), стукніть;*
- у дієсловах з основою на *л* або *р* після приголосного: *підкреслімо (підкреслім), підкресліть; провітрімо (провітрім), провітріть.*

Закінчення -мо, -те вживаємо:

- після *й*: *граймо, грайте; купуймо, купуйте;*
- після приголосних *б, п, в, м, ж, ч, ш, щ, р*: *сінмо, сінте; стáвмо, стáвте; повірмо, повірте;*
- після приголосних *д, т, з, с, л, н*, причому ці приголосні пом'якшені: *сядьмо, сядьте; чістьмо, чістьте; злázьмо, злázьте; стáньмо, стáньте.*

Окремі дієслова (*бачити, чути, гнути*) не утворюють наказового способу.

Увага! Утворюючи форму наказового способу дієслова, не вживають дієслова *давайте*. Вислови типу *давайте зустрінємось* не є нормативними!

73. Перепишіть прислів'я. Після кожного з дієслів у формі наказового способу позначте в дужках його особу та число.

1. Утікайте від тих, хто вас захвалює, терпите і вибачайте тих, хто вас гудить (*Итал.*). 2. Розумне слово вислухаймо до кінця (*Угор.*). 3. Підлабузникові не вірмо ніколи! (*Чес.*) 4. Пильнуймо свого язика (*Нім.*). 5. Люди для нас дерево саджали, саджаймо й ми (*Чес.*). 6. Хоч ріжете, хоч бийте, але не обманюйте (*Баскське*). 7. Під гук млина не граймо на скрипку (*Серб.*).

- Виділіть особові закінчення дієслів, обґрунтуйте вибір закінчення.

74. Перепишіть. Дієслова у формі наказового способу розберіть за будовою.

1. Націю, родину і людину возвеличмо у нових піснях (*О. Луній*).
2. Що багатша думка, то багатша мова. Любімо її, вивчаймо її, розвиваймо її! Борімося за красу мови, за правильність мови, за багатство мови... (*М. Рильський*) 3. О, будьмо уважні до слів! (*В. Коротич*) 4. Будьте ж самобутні. Будьте незалежні! (*П. Тичина*) 5. Забудьмо наші розбрати і чвари (*М. Вінграновський*). 6. Праці не принижуйте людської! Не кажіть, що потом пахне хліб (*Л. Талалай*).

- Який із виражених у реченнях закликів нині є, на вашу думку, найбільш актуальним? Відповідь обґрунтуйте.

75. Попрацюйте в групах. Прочитайте уривок зі спілкування на форумі веб-сайта «Моволюби».

Нормозахисник

Дата: 2.11.2018, 17:25 | Повідомлення # 25

Група: Користувачі
Повідомлень: 25
Статус: Offline

Надзвичайно дратує оте «давайте зробимо», «давайте зустрінємось!» Граматичній нормі відповідають форми *зробімо, зустріньмось!* Як же пісенно звучить, як заклично вимовляється! Мовна норма — несхитний закон для всіх мовців! Дотримуватися мовних норм **НЕОБХІДНО!**

Моволобка

Дата: 2.11.2018, 17:30 | Повідомлення # 23

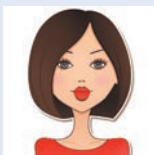

Група: Користувачі
Повідомлень: 23
Статус: Offline

Щодо наказового способу загалом згодна. Але чи ж не чуємо (навіть на уроках у школі) *давайте повторимо, давай обговоримо?* Безумовно, це вплив іншої мови, проте саме так чимало людей говорить! Не забуваймо: мовна норма не така вже й несхитна, вона **ЗМІНЮЄТЬСЯ!** Будьмо до цього готові!

Миротвориця

Дата: 2.11.2018, 17:40 | Повідомлення # 15

Група: Користувачі
Повідомлень: 15
Статус: Offline

Подруго, якщо норму хтось там порушує, йдеться зовсім не про зміну норми! Просто, крім мови літературної, є ще мова загальнонародна, де суворих норм не існує. Хай собі старші люди кажуть, як звикли і як їм зручно — йдеться про розмовне мовлення. Проте порушення норми не є припустимим у школі, у виші, у ЗМІ, у державних установах! Українська держава має стати європейською країною з **УНОРМОВАНОЮ** державною мовою!!!

- Включившись в обговорення, сформулюйте й письмово викладіть свої думки щодо дискутованого питання. Обґрунтуйте свою позицію якнайретельніше. Створені вами пости обговоріть у класі.
- Доберіть нікнейми, які відповідають змісту ваших висловлень.

76. Попрацюйте в групах. Складіть своєрідний словесний навігатор (супроводжувану поясненнями карту-схему шляху від дому до школи) для вашого нового однокласника. Використовуйте у формі наказового способу дієслова *рухатися, обминати, переходити, наблизитися, потелефонувати, дати, з'ясувати, спитати, пояснити*.

- Чи спричинило творення форм наказового способу дієслів труднощі? Які саме?

77. Прочитайте. Визначте спосіб, особу й число кожного з виділених дієслів.

Знай історію, звичаї, уподобання свого народу, його стосунки з іншими народами світу, яких він ніколи не позбавляв ні рідної землі, ні національної самобутності. *Вивчай* і *люби* українську мову, *говори* нею так, аби всім, хто слухає, захотілося навчитися нашої мови й користуватися її скарбами.

Вивчай мови інших народів. Навчаючись чужого, ніколи *не цурайся* свого. *Залишайся* неповторною українською особистістю в широкому колі особистостей, що репрезентують решту народів світу (*За О. Пономаревим*).

- Поясніть різницю в лексичних значеннях дієслів *репрезентувати* — *презентувати*.
- Запишіть текст, виділені дієслова вживаючи у формі II особи множини наказового способу.
- Розпочніть виконання дослідницького проекту «Вживання наказового способу дієслів у мові ЗМІ та реклами».

§ 10

Складні випадки словозміни дієслів дати, їсти, відповіді, бути

78. Попрацюйте в групах. Прочитайте. Сформулюйте за змістом прочитаного два уточнювальних запитання, вислухайте відповіді.

Дієслова у формі другої особи однини теперішнього та майбутнього часу мають закінчення *-еш(-єш)*, *-иш(-їш)*: *хочеш, будуєш, вариш, гоїш, захочеш, збудуєш, звариш, загоїш*.

Виняток становлять дієслова *дати, їсти, відповіді, розповісти*: ти *даси, їси, відповіси, розповіси* (а не *даш, їш, відповіш, розповіш*, як то часом кажуть).

Дієслово *бути* має в усіх особах однини й множини форму *є*. Іноді, якщо треба надати фразі врочистого тону, уживають форму *єсть*: *Я єсть народ...* (П. Тичина). Форма другої особи однини *єси* — архаїчна, її вживають, коли треба надати фразі або підкресленої врочистості, або іронії (За Б. Антоненком-Давидовичем).

79. Я — редактор. Прочитайте. Визначте допущені в реченнях помилки. Прочитайте прислів'я, уживаючи дієслова у формах, що відповідають граматичним нормам.

1. Свого розуму в чужу голову не перекадеш, свого сумління комусь не віддаш. 2. Як розповіш про свій біль, то вже не так болітиме. 3. За кожен лихий учинок рано чи пізно відповіш. 4. Скільки не з'їсиш, на все життя не наїсишся.

- Визначте особу, число, час дієслів, граматичну форму яких ви виправили.

80. Перепишіть, подані в дужках дієслова ставлячи у формі другої особи однини майбутнього часу.

Зразок. Гірко заробиш — солодко (з'їсти). — Гірко заробиш — солодко з'їси.

1. (Дати) обіцянку — добре, дотримаєш її — ще краще. 2. За кожну невиконану обіцянку (відповісти) як не перед людьми, так перед своєю совістю. 3. Кому відкриєш таємницю, тому (віддати) і свою свободу. 4. Не (розповісти) добре про справу, яку зробили інші. 5. Як ти, балакуне, мудрий єси, то й собаці слова мовити (не дати).

- Позначте в словах орфограми. Поясніть написання особових закінчень дієслів.
- Укажіть архаїчну форму дієслова. З якою метою цю форму вживають сьогодні?
- З уст мешканців деяких областей можна почути прислів'я: *Без зубів хліба не наїсишся. Свого лиха іншим не віддаш.* Укажіть порушення граматичної норми, поясніть причину. Виправте допущені граматичні помилки.

81. Я — редактор. Відредагуйте й запишіть речення. За потреби скористайтесь підказкою.

Якщо твоєю вадою являється незнання мовних норм, ти дасиш собі раду, користуючись яким завгодно мовним словником. Готуючись зі словником до уроків, ти відповісиш на любе запитання вчителя. Твоя відповідь майже співпадатиме з правилом з підручника. Особливо стануть у нагоді тлумачний та правописний словники. Словник, він завжди має бути на твоєму робочому столі.

ПІДКАЗКА

Неправильно	Правильно
являється вадою	є вадою (або: ... — вада)
який завгодно	будь-який, хоч який
любій	будь-який
співпадати	збігатися
стати в нагоді	стати в пригоді (бути корисним, знадобитися)

- Визначте види допущених у реченнях помилок. Які з норм літературної мови в кожному з випадків порушено? Звертайтеся з поданою на ф'орзаці підручника таблицею «Норми літературної мови».

§ 11 Активні й пасивні дієприкметники

82. Прочитайте. Визначте дієприкметники. Які вони мають граматичні ознаки прикметника? дієслова?

1. Вірю в Слово. Велике, палаюче, наче сонце! (*Л. Кисельов*) 2. Скільки ласки й привабливих мрій у цій милій чаруючій мові! (*Р. Гамзатов*) 3. Зірвана квітка повинна бути подарована, розпочатий вірш — дописаний (*Омар Хайям*). 4. Адресовані людям вірші — найщиріший у світі лист (*Л. Костенко*). 5. Зів'ялий знак оклику стає знаком запитання (*С. Є. Лець*). 6. Ніщо так легко не засвоюється пам'яттю, як думка, відлита в афоризм (*В. Канівець*).

- Укажіть дієприкметники активні та пасивні. Звіртеся з поданим нижче теоретичним матеріалом.

Дієприкметник — особлива форма дієслова, що виражає ознаку предмета за дією або станом: *сяючий, в'янучий, розквітлий, вишитий, прочитаний*.

Дієприкметники поділяють на активні й пасивні.

Активні дієприкметники виражають ознаку предмета за дією, яку цей предмет виконує сам: *палаючий вогонь* (вогонь сам палає), *перетворююча сила* (сила щось або когось перетворює), *пожовклий лист* (лист пожовкнув).

Пасивні дієприкметники виражають ознаку предмета, який зазнає на собі дію іншого предмета: *освітлений* (сонцем) *степ*, *організований* (школярами) *концерт*, *повернута* (читачем до бібліотеки) *книжка*.

Дієприкметники змінюються так само, як прикметники твердої групи: за родами (в однині), числами й відмінками.

83. Перепишіть, ставлячи дієприкметники в потрібній граматичній формі. Визначте дієприкметники активні й пасивні.

1. Раз добром (нагрітий) серце вік не прохолоне (*Т. Шевченко*). 2. Серце (люблячий) людини завжди (сповнений) надій (*О. де Бальзак*). 3. (Зображуваний) на барокових іконах, картинах, вітражах (палаючий) серце символізує єдність тіла й духу, глибини почуттів і щирість слів (*С. Подгурська*). 4. Єдиний спосіб бути (задоволений) життям — іти за покликом (охоплений) мрією серця (*С. Джобс*).

- В активних і пасивних дієприкметниках виділіть суфікси.

Активні дієприкметники	
теперішнього часу	минулого часу
утворюються	
від основи дієслів теперішнього часу	від основи неозначеної форми неперехідних дієслів доконаного виду
за допомогою суфіксів	
-уч(-юч-) від основ дієслів I дієвідміни: <i>знають — знаючий,</i> <i>працюють — працюючий</i>	-л-: <i>посивіти — посивілий,</i> <i>скресати — скреслий</i>
-ач(-яч-) від основ дієслів II дієвідміни: <i>лежать — лежачий</i> <i>стоять — стоячий</i>	Увага! Якщо в неозначеній формі дієслова є суфікс -ну- , він випадає: <i>розквітнути — розквітлий,</i> <i>притихнути — притихлий</i>

УВАГА! За допомогою суфікса **-ш-** активні дієприкметники минулого часу не утворюють. Слова *сказавший, привівша* є грубим порушенням мовної норми (потрібно: *той, що сказав; та, що привела*).

Пасивні дієприкметники минулого часу

утворюються від основи неозначеної форми перехідних дієслів доконаного і недоконаного виду за допомогою суфіксів:

- ен-(-єн-): *побачити* — *побачений*, *вигоїти* — *вигоєний*;
- н-: *прочитати* — *прочитаний*;
- т-: *налити* — *налитий*, *колоти* — *колотий*.

Деякі пасивні дієприкметники мають паралельні форми: *повернутий* і *повернений*, *посунутий* і *посунений*.

84. Утворіть активні дієприкметники теперішнього часу.

Зразок. *Зростають* — *зростаючий*.

Сяють, квітнуть, дрижать, киплять, співають, терплять, оновлюють, палають, ріжуть, крокують, зітхають, шукають.

- В утворених дієприкметниках виділіть суфікси.
- Що вам відомо про вживання активних дієприкметників теперішнього часу? Чи багато таких дієприкметників у сучасній українській мові? Чи пов'яжете ви це зі змінами мовної норми? Поясніть.

Сучасній українській мові активні дієприкметники теперішнього часу не властиві, тому їх заміщують:

- іншими словами: замість *бажаючий* — *охочий*; замість *працюючий* — *працівник*; замість *завідуючий* — *завідувач*;
- однокореневими прикметниками або іменниками: *мандрівний* (а не *мандруючий*) *сюжет*, *художник-початківець* (а не *початкуючий художник*);
- прикметниками із суфіксом *-альн-*: *узагальнювальне* (а не *узагальнююче*) *слово*, *зволожувальний* (а не *зволожуючий*) *крем*, *знеболювальні* (а не *знеболюючи*) ліки;
- синонімами: *зворушливий* (а не *хвилюючий*) *спогад*; *чинний* (а не *діючий*) *закон*, *молоде* (а не *підростаюче*) *покоління*;
- підрядними частинами складних речень: *Щури тікають з потопуючого корабля*. — *Щури тікають з корабля, що потопає*.

Увага! Ненормативними є вирази *сидячі місця* (потрібно: *місця для сидіння*), *миючі засоби* (потрібно: *мийні засоби*).

85. Я — редактор. Прочитайте. Укажіть допущені помилки, відредагуйте речення. Скористайтеся підказкою.

1. Організована старшокласниками дискусія виявилася захоплюючою. 2. Прийняти в ній участь міг кожен бажаючий. 3. На протязі п'ятидесяти хвилин усі получили інтересуючу їх інформацію. 4. Виступи виступаючих були актуальні й цікаві. 5. Жалко, але ведучому приходилося нагадувати: «Давайте говорити правильно, давайте дотримувати норм!» 6. Після зауважень зал нагадував вируюче море. 7. Давайте зробимо вивод: причиною помилок являється незнання школярами правил.

ПІДКАЗКА

Неправильно	Правильно
давайте зробимо вивод дотримувати правил незнання являється причиною бажаючий інтересуючий захоплюючий виступаючий вируюча річка	зробімо висновок дотримуватися правил незнання є причиною (незнання — причина) той, що бажає (охочий) такий (той), що цікавить такий, що захоплює (захопливий) промовець (той, хто виступав) розбурхана річка

● Визначте види допущених у реченнях помилок. Які з норм літературної мови в кожному з випадків порушено? Звіртеся з поданою на ф'орзаці підручника таблицею «Норми літературної мови».

86. Прочитайте. Визначте тему й головну думку висловлення. Витлумачте зміст останнього речення.

Не люблю спекуляцій на темі патріотизму. Патріотичні пісні треба писати завжди, а не тоді, коли хтось вважає їх актуальними. Зараз усі стали такими патріотами — понадівали вишиванки і поналіплювали їх на машини. Начепив вишиванку — і вже думаєш, що все поміняється? Та вишиванка має бути глибоко зашита в серце мамою і татом (*За Кузьмою Скрабіним*).

● Напишіть вільне есе (7–10 речень) «Якою має бути патріотична пісня». У тексті використайте дієприкметники *складений, проспіваний, вистражданий, зрозумілий, підтриманий* (на вибір).

Знаю, вмію, набуваю компетентностей!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

— Дайте визначення мовної норми, назвіть різновиди мовних норм. Звертайтеся з поданою на ф́орзаці підручника таблицею.

— Поясніть значення терміна «морфологічна норма». Наведіть приклади морфологічних помилок у вживанні прикметника, прислівника, дієслова.

— Які форми ступенів порівняння прикметників — проста чи складена — уживаються частіше? Як вибір форми залежить від стилю висловлення?

— Складіть текст порівняльної характеристики двох гаджетів (відеофільмів, комп'ютерних програм тощо) із використанням прикметників вищого ступеня порівняння.

— Яка частина мови називається прислівником? Яку його ознаку виражено вже назвою?

— Доберіть 3–4 прислів'я, що містять прикметники та прислівники вищого або найвищого ступенів порівняння. Що спільного у творенні ступеневих форм цих частин мови?

— Організуйте конкурс на краще есе про реальну чи віртуальну мандрівку до одного із семи чудес України. У тексті есе використайте прикметники та прислівники вищого й найвищого ступенів порівняння.

— Складіть розпорядок найближчого вихідного дня, уживаючи числівники на позначення часу.

— Складіть проект бюджету туристичної мандрівки класу в Карпати (в Холодний Яр, Шевченківськими місцями). На позначення грошових сум уживайте числівники.

— Укладіть перелік стислих закликів для розміщення на мотиваційних плакатах. Заклик має складатися з дієслова та прислівника.

— Складіть для розміщення в соціальних мережах текст звернення до всіх, хто може й хоче допомогти врятувати хвору дитину, зібравши кошти для лікування. Уживайте дієслова у формі наказового способу.

— Складіть відгук про виступ улюбленого співака/співачки. Уживайте дієприкметники (на вибір) *надихаючий, сяючий, даленіючий, запізнілий, проспіваний, написаний, поцінований*.

● Виконайте тестові завдання онлайн.

Синтаксична норма

§ 12 Синтаксична помилка

87. Утворіть речення з поданих слів, поставивши їх у потрібній граматичній формі та розташували в потрібній послідовності.

1. Одисей, хвиля, узбережжя, викинути, мандрівник, на. 2. Чи, тут, люди, я, зрозуміти, мову, які, зустріти, хвилюватися, він. 3. Думки, почуття, свій, адже, виражати, допомога, за, мова, якнайточніше, ми.

- Який розділ науки про мову вивчає форми слів? поєднання їх з іншими словами в словосполученні та реченні?
- Який розділ мовознавства вивчає будову словосполучення та речення?

Синтаксис (від гр. *syntaxis* — побудова, зв'язок, устрій) — розділ науки про мову, який вивчає будову словосполучень і речень, способи об'єднання слів у словосполучення й речення.

Синтаксичні норми стосуються правильної будови синтаксичних конструкцій — словосполучень і речень.

Наслідком порушення синтаксичної норми літературної мови є **синтаксична помилка**.

До синтаксичних помилок відносять: порушення синтаксичних зв'язків між словами (норм узгодження та керування); неправильне вживання дієприкметникових і дієприслівникових зворотів; неправильну будову речень, ускладнених однорідними членами, звертаннями, вставними словами; порушення порядку слів у реченні, порядку розташування частин складного речення; сплутування прямої і непрямої мови тощо.

88. Виділіть із речень кілька словосполучень (усно). У кожному словосполученні визначте головне й залежне слова.

Пригадайте стародавній міф про Антея: силу велетню давала мати Земля. Хіба ж втратила ця історія актуальність? Що вищі хмаросяги,

то відчутніша вразливість людини, що мала б шанобливо торкатися тіла Землі-матері. Так і з мовою: лише тоді відступатиме брутальність, коли належне місце в людському житті посяде найцінніший з усіх отриманих дарів — Слово (За А. Содоморою).

- До слова *брутальність* доберіть синоніми та антонім. Скористайтеся словником.
- У який спосіб ви визначили в словосполученнях головне слово?
- Які слова не утворюють словосполучень? Звертеся з поданим нижче теоретичним матеріалом.

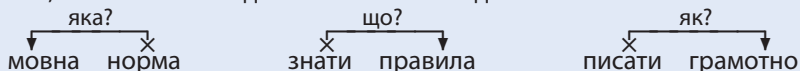

Словосполучення — синтаксична одиниця, утворена поєднанням двох або більше повнозначних слів, одне з яких — головне, друге — залежне.

Словосполучення є будівельним матеріалом для речень, тому воно не є самостійною одиницею мовного спілкування.

У словосполученні між головним і залежним словами можливий тільки один **спосіб зв'язку — підрядний**.

Змістовий зв'язок між словами в словосполученні встановлюють за допомогою питання, яке ставлять від головного слова до залежного.

Граматичний зв'язок між словами в словосполученні здійснюється за допомогою закінчень (*науков[а] статт[я], художн[є] оповіданн[я]*) або закінчень і прийменника (*у шкільн[ому] підручник[і], до лінгвістичн[ого] словник[а]*).

Не становлять словосполучень:

- слова, які утворюють граматичну основу речення: *світ змінюється; мова розвивається; люди спілкуються;*
- однорідні члени речення: *батьки і діти; вивчати й досліджувати; розумні та здібні;*
- поєднання повнозначної частини мови (іменника, займенника) зі службовою (прийменником, часткою): *у книжці, пояснив би;*
- складені (аналітичні) форми частин мови: майбутній час дієслова (*буду знати, будуть урахувати*) та ступені порівняння прикметників (*більш потрібний, менш відомий*) чи прислівників (*більш виразно, менш чітко*).

89. Прочитайте. У кожному зі словосполучень визначте головне слово, поставте від нього питання до слова залежного.

Державна мова, вивчати сумлінно, оволодівають уміннями, висловили захоплення, улюблена справа, відданість ідеалам, мріяти про майбутнє, відповісти щиро, відстоювати справедливість, слухали завмерши, говорили захоплено, мислімо послідовно, очікувані висновки, добре

підготовлений, вірність заповітам, почувайтесь впевнено, поважали за чесність.

- Визначте спосіб зв'язку між словами в словосполученнях. Скористайтеся поданою нижче таблицею.

Способи підрядного зв'язку слів у словосполученні

<i>узгодження</i>	<i>керування</i>	<i>прилягання</i>
залежне слово ставиться в тих же формах, що й головне: <i>словниковий запас</i> — залежне слово <i>словниковий</i> стоїть у тих же формах (ч. р., Н. в. одн.), що й головне слово <i>запас</i> . При зміні форми головного слова відповідно змінюється й залежне: <i>словникового запасу, словниковим запасом</i>	залежне слово ставиться в тому відмінку, якого вимагає головне слово, і ця форма зберігається при зміні головного слова: <i>вивчати історію</i> (головне слово <i>вивчати</i> вимагає, щоб залежне слово <i>історію</i> стояло у формі 3н. в. одн. без прийменника)	залежне незмінюване слово (прислівник, неозначена форма дієслова, дієприслівник), поєднується з головним лише змістом: <i>поводилися чемно, бажання допомогти, співають ідучи, рухатися назустріч, надзвичайно вдало</i>

90. Випишіть із речень 4–5 словосполучень, укажіть наявний у них спосіб зв'язку між словами.

1. Стан державної мови, рівень володіння нею, поширеність у різних сферах життя — усе це показники цивілізованості суспільства (*О. Пономарів*). 2. Мова — організм, де кожне слово виконує свою функцію й є життєво необхідним (*А. Любка*). 3. Свою мову треба утверджувати принципово. Дотримуватися чистоти мовлення слід послідовно і скрізь (*Є. Сверстюк*).

- Визначте в реченнях 2–3 поєднання слів, що не становлять словосполучень. Вибір обґрунтуйте.

91. Я — редактор. Прочитайте. Речення відредагуйте та запишіть. Скористайтеся підказкою.

Обираючи майбутню професію кожному з нас хочеться в повній мірі реалізувати свої здібності, добитися успіху в житті. Немає серед нас тих, хто не задумувався, ким він хоче стати по професії. Першим кроком до здійснення мрії є вступ в університет. Підготовку до вступу ми проводимо у відповідності з правилами вступу в заклад освіти. Вивчене в школі повторюємо при допомозі наших учителів.

ПІДКАЗКА

Неправильно	Правильно
вступити в інститут у повній мірі учитель по професії у відповідності з інструкцією при допомозі добитися успіху	вступити до інституту повною (значною, вирішальною) мірою учитель за професією (фахом) відповідно до інструкції за допомогою досягнути (досягти) успіху

- Визначте види допущених у реченнях помилок. Які з норм літературної мови в кожному з випадків порушено? Звертайтеся з поданою на флірзаці підручника таблицею «Норми літературної мови».

92. Визначте словосполучення, у яких синтаксичні зв'язки між словами (норми узгодження та керування) порушено. Запишіть ці словосполучення, виправивши помилки.

Улюблені письменники, навчатися мові, користуймося словниками, олімпіада по літературі, початок у вісім годин, при допомозі друзів, зустрілися в бібліотеці, журналіст по професії.

- Відредаговані словосполучення введіть до самостійно складених речень. Речення запишіть.

§ 13

Складні випадки синтаксичного узгодження

93. Прочитайте подані у двох колонках речення з Української Вікіпедії. Зверніть увагу на граматичні форми іменників — географічних назв.

У місті **Бережани** встановлено пам'ятники Тарасові Шевченку та Богдану Лепкому.

Про історичне минуле міста **Біла Церква** свідчать писемні джерела та археологічні розкопки.

З **Бережанами** пов'язані долі багатьох визначних діячів культури та науки.

Найвідомішою окрасою сучасної **Білої Церкви** є парк Олександрія.

- Визначте в реченнях прикладки — географічні назви та означувану ними родову назву. Значення терміна *прикладка* уточніть за словничком термінів.
- Поясніть особливості узгодження та неузгодження прикладок із родовими словами. Скористайтеся поданими нижче теоретичними відомостями.

Приклади — географічні назви міст, сіл, рік із родовою назвою **узгоджуються** в усіх відмінках: *місто Харків, міста Харкова, місту Харкову; річка Десна, біля річки Десни, річкою Десною.*

Такі приклади **не узгоджуються**, тобто зберігають початкову форму, якщо географічна назва:

- має форму множини: *у місті Чернівці; за селом Семаківці;*
- складена: *у річці Південний Буг; біля села Княжа Лука;*
- уживається рідко: *на острові Кемпа; під горою Маглич.*

При відсутності родових назв *місто, село, озеро, гора* й под. географічні назви, виражені відмінюваними іменниками, змінюються: *Ми всі брати по крові, по Дніпру* (П. Перебийніс). *Сьогодні в нас побачення зі Львовом* (Р. Братунь). *Душі своєї часточку лишила в Чернівцях* (К. Матвійко).

Узгоджені конструкції типу *на горі Говерлі, до острова Базавлука* характерні для усного, побутового мовлення.

94. Прочитайте. Обґрунтуйте вживання прикладок — географічних назв у початковій формі та у формах непрямих відмінків.

1. Утворення на острові Мала Хортиця Запорозької Січі пов'язують з іменем Байди-Вишневецького (*З підручника*). 2. Загалом укріплення Малої Хортиці мають вигляд підкови, а біля скелястих берегів острова була пристань для козацьких байдаків (*З Вікіпедії*). 3. Неподалік від урочища Бабин Яр височіє зведена в XII ст. Кирилівська церква (*З довідника*). 4. Край Бабиного Яру в небеса звелася телевежа (*Б. Олійник*). 5. З Великої Багачки дід Лука ходив по селах криниці копати (*В. Підпалій*). 6. У селищі Велика Багачка на березі річки Псел відкрито санаторій «Псел», у якому використовують найсучасніші методи діагностики (*З довідника туриста*).

- Що вам відомо про всеукраїнську акцію «Сім чудес України», до яких зарахований острів Хортиця? Чим корисні такі акції? Відповідь обґрунтуйте.

95. Перепишіть, розкриваючи дужки.

Долину річки (Жовта) з її притоками та чагарниками в давнину називали урочищем (Жовті Води). Назву пояснюють тим, що на берегах подекуди були виходи залізної руди, тому вода мала яскраво-жовте забарвлення. Із цією місциною пов'язують першу видатну перемогу козацького війська над ворогами навесні 1648 року.

У середині XVII ст. на берегах річки (Жовта) з'явилися перші поселення. Історія виникнення й розвитку селища (Жовта Річка) тісно пов'язана з відкриттям й розробкою наприкінці XIX ст. залізрудних родовищ. Сучасну назву населений пункт отримав у 1957 році (*З Енциклопедії сучасної України*).

- Перекажіть текст, додавши стислий опис пам'ятника. Звертайте увагу на граматичні форми географічних назв.
- Який із відомих вам пам'ятників героям української історії ви вважаєте найкращим? Де він розташований? У відповіді вживайте географічні назви.

Пам'ятник Героям Визвольної війни 1648–1654 рр. Хмельницькому, Кривоносу та Богуну.
Скульптори А. Білостоцький, О. Супрун, архітектор В. Гнезділов.
Жовті Води

Не узгоджуються назви міст, сіл, річок, гір, островів, планет і под. в офіційних документах, повідомленнях, спеціальній літературі (військовій, медичній, географічній):

- народився в місті Білопілля (з *біографії*);
- дійшли до гори Туркул (зі *звіту групи туристів*);
- користувалися водою з річки Стугна (із *запису в медкарті*).

Такі записи сприяють безпомилковому визначенню називного відмінка географічної назви: наприклад, форму у *Хватовому* (збудовано школу) мають два іменники — географічні назви: *Хватове* та *Хватів*.

96. Прочитайте речення з ділових паперів. Поясніть особливості вживання власних назв.

1. У зв'язку з переїздом моїх батьків до м. Київ на постійне проживання прошу зарахувати мене студентом III курсу філологічного факультету ДПУ імені М. Драгоманова (*Із заяви*). 2. На станції Ірпінь поїзд стоятиме 10 хвилин (*З радіоголошення*). 3. Я, Коваленко Тетяна Борисівна, народилася 10 травня 2003 року в місті Черкаси Черкаської області (Україна) в сім'ї лікарів (*З автобіографії*).

● Які ділові папери доводилося складати (або заповнювати відповідні бланки) вам? Чи відчували ви утруднення? Якщо так, то які і як ви їх долали?

З родовою назвою **не узгоджуються** назви вулиць, якщо вони мають форму чоловічого роду або є складною назвою: *вулиця Хрещатик* — *вулицею Хрещатик*, *вулиця Ярославів Вал* — *на вулиці Ярославів Вал*.

Якщо назви вулиць мають форму жіночого роду, із родовою назвою вони **узгоджуються**: *на вулиці Прорізній, до вулиці Десятинної*.

Таке вживання назв вулиць є нормативним у текстах офіційно-ділового та наукового стилів. Для розмовного стилю природними є відмінювані форми: *на розі Хрещатика і Прорізної, на перетині Володимирської і Андріївського узвозу*.

Власні назви кораблів, газет, заводів, журналів, установ тощо (*крейсер «Іван Мазепа», видавництво «Український письменник», газета «Субота»*) при відмінюванні зберігають форму називного відмінка: *журнал «Дзвін», журналу «Дзвін»*.

97. Прочитайте. Поясніть узгодження та неузгодження назв вулиць із родовою назвою.

1. Вулиця Ярославів Вал починається від Золотих Воріт — головного в'їзду до Києва за княжих часів. Вулицю Хрещатик визнано найкоротшою столичною магістраллю Європи (*З довідника*). 2. Представництво ООН в Україні розміщене на вулиці Кловський узвіз у Києві (*З веб-сайта Офісу Координатора системи ООН*). 3. Велопробіг відбудеться 20 листопада. Колона стартує о 9:00 із площі Богдана Хмельницького та буде рухатися до Європейської площі (*З інформаційного листа*).

- Розкажіть про вашу дорогу до школи (районної бібліотеки, спортивного залу), називаючи вулиці, площі, бульвари.
- Визначте вжиту в реченні аббревіатуру. Значення терміна уточніть за словничком термінів.

Якщо підмет виражений аббревіатурою, дієслово-присудок узгоджується (у роді, числі) з опорним словом, яке входить до розгорнутого складного найменування: *ВРУ (Верховна Рада України) затвердила Закон про освіту. МОН (Міністерство освіти і науки) ініціювало впровадження електронної форми освіти*.

У роді, числі та відмінку з аббревіатурами узгоджуються прикметники-означення: *У Київській МАН (Малій академії наук) діє кілька наукових секцій*.

98. Попрацюйте в парах. Прочитайте початок рецензії на театральну виставу. Подані в дужках слова узгоджуйте зі словами, з якими вони пов'язані змістом.

Завіса опустилась, і зала сповнилася гучними оплесками. Виставу-коллаж «Сон» за творами Тараса Шевченка (поставити) ТЮГ. Нещодавно цей улюблений молоддю театр, розташований в історичній місцевості Києва (Липки), відзначив дев'яносторіччя.

Спектакль про Кобзаря — не історична хроніка, а діалог минулого й теперішнього, мудре проведення паралелей. Фінал вистави «Сон»

у Театрі юного глядача на (Липки) обнадійливий — не варто впадати у відчай, правда завжди з тими, хто вміє вчасно робити висновки.

Відгуки та коментарі (український) ЗМІ читайте на офіційній сторінці театру в соцмережі (Фейсбук) (*З Інтернету*).

- Роздивіться сучасний плакат. Як впливає на життя української нації особистість і творчість Т. Шевченка сьогодні? Уживайте абрєвіатури (наприклад: Міносвіти, ЗМІ, УТН (Українські телевізійні новини), Нацбанк).

- Складіть стислий відгук про котрусь із переглянутих вами телепередач. Уживайте в ролі підметів абрєвіатури — назви телеканалів (НТН — Національні Телевізійні Новини та ін.), узгоджуючи з їхніми назвами дієслова-присудки.

99. Перепишіть, розкриваючи дужки та ставлячи подані в них слова в потрібній граматичній формі.

1. У 2012 році ЄС (отримати) Нобелівську премію миру за внесок у просування миру і примирення, демократії та прав людини у Європі.
2. Минулого тижня НСПУ (провести) чергове засідання.
3. Майкан — незалюднений острів на (Дунай) між містами (Кілія) та (Вилково) на Одещині.
4. Довжина річки (Кам'янка), що є лівою притокою (Рось), — 105 км. Вона бере початок між селами (Лебединці) та (Бровки Перші).
5. Над (Кам'янка) небо чисте, блакить у (Тясмин) тече (*Д. Павличко*).

Довідка. ЄС — Європейський Союз. НСПУ — Національна спілка письменників України.

§ 14

Складні випадки і варіанти синтаксичного керування

В українській мові найпоширенішим є **дієслівне керування**: *читати (що?) повість, допомагати (кому?) людям*.

Особливості керування деяких дієслів потрібно запам'ятати: *навчати (чого?) мови (не мові), дякувати (кому?) другові (не друга), жартувати, глузувати,*

насміятися (з кого?) з ледарів (не над ледарями), вибачати (кому?) братові (не брата), надіслати (чим?) поштою (не по пошті).

На основі моделей дієслівних словосполучень утворюються словосполучення з дієприкметниками, дієприслівниками та віддієслівними іменниками: підказати другові — підказаний другові — підказавши другові — підказка другові.

Іменники теж можуть вимагати певних відмінків (**іменникове керування**): опанування (чого?) курсу, захоплення (чим?) музикою, любов (до чого?) до літератури, освоєння (чого?) спеціальності.

Прикметники так само керують формою іншого слова (**прикметникове керування**): високий на зріст, властивий професії.

Отже, важливим у виборі слова є не лише його лексичне значення, а й граматичні особливості синтаксичного зв'язку в реченні.

У випадку виникнення утруднень потрібно звернутися до словника.

100. Визначте спосіб синтаксичного керування (дієслівне, іменникове чи прикметникове) в словосполученнях.

Захоплюватися музикою, вірний традиціям, нехтувати звичаї, обговорювати виступ, запобігати помилкам, відгук про спектакль, цікавість до науки, турбуватися про батьків, вступ до університету, глузувати з марнославства, потребувати підтримки, зазнати невдачі, набувати досвіду.

- Синтаксичне керування в яких словосполученнях викликало у вас сумнів? Чим спричинено труднощі?
- До якого словника слід звернутися у випадку сумнівів? Зверніться з поданими в наступній вправі словниковими статтями.

101. Прочитайте словникові статті. З поданими в них дієсловами складіть і запишіть речення.

Відгук, -у [не відзив]. Керування: *про що* [не на що]. *Відгук про реферат.*

Запобігати. Керування: 1. *чого* [не чому] у знач. «домагатися, догоджати комусь, підлещуватися до когось, домагаючись прихильності, заступництва». *Запобігати ласки.* 2. *чому* [не чого] у знач. «уникати, відвертати, попереджувати» — у Д. в. *Запобігати втратам. Запобігати лихові. Запобігати помилкам.*

Командувач, -а, дав. -еві, ор. -чем. Керування: *чого* [не чим]. *Командувач армії.*

Нехтувати. Керування: *кого-що і ким-чим. Нехтувати давні звичаї. Нехтувати здоров'ям. Нехтувати безпекою.*

(Зі Словника-довідника з культури української мови)

102. Перепишіть, вибираючи з дужок потрібне. У якому випадку нормативними є обидва варіанти?

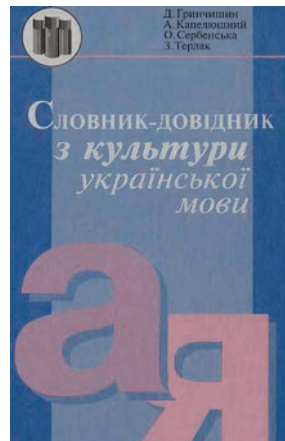
Дивуватися (вчинкові, з учинку), враження (від відеофільму, про відеофільм), командував (фронтом, фронту), відгук (про роботу, за роботу), запобігати (руйнування, руйнуванню), глузувати (з прогульників, над прогульниками), завідувач (відділом, відділу), скласти (відгук, відзив) про доповідь, уподібнюватися (ледарям, до ледарів), придбали (близько, біля) ста зошитів.

Довідка. Прийменник *біля* вживається тільки на означення місця (*біля хати, біля школи*). Уживання слова *біля* на означення приблизної кількості чогось є порушенням норми.

103. Відредагуйте словосполучення, запишіть їх.

Дякувати приятеля, хворіти грипом, вживати заходи, повідомити по факсу, заволодівати увагу, запобігти біду; завідувач відділом; враження після спектаклю, зрадити своєму слову, біля п'ятдесяти осіб, знущатися над читачами.

- Із трьома відредагованими словосполученнями складіть речення.
- Яких галузей науки стосуються вирази *обмін речовин, придатні для посіву, погодити інтереси сторін, виражений числівником*? Визначте вид керування між словами в словосполученнях.

Деякі слова можуть керувати іншим словом, паралельно вимагаючи різних відмінків. Наприклад:

Багатий. Керування: *на що, чим. Надра України багаті (на що?) на природний газ. Надра України багаті (чим?) різноманітними корисними копалинами.*

Радіти. Відчувати радість із приводу чого-небудь. Керування: 1. *за кого — що, з чого. Відчувати радість за кого-небудь, з приводу чийось успіхів, приємних, радісних подій і т. ін. Радію за свого товариша і його успіхи. Радію з успіхів свого товариша.* 2. *кому, чому. Відчувати радість з якоїсь нагоди, із певного приводу. Як милим гостям не радіти? (Л. Глібов); Дітвора раділа весні, теплу (О. Довженко). (Із Тлумачного словника).*

104. Перепишіть прислів'я, вибравши з дужок потрібне слово або слова. Які зі слів взаємозамінні?

1. Припини смішки (над чужою лемішкою; з чужої лемішки), навари своєї, та й смійся (над нею, з неї) (*Укр.*). 2. Хто зрадив (одного, одному), зрадить і (другого, другому) (*Араб.*). 3. Низькі двері навчають (покорі, покори) (*Норвез.*). 4. Насміхався кулик (з болота, над болотом) та й сам туди впав (*Укр.*). 5. У пустелі (пташку, на пташку) небезпека чигає (*Араб.*). 6. Кожен собака (коло, біля) своїх воріт гавкає (*Укр.*).

105. я — редактор! Відредагуйте та запишіть речення. За потреби скористайтеся підказкою.

Недаром мову порівнюють з пишним садом, за яким потрібно доглядати. Вчитися мові не пізно в будь-якому віці. Словники допоможуть збагатити лексикон, упорядкувати граматичний лад мовлення, і результат не змусить довго себе чекати. Звісно, на лінгвіста не перетворишся, але хоч перестанеш глумитися над словами і не будеш халатно відноситись до словосполучення, коли вибудовуєш з них речення й тексти.

ПІДКАЗКА

Неправильно	Правильно
навчатися чомусь	навчатися чогось
доглядати за ким	доглядати когось
не змусити довго на себе чекати	не забаритися
перетворюватися на щось	стати кимось (обертатися на щось)
глумитися над ким	глумитися з кого
в будь-якому разі	у будь-якому разі
халатно відноситись	недбало ставитись
недаром	недарма, даремно

● Визначте види допущених у реченнях помилок. Які з норм літературної мови в кожному з випадків порушено? Звертайтеся з поданою на ф'орзаці підручника таблицею «Норми літературної мови».

106. Складіть і запишіть висловлення в публіцистичному стилі «Фотографія — ремесло чи мистецтво?» (обсяг — 5-6 речень). Використайте подані словосполучення, змінюючи, де потрібно, їхню граматичну форму.

Неповторний краєвид; відгуки про пейзаж; радіти з незрівнянної краси; неймовірно гарний; стояли завмерши; незабутнє враження; зачаровані колоритом; узятися до улюбленої справи; освітлений яскраво; докладати зусиль; здобувати знання; якнайвища оцінка; справжнісінька сенсація; відзначити дипломом.

- Визначте спосіб підрядного зв'язку між словами в кожному словосполученні. З'ясуйте вид кожного словосполучення за головним словом.
- Чи може фотографія замінити живопис? У яких випадках фотографія незамінна? Відповідь аргументуйте.

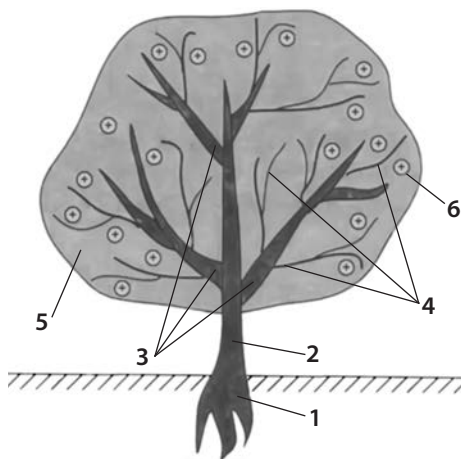
Практична риторика

Засоби мовного вираження промови. Риторичні фігури. Риторичне запитання, риторичне звертання

107. Прочитайте. Наскільки вдало графічне зображення «риторичного дерева» увиразнює будову промови? Чому для такого увиразнення обрано саме дерево?

Не лише підготовці виступу, а й його аналізу з давніх-давен надавали значної уваги. Для обговорення промови використовували так зване «риторичне дерево» — графічне узагальнене зображення головних складників виступу промовця перед публікою. З опорою на зображення риторичного дерева виділяли такі частини виступу:

1 — корінь — мотив промови, тобто причина, котра спонукала промовця до виступу; 2 — стовбур — тема виступу; 3 — могутні гілки — основні, найбільш важливі думки; 4 — дрібніші гілки — частини, на які «розпадається», кожна з важливих думок; 5 — крона дерева, листя якої — мовні засоби, якими оратор передає свої думки; 6 — квіти — «прикрашання», які роблять мовлення виразним,

переконливим, вишуканим. У теорії риторики такі «квіти» поділяють на **тропи й риторичні фігури**. Крім них, до «прикрашань» відносять цитати, прислів'я, крилаті вислови, дотепи (*За Д. Александровим*).

● Які частини «риторичного дерева» є відображенням плану виступу? Відповідь обґрунтуйте.

Риторичні фігури (від гр. *rhêtôr* — оратор та лат. *figura* — образ, вигляд, зображення) — особливі форми мовних конструкцій, які підсилюють виразність (експресивність) виступу, збільшуючи силу впливу на слухачів.

Мета використання риторичних фігур — **увиразнення змісту виступу** через його форму (будову словосполучень, речень, тексту).

Риторичні фігури поділяють на такі групи:

- прийоми діалогізації мовлення: *риторичне звертання, риторичне запитання*;
- засоби полегшення сприйняття та запам'ятовування сприйнятого: *порівняння, повтор*;
- вирази, зміст яких визначає співвідношення лексичних значень ужитих у ньому слів: *антитеза, градація*.

108. Прочитайте. Визначте головну думку висловлення. До виділених запозичених слів доберіть українські відповідники.

Успішність — одна з найбільш бажаних і проголошуваних цінностей у будь-якому суспільстві. Та чи збігаються критерії визначення успішності в різних людей? Чи однакові критерії мають люди різного віку, різних соціальних станів? Чи однаково визначають рівень успішності в різних країнах?

Звісно, критерії, за якими суспільство оцінює успішність, залежать від конкретних історичних, культурних та економічних умов, у яких перебуває на певний момент суспільство. На кожному етапі ці поняття *корегуються*. Нові *тренди* створюють нові приклади для наслідування.

Молодь мріє про тебе, успішносте! Сподівається на тебе, обмірковує й обирає до тебе шляхи!

Школярі і школярки! Дівчата і хлопці! Чи обговорювали ви такі шляхи з друзями, однокласниками, членами ваших родин?

- Прочитайте висловлення вголос, правильно його інтонуючи.
- Чи розраховані поставлені у висловленні запитання на одержання відповіді? Як називають такі запитання? Яка їх роль у мовленні?
- Кому адресовано висловлення? Прочитайте слова, які називають адресатів. Поясніть відмінність між власне звертанням і звертанням риторичним.
- Яка роль риторичних звертань і риторичних запитань у мовленні, зокрема риторичному? Звіртеся з поданою після вправи інформацією.

Риторичне запитання — риторична фігура у вигляді запитання, яке не потребує відповіді: відповідь або закладено в ньому самому, або вона вже відома слухачам.

Риторичне запитання вживають із метою:

- привернення уваги до певного явища: *Хочеш мови пізнати скарбницю?* (Л. Забашта);
- самим запитанням виразити ствердну думку: *Нащо правді словесна маска?* (В. Симоненко);
- активізації уваги слухача, його зацікавлення: *Як стати успішним у сучасному українському суспільстві?* (3 виступу).

Риторичне звертання — риторична фігура, яка полягає в тому, що висловлення адресується не конкретній особі, а всім особам узагалі, відсутній особі, явищам природи, абстрактним поняттям. Наприклад: **Читачу!** *Поглянь, усміхнись!* (М. Рильський); *Веди мене, дорого правоту!* (Д. Павличко).

Мета риторичного звертання — надання висловленню емоційності, передання або вироблення в слухача (читача) певного ставлення до зображуваного.

109. Перепишіть, розставляючи розділові знаки. Визначте риторичні звертання й запитання. З'ясуйте їхню роль.

Друзі говорячи про життєвий успіх не забувайте розділяти соціальний та особистий. Особистий успіх це досягнення приватних цілей. Що ж стосується соціального успіху він передбачає досягнення цілей важливих для суспільства. Наприклад можна створити успішний аналітичний центр або написати потрібну людям мудру книжку.

Що є формальними ознаками успіху? Наукові відкриття технологічні досягнення перемоги в мистецьких конкурсах або спортивних змаганнях? Чи є ознаками успішності супермодна машина «крутий» годинник особливий телефон інший гламурний дріб'язок?

А може шановні сучасники українці критерії успішності залежать від рівня потреб людини які вона спроможна реалізовувати?

Питання старе як світ. Кожен із нас має на нього свою відповідь (З Інтернету).

- Обґрунтуйте вживання розставлених вами розділових знаків.
- На яке з поставлених у тексті риторичних запитань ви хотіли б відповісти? Зробіть це. У відповіді вживайте риторичні звертання й запитання.

110. Прочитайте. Який із поданих виразів можна використати в промові «Як стати успішним»? Вибір обґрунтуйте.

1. Один у полі воїн — це перше гасло кожної людини, адже кожен має бути воїном і воювати там, де може бути успішним, не перекладаючи

свою роботу на інших (*Є. Сверстюк*). 2. Вірте в себе! Вірте у свої здібності! Без скромної, але розумної впевненості у своїх силах ви не зможете стати успішним (*Н. В. Піл*). 3. Будь собою, інші ролі зайняті (*О. Уайльд*). 4. Хай живе неоднаковість, слава відмінностям! (*П. Загребельний*)

111. Напишіть вільне есе (обсяг — 7–10 речень) на одну з тем:

1. Яку людину я вважаю успішною.
2. Що породжує успіх — відвага бути собою чи вміння пристосуватися?
3. Навіщо бути успішним?

112. Попрацюйте в парах. Прочитайте. Використавши зміст прочитаного, складіть план двохвилинного виступу «Такий він, молодий успішний українець».

2018 року участь в «Олімпіаді геніїв» у США взяло понад 1300 учасників. До участі у змаганні було подано понад півтори тисячі проектів.

Команда України від Малої академії наук складалася з п'яти осіб. Український школяр Валентин Фречка, який винайшов спосіб виготовляти папір з опалого листя, здобув золото. Двоє юних українців посіли четверті місця, ще двоє здобули бронзу. Самого Валентина запросили до участі в міжнародній виставці в Південній Кореї.

«Олімпіада геніїв» (GENIUS Olympiad) сприяє глобальному розумінню екологічних проблем та сталого розвитку завдяки фундаментальній науці, мистецтву, інженерії, дизайну та розвитку бізнесу. Олімпіада допомагає школярам сформувати навички та здобути знання, необхідні для того, щоб бути гідними громадянами, лідерами, науковцями, інженерами, митцями-професіоналами (*З Інтернету*).

- Що вам відомо про екологічний сталий розвиток? Чому ця проблема є найактуальнішою й невідкладною? У відповіді вживайте риторичні запитання.

- Чи можна вважати прочитаний вами текст мотиваційним? До чого він мотивує?

- Знайдіть у мережі Інтернет інформацію про переможницю «Олімпіади геніїв» Катерину Малкіну, школярку з Маріуполя. Підготуйте доповідь про її винахід.

113. Попрацюйте в групах. Складіть план виступу на загальношкільних зборах «Критерії успіху сучасного молодого українця». Обговоривши й відредагувавши план, складіть текст трихвилинного виступу. Виголосьте його в класі. У тексті виступу вживайте риторичні запитання та риторичні звертання.

114. Попрацюйте в парах. Напишіть есе «Історія одного успіху», розповівши про сучасного українця, який є, на вашу думку, успішним. Уживайте риторичні запитання та риторичні звертання.

- Поясніть, що стало підставою для обрання вами героя складеного тексту.

115. Перепишіть, уставляючи пропущені літери та розставляючи розділові знаки. Визначте вжиті в реченнях риторичні фігури.

1. Прагн..те досягти успіху? В такому разі ун..кайте шести вад сонливості лінії страху гніву ледарства і нерішучості (*Джекі Чан*). 2. Непер..борне бажання чогось навчитися це вже 50 % успіху. Чи залежить здатність до досягнення успіху від віку? І так і ні. Навчайтеся юні підтягайтеся старші! (*Дейл Карнегі*) 3. Найголовніша формула успіху розуміння як спілкуватися й повед..тися з людьми. Ви думаєте навчитися цього ле..ко? Спробуйте (*Теодор Рузвельт*). 4. Коли мені виповнилося 12 один із моїх друзів поспер..чався з іншим на мішечок цукерок що з мене нічого не вийде. Хіба я знаю як розв'язалася ця суп..речка і на чию користь? (*Стівен Гокінг*)

Стівен Гокінг, фізик-теоретик, популяризатор наукових знань

- Позначте в словах орфограми. Поясніть уживання розділових знаків правилами.

§ 15 Словосполучення з прийменниками *в (у)*

116. Прочитайте. Поставте за змістом прочитаного два уточнювальних запитання. Визначте в реченнях текст у прийменники.

Чужу мову можна опанувати за рік чи півроку — свою ж годиться залишити після себе в дітях та внуках як найцінніший скарб і своє безсмертя. Велика біда настає, коли суржик гуртує спільноту супроти норми: забувається духовний досвід поколінь, а з ним пропадає і природна опірність суспільства до агресії ззовні, втрачається здатність протистояти поневоленню. Жодну біду громада не переборє, якщо їй бракує стійкості та й просто ладу в поняттях, втілених у слово (*За В. Радчуком*).

- Витлумачте значення сполучень слів *згідно з нормою; супроти норми*. Пояснення проілюструйте прикладами.
- Чи є ознакою суржика ненормативне використання прийменників? Поясніть.

В українській мові прийменник в (у) вживають, коли йдеться

про місце перебування	У веселій хаті й люди веселі. Що в лісі вродиться, то в дворі згодиться.
-----------------------	---

про місце, всередину якого спрямована дія	Не заглядай у чужий дім, а піклуйся своїм. В одну воду не можна ввійти двічі.
---	--

Увага! Якщо дія відбувається в напрямі до предмета, простору і може не закінчуватися проникненням усередину, уживають прийменник **до**: *іти до школи (у напрямі школи), іти в школу (всередину школи).*

про час, у який відбувається дія	Летять у вересні гуси — зиму на хвостах несуть. Зроби краще тепер, ніж у четвер.
----------------------------------	--

Увага! Коли вказують час за роком, кажуть так: *цього року [не в цьому році], позаторік [не в позаминулому році].*

про психічний стан, обставини, у яких хтось перебуває, зацікавленість чимось	Не пишайся у щасті, не принижуйся в нещасті. У гурті з добрими людьми і сам таким станеш.
--	---

117. Прочитайте прислів'я. Уживання прийменника в (у) обґрунтуйте правилами.

1. Де мир, там і лад, там у хаті благодать. 2. У війні всі зазнають поразки, навіть переможці. 3. Тепле слово і в сильний мороз зігріє. 4. Плети влітку рукавиці — в листопаді пригодиться. 5. Синиця в руках краще за солов'я в лісі. 6. Хто в п'ятницю скаче, той у неділю плаче. 7. Хто в річку стрибнув, тому дощ не страшний.

● Витлумачте значення фразеологізмів *вийти в люди; літати в хмарах; піти в огонь і в воду; язика забути в роті*. Обґрунтуйте вживання прийменника в (у).

118. Попрацюйте в парах. Перепишіть прислів'я, уставляючи пропущені літери. Обґрунтуйте правилами вживання прийменників у (в) — до.

1. У ш..рокі двері кож..н увійде. 2. Підійшовши до дверей, пер..ступай поріг. 3. Не варто пхатись у ро..чинені двері. 4. Не можн.. в двері — я в квартиру. 5. Як двері не ро..чиняються, а до порога пов..ртаються. 6. Вітали, але в хату не пускали. 6. Віл р..втиме по-волячому, хоч його й до Відня пр..женеш. 7. Його прогнали у двері, то він лізе у вікно. 8. Моя дорога до чийогось порога, моя стеж..чка до чийогось с..рдечка. 9. Добрим словом мур проб'єш, а л..хим і в двері не ввійдеш.

● Продовжте висловлення за початком: *Нещастя входить у ті двері, які йому відчинили*. Уживайте сполуки в родину — до родини, у гурт — до гурту.

119. Перепишіть, вибираючи нормативні форми. Звертеся з правилом.

Виїхав у Харків — виїхав до Харкова. Я зайшов у ліс — я зайшов до лісу. Вступили у Львівський університет — вступили до Львівського університету. У цей день — цього дня. Зарахувати у склад ансамблю — зарахувати до складу ансамблю. Раз у три тижні — раз на три тижні. Канути в Лету — канути до Лети. Летіти до прірви — летіти в прірву.

- Визначте фразеологізми, витлумачте їх значення.

§ 16

Уживання прийменників *в (у)* і *на* з географічними назвами і просторовими іменниками

120. Прочитайте. Поставте за змістом прочитаного три уточнювальних запитання.

В УКРАЇНІ ЧИ НА УКРАЇНІ?

У народній творчості і в красному письменстві вживані обидві форми: *на Україні* і *в Україні*. Наприклад, у Шевченка: «Серед степу широкого *на Вкраїні* милій» і «*В Україну* ідіть, діти, *в нашу Україну*» Якому ж варіантові слід віддати перевагу? Свого часу це питання глибоко дослідив Іван Огієнко. Ось що писав він у статті з промовистою назвою «В Україні, а не на Україні»:

«Коли говоримо про докладно окреслену територію як закінчене ціле або про самостійну державу, тоді завжди вживаємо прийменник *в* чи *у* (а не *на*): *в Австрії, в Америці, в Румунії* і т. ін. Що ж до прийменника *на* з місцевим відмінком, то його вживаємо при географічних назвах на питання «де» тільки тоді, коли територія, про яку йдеться, не окреслена докладно, є не самостійним цілим, а тільки складовою частиною якоїсь держави: *на Полтавщині, на Київщині, на Волині...*

...Мусимо змінити стару граматичну форму й уживати тільки *в Україні, в Україну*, викинувши остаточно з ужитку граматичну ознаку нашого колишнього поневолення».

Отже, основною (а в офіційному мовленні єдиною) формою є *в Україні*. Проте не варто виправляти фольклорних та літературних творів, де з історичних причин уживаний вислів *на Україні* (За О. Пономаревим).

- Поясніть, чому нормативним нині є вираз *в Україні*. Із чим пов'язана зміна норми?

Прийменник **в (у)** уживають з іменниками, що позначають

назви держав, республік, областей, районів, міст, сіл, селищ	у Європі, в Україні, у Німеччині, у Миргороді, у Каменівці
види навчальних закладів	у школі, у коледжі, в інституті

Іменники, що позначають місцевість і мають суфікс **-ин-** (типу *Львівщина, Сумщина, Київщина*) є винятками: їх уживають із прийменником **на**: *Немає краєвих лісів, як на Сіверщині* (Ю. Мушкетик). *На Харківщині стартувала Всеукраїнська універсиада.*

Із прийменником **в (у)** уживають лише іменник *Галичина*: *У роки Першої світової війни в Галичині було сформовано Легіон Українських Січових Стрільців.*

Прийменник **на** вживають з іменниками, що позначають

вулиці, проспекти, площі	на проспекті Миру, на вулиці Басейній
географічні поняття, де відбувається певна дія, поширюється певний стан	на заході, на Чорному морі
курси, факультети	на випускному курсі, на математичному факультеті
засоби пересування	на поїзді, на трамваї, на автобусі, на човні

Уживання прийменника **в (у)** з назвами засобів пересування підкреслює знаходження всередині предмета: *читав у машині, поїзді* і т. ін. Говорячи про пересування, можна використати і безприйменникову конструкцію: *пересуватися поїздом, трамваем, автобусом, човном.*

З іменниками, що позначають назви гірських місцевостей і видовищ, можуть використовуватися обидва прийменники: **на Кавказі, на Євересті**, але **в Карпатах, в Криму; в театрі**, але **на концерті**.

121.

Прочитайте. Обґрунтуйте вживання прийменників **в (у)** — **на**.

1. Я побачив у Львові Міцкевича очі, Кривоносів плечі й Франкове чоло (*В. Симоненко*).
2. Радують нас поетичні назви на нашій Сумщині: Біла Береза, Вишневий Яр, Зелена Діброва, Погожа Криниця (*Д. Білоус*).
3. Мандруючи у Крим, у Рим чи Відень, зайдіть у Ставище (*П. Воронько*).
4. І де б я не був за кордоном, я знав, що завжди повернусь додому, додому, додому — в святу мою Київську Русь (*Ю. Рибчинський*).
5. Своє серце залишила я на вершині, хочу в гори високі піднятися нині! (*В. Чаклош*)
6. А на бульварі імені Шевченка струнка тополя струшує крило (*Г. Чубач*).

- Стисло розкажіть про свою вулицю. Уживайте іменники — назви сусідніх вулиць і площ із прийменниками.

122. Прочитайте, вибираючи з дужок потрібний прийменник. Звіртеся з теоретичним матеріалом на попередній сторінці.

1. Автор музики Державного Гімну України М. Вербицький — найбільший духовний композитор своєї доби, хоровий диригент, священник, перший театральний композитор (на,в) Галичині, чи не єдиний український композитор-гітарист XIX ст. (За Н. Кобрин). 2. Громада міста Яворова (на,у) Львівщині встановила Михайлові Вербицькому пам'ятник і назвала його іменем музичну школу та вулицю. 2016 року вулиця, названа на честь Михайла Вербицького, з'явилась у Броварах (в,на) Київщині (З Вікіпедії).

- Роздивіться пам'ятник Михайлові Вербицькому у Львові (скульптори Володимир і Андрій Сухорські). Монумент створено на добровільні пожертви. Кому й у якому місті (селі) вкрай необхідно встановити в Україні пам'ятники? Відповідь (4–5 речень) запишіть.

123. Попрацюйте в парах. Прочитайте поради туристам — мандрівникам Європою. Скориставшись текстом як зразком, складіть інструкцію для гостей вашого міста (райцентру, села). Дотримуйтеся правил уживання прийменників.

ВИКОРИСТОВУЙТЕ ГРОМАДСЬКИЙ ТРАНСПОРТ

Наземний транспорт у Європі розвинений добре. Якщо їхати 5 годин на поїзді дешевше, ніж пересуватися літаком, потрібно обирати саме цей варіант. Те ж саме стосується і тривалих переїздів на автобусі: уночі можна спати, а вдень дивитись у вікно. У Європі зазвичай не виникає необхідності брати таксі, слід розібратися в системі громадського транспорту й подорожувати на метро, трамваях, автобусах. Хто шукає, той завжди знайде те, що дешевше і зручніше.

Не вередуйте. При виборі житла основні параметри — ціна і рейтинг місця проживання. Готелі розташовуються в історичних будівлях на вулицях у центрі Барселони, Відня, Рима, Венеції, Валенсії. Вони не дорогі, що дає туристам можливість побувати в музеях і театрах, зануритися в історію, роздивитися пам'ятки (З Інтернету).

124. Попрацюйте в групах. Прочитайте уривки зі спілкування старшокласників на форумі. Сформулюйте суть обговорюваного питання.

Той-кому-все-цікаво Дата: 15.12.2018, 15:30 | Повідомлення # 18

Група: Користувачі
Повідомлень: 18
Статус: Offline

Часом дивує: чому до мовлення так прискіплюються? Яка різниця — їхати *на метро* чи *в метро*? Аби їхати! Може, це вияв *мовного пуризму*? Цим мудрим терміном називають наполегливий вияв турботи про чистоту літературної мови. Пуристи воюють проти найменших порушень мовної норми! А от я ще не розібрався: добре це чи погано?

Розсудлива

Дата: 15.12.2018, 15:45 | Повідомлення # 14

Група: Користувачі
Повідомлень: 14
Статус: Offline

Пуризм, як кожне явище, має позитив і негатив. Позитив — у тому, що пуристи наполягають на використанні засобів рідної мови. Негатив — у проголошенні незмінності мовних норм, наполегливому несприйнятті, відкиданні й тавруванні будь-яких змін. У всякому разі, я так цей термін розумію. Треба зверитися зі словником мовознавчих термінів. Не зайве й до Вікіпедії зазирнути. Чи у Вікіпедію? Як правильно?

- З'ясуйте значення терміна *мовний пуризм* за словничком термінів.
- Включившись в обговорення, напишіть 2–3 відповіді дописувачам форуму, висловивши ваше ставлення до обговорюваного питання.
- Доберіть ніки, які відповідали б змісту ваших висловлень.

125. Перепишіть, уставляючи пропущені літери.

В усіх містах є ц..нтральні вулиці. Головна вул..ця столиці України — Хр..щатик. Напр..кінці XIX століття туг була прокладена перша в Східній Європі лінія ел..ктричного трамваю, що з'єднавала центр міста з Подолом. І перший в Україні хмарочос — дванадцятипов..рховий готель — також з'явився на Хр..щатику.

Вул..ця Хр..щатик може потрапити до списку об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Найбільшою площею в Україні та другою за в..личиною в Європі є площа Свободи в Харкові.

- Обґрунтуйте вживання прийменників правилами.
- Позначте в словах орфограми. Поясніть написання слів правилами.

§ 17 Словосполучення з прийменниками *при, за, із-за*

126. Прочитайте прислів'я. Що означає в кожному з речень прийменник *при*?

1. *При* здоров'ї кожному життя миле. 2. Переплив море, а *при* березі втопився. 3. *При* горі та в лиху годину пізнаєш вірну людину. 4. Такий сторож з вовка *при* вівцях, як з кози *при* капусті. 5. Дай, боже, гарного гостя в дім, то ми будемо раді *при* нім! 6. Свій страх тримай *при* собі, а мужністю ділися. 7. Не родись багатий та вродливий, а родись *при* долі та щасливий!

- У яких реченнях прийменник *при* можна замінити прийменником *коло*, *біля*? Чи зміниться від цього зміст прислів'я?

Прийменник *при* вживають у конструкціях, які вказують

на просторові відношення: близькість до певного предмета	<i>Палають огні при долині</i> (А. Малишко). <i>При сонці тєпло, при матері добре</i> (Нар. творч.).
на часові відношення: коли щось відбувається в момент певної події, природного явища	<i>Я малював картину при сході сонця</i> (В. Гжицький). <i>Полюбила козаченька, при місяці стоя</i> (Нар. творч.).
на умовні відношення: щось відбувається за певних умов, обставин	<i>І при єдиному козакові захист людям буде</i> (Нар. творч.). <i>При щирості між людьми, при глибокій і міцній симпатії ніякий ризик не страшний!</i> (Леся Українка)
на належність до певного складу, до когось або комусь	<i>Інтерв'ю з представником України при ЄС та Європейському Співтоваристві видруковано в журналі</i> (З Інтернету). <i>Мої думки хай краще будуть при мені</i> (Леся Українка).

127. Перепишіть. Обґрунтуйте вживання прийменника *при* правилами.

1. Три явори посадила сестра при дорозі (*Т. Шевченко*). 2. При слові «наші» серце било як сонце в грудях, як ножі (*В. Сосюра*). 3. Моя свобода завжди при мені (*Л. Костенко*). 4. При поясі у вершників були шаблі, а в руках луки зі стрілами (*П. Панч*). 5. При майстрах якомось легше. Вони — як Атланти, держать небо на плечах. Тому і є висота (*Л. Костенко*). 6. Як потрібно при глобалізаційних процесах дбати про вертикаль — корінь, що глибоко тримається рідного ґрунту, як важливо не перерубувати його! (*А. Содомора*)

- Витлумачте зміст останнього речення, розкривши алегорію образів *рідний ґрунт* і *вертикаль* — *корінь*. Значення терміна *глобалізаційні процеси* уточніть за словничком термінів.
- Позначте в словах орфограми. Написання слів поясніть правилами.
- Витлумачте значення фразеологізму *як горох при дорозі*.

128. Прочитайте. Укажіть у реченнях сполуки прийменник + іменник, що вказують на 1) часові відношення; 2) просторові; 3) умовні.

1. Ти хотів би жити тут не тепер? За княгині Ольги, при Ярославі, при Хмельницькому? Або через сто років? (*О. Довженко*) 2. За своє військове життя Сірко брав участь у 55 битвах і завжди, за винятком однієї, виходив переможцем (*М. Шаповал*). 3. За тридев'ять земель, за океани шукати кращу долю подались мої брати. А чи її дістануть? (*Р. Мазій*) 4. За здобутком завжди втрата простує (*Б. Хмельницький*). 5. На мою думку, щасливими стають ті, хто за жодних обставин не опускає руки (*С. Вакарчук*).

Прийменник за вживають у конструкціях, які вказують

на просторові відношення: місце перебування когось, розташування чогось, межі або напрямок спрямування руху, дії

І за горами люди живуть.
Рідна мова — не полова: її за вітром не розвієш.
Полохливий пливе за течією.

на часові відношення: історичний або тривалий час із життя певної людини чи багатьох людей; строк, проміжок часу, після якого що-небудь відбувається

За гетьмана військо сильне, без гетьмана військо гине.
За царя Горошка людей було трошки.
Слово народне й за тисячу років не зітреться.

на умовні відношення: на обставини, згідно з якими відбувається дія

за правилами, за домовленістю, за спеціальністю, за згодою, за прикладом, за всякої погоди, за нашим вибором

Прийменник *за* вживають у конструкціях, які вказують

на призначення особи або речі

Узяв собі старий козак сирітку **за** дитину (Т. Шевченко).
Будь йому **за** батька (Панас Мирний).

на порівняння або зіставлення когось або чогось із чимось

Правда гостріша **за** меч.
Незгода гірша **за** бійку.
Слово разючіше й **за** удар шаблі.

Увага! Вирази *думати за навчання; розповісти за школу; турбуватися за товариша* не є нормативними! Слід говорити *думати про навчання; розповісти про школу, турбуватися про товариша*.

129. Перепишіть прислів'я, подані в дужках слова ставлячи в потрібній граматичній формі. Обґрунтуйте вживання прийменника *за*.

1. Хто пливе *за* (течія), тому гребти не треба (*Англ.*). 2. *За* (дурна голова) рукам і ногам немає спокою (*Укр.*). 3. Здоровий жебрак щасливіший *за* (хворий король) (*Швед.*). 4. *За* (цар Панько), як була земля тонка,— пальцем ткнеш та й воду п'єш (*Укр.*). 5. Фальшивий друг небезпечніший *за* (відкритий ворог) (*Япон.*). 6. Щастя не *за* (моря), бо кується самими нами (*Укр.*). 7. Погляд красномовніший *за* (слово) (*Фр.*). 8. Рана від слова тяжча *за* (рана) від стріли (*Нім.*). 9. Погнався *за* (крихта) — втратив шматок (*Укр.*).

- Визначте відмінок кожного зміненого вами слова.

130. Пригадайте досягнення чи знаменні події, пов'язані з іменами названих у довідці українських гетьманів. Перепишіть речення, розпочавши їх словами *За...* (ім'я гетьмана).

... було укладено зі старшиною та запорожцями угоду — документ, який називають першою українською Конституцією, а також однією з перших конституцій у Європі.

... у стилі бароко було перебудовано й по-іншому оздоблено Софійський собор у Києві, церкви Видубицького та Михайлівського Золотоверхого монастирів, Успенський собор Києво-Печерської Лаври.

... було засновано Національну академію наук, Українську військову академію, відкрито Українські університети в Києві та

Кам'янці-Подільському, засновано Український історичний музей, Українську національну бібліотеку (З Інтернету).

Довідка. Іван Мазепа, Пилип Орлик, Павло Скоропадський.

131. Попрацюйте в парах. Чи є серед ваших знайомих особа, наділена козацьким духом? Розкажіть про цю людину, уживаючи фразеологізми за чужою спиною (не) ховатися; брати бика за роги; (не) тягти kota за хвіст; не лазити за словом у кишеню; тримати ніс за вітром.

Прийменник з-за (із-за) вживають на означення

спрямування руху , дії з протилежного або зворотного боку	Тече вода із-за гаю та попід горою (Т. Шевченко).
зміни місцеположення , переміщення кого-, чого-небудь	Встали з-за столу — й дружба додолу (Нар. творч.).
місцевості , звідки хто-небудь родом	А рід їх вийшов з-за Дністра (І. Котляревський).

Увага! Вирази *пропустив із-за хвороби*, *не виконав із-за браку часу* не є нормативними. Правильно: *пропустив через хворобу*, *не виконав через брак часу*.

132. Перепишіть прислів'я, уживання прийменників поясніть правилами.

1. Орлиний клекіт з-за хмари чути (Укр.). 2. Сміливий фортецю братиме, а боягуз із-за куца визиратиме (Азерб.). 3. З чужого не смійся горя, бо й своє іде не з-за моря (Португ.). 4. З-за будь-якого тину може вовк вискочити (Колумб.). 5. Подали груш — то й з-за столу руш (Укр.). 6. Наш Гнат родом з-за Карпат (Укр.). 7. Зацькована миша на kota з-за рогу кидається (Япон.). 8. Дивиться, як змія з-за пазухи (Укр.).

- Позначте в словах орфограми.
- Поясніть написання прийменників через дефіс.

133. Я — редактор. Прочитайте. Укажіть допущені помилки, відредагуйте речення. Скористайтеся підказкою.

1. Із-за дощу змагання з волейболу перенесено у спортивний зал. 2. Розказувати за нашого тренера я можу часами. 3. При необхідності він завжди нам допомагає. 4. Кожний з нас намагається дотримувати режиму дня по його прикладу. 5. По багатьох причинах це не завжди вдається. 6. Турнір пройде вдало при вашій підтримці. 7. Туристичний похід довелося перенести із-за хвороби кількох учасників. 8. На додаткові уроки фізики ми ходимо по понеділках. 9. По ліву сторону від нового будинку облаштували гарний дитячий майданчик.

ПІДКАЗКА

Неправильно	Правильно
із-за погоди при необхідності по прикладу розповідати за сусідів пройде вдало по різних причинах	через погоду за (у разі) необхідності за прикладом розповідати про сусідів пройде успішно з різних причин

● Визначте види допущених у реченнях помилок. Які з норм літературної мови в кожному з випадків порушено? Звертайтеся з поданою на ф'орзаці підручника таблицею «Норми літературної мови».

134. Продовжте й завершіть трьома-чотирма реченнями текст за поданим початком.

Через недосконалість, засміченість мовлення виникають перешкоди в комунікації, які гальмують розвиток особистості. Суржик згубно відбивається не лише на культурі спілкування, а й на культурі мислення...

● Розпочніть виконання проекту «Суржик як показник низького рівня загальної культури особистості».

Практична риторика

Риторичні фігури. Порівняння. Повтор

135. Прочитайте. Визначте порівняння. Чи допомогли вони уявити описані в тексті предмети і явища? У який спосіб?

Марс яскраво-червоний, як полум'я. Місяць попелясто-сірий, як гірське каміння. Сатурн жовтий — часом як рудувата мідь, а часом як блискуче золото. Сонце сліпучо біле, як сніг.

А от наша планета, якщо дивитися на неї з глибин космосу, ясно-ясно-блакитна! Ні, не небо (у космосі його не видно) зафарбовує її в синій колір. Блакитною робить Землю вода, якої так на ній багато! Глибокі місця океану — темно-сині, як

ніч. Вода, що обрамляє континенти, має світліший відтінок синього — вона синя, як волошки, що милують очі землян у полі серед золотавої пшениці.

- За якими ознаками небесні тіла порівняно з полум'ям, камінням, металом, снігом?

Порівняння — риторична фігура, що полягає в увиразненні ознаки чи риси одного предмета (явища, поняття) через вказівку на подібність до іншого, у якому ця ознака чи риса є особливо яскравою. Порівняння активізує уяву й пам'ять слухачів, увиразнює мовлення.

Граматично порівняння виражають за допомогою:

- порівняльних сполучників *як, мов, наче, неначе, неначебто, немовбито, нібито* та ін.: *Уночі вікно — як зоряний екран* (І. Коваленко);
- слів *схожий, подібний* і т. д.: *Виринуло сонце, подібне до величезного золотого гриба* (В. Гжицький).

Проте буває, що такі слова пропускають: *Книги — морська глибина* (І. Франко). Таке порівняння наближається до метафори.

Порівняння може бути виражене іменником у формі орудного відмінка: *Шулікою з'явилася розлука* (І. Калениченко).

Серед науковців триває дискусія: до риторичних фігур чи до тропів слід віднести порівняння.

136. Прочитайте, визначте порівняння. За подібністю якої риси чи ознаки порівняно предмети?

1. Безсмертна, вічна в мене мама — як хліб, як поле, як вогонь (*В. Затулівітер*). 2. Стану справжнім, як природа, як вечерея на столі (*А. Демиденко*). 3. Як у свічаді, в пам'яті моєї зринає все прожите, пережите (*І. Калениченко*). 4. Поет і художник подібні до бджоли: з найрізноманітніших квітів збирають вони янтарний і запашний мед (*М. Рильський*). 5. Окремі сніжинки падали з дерев і лягали на землю, наче слова на музику (*І. Павлюк*).

- Поясніть розділові знаки в реченнях.
- Доберіть порівняння до слів *юнак, дівчина, школа, спілкування*.

137. Перепишіть, уписуючи на місці крапок дібрані з довідки порівняння. Розставте розділові знаки.

1. Ті спогади хвилюють серце як ... (*О. Сенчик*). 2. Мов ... зависли темною стіною недоговорені слова (*О. Середа-Загаєцька*). 3. Плаче дощ за вікном як ... (*Н. Харсайло*). 4. Залицяється голуб до своєї пари довго й гарно розкланюється наче ... (*О. Слоньовська*). 5. Як ... живу поміж людей незнайома й незнана (*А. Шило*). 5. Руки спрацьовані чорні як ... (*Д. Павличко*).

Довідка: аромат підсушених фіалок; невітшне дитя; біла ворона між чорної зграї; літня хмара грозова; підгорілі коржики; справжній аристократ.

Повтор (повторення) — риторична фігура, що полягає в дво- або кількразовому повторенні окремих слів, словосполучень, речень для виділення, підкреслення певних думок, деталей, увиразнення сказаного, посилення емоційності вислову.

Повтор може охоплювати мовні одиниці всіх рівнів — звуки, морфеми, форми слова, словосполучення, речення, строфи, проте найпоширенішими є повтори слів: **Супле, супле, супле** сніг (І. Франко). *Навколо лежали сніги, снігу* (М. Коцюбинський). **Біле — біле — біле** поле. *Чорний гомін. Вороння* (Л. Костенко).

Різновидами повтору є:

- **анафора** (з гр. *anaphora* — піднесення) — риторична фігура, що полягає в повторенні одних і тих самих початкових слів або словосполучень у суміжних реченнях: **Дорогі** співвітчизники! **Дорогі** земляки! **Дорогий** народе! (З виступу) **Чом, чом, чом**, земле моя, так люба ти мені? (К. Малицька);
- **епіфора** (з гр. *epiphora* — додавання) — риторична фігура, що утворюється повторенням слів, словосполучень, речень у закінченнях суміжних речень, абзаців або розділів тексту: *Упевнений, зі мною **ви погодитесь**. Поміркувавши над моїми словами, **ви погодитесь**. Озираючись навколо себе, **ви погодитесь*** (З виступу).

138. Перепишіть речення, що є цитатами з виступів різних промовців. Розставте розділові знаки. Поясніть роль повторів.

1. Наша готовність захищати права людини має бути несхитна наші закони мають бути справедливі наша відданість ідеалам непереборна.
 2. Нам потрібно працювати працювати і ще раз працювати! 3. Проводити реформи повільно — це однаково що повільно гасити пожежу. 4. В Україні видаються чудові книги з чудовими текстами проте існує проблема з донесенням до суспільства чудових ідей. Тож до своїх здобутків маємо додати ще один вплив інтелектуалів на наше суспільство.

- Витлумачте лексичне значення слова *інтелектуал*. Назвіть відомих вам українських інтелектуалів.
- Чи є повторювані слова однорідними членами речення? Поясніть.

Використання повторів, яке робить висловлення більш чітким і зрозумілішим, не слід змішувати з тавтологією.

Тавтологія (від дав.-гр. *tauto* — те ж саме і *logos* — слово) — це:

- неусвідомлене повторення одного слова, спільнокореневих або близьких за значенням слів: *Рівносторонній трикутник — це трикутник з рівними*

сторонами. Безвідповідальність виявляється в безвідповідальному ставленні до своїх обов'язків;

- поєднання слів різномовного походження з аналогічним змістом: *пам'ятний сувенір, моя автобіографія, народний фольклор, інформаційне повідомлення.*

Часом тавтологію вживають із певною метою, надаючи реченню гумористичного або іронічного звучання: *Якщо у вас немає гармонії — беріть гармонь і гармонуйте!* (Кузьма Скрябін).

139. Я — редактор. Прочитайте. Укажіть допущені у висловленні помилки. З метою усунення тавтології відредагуйте речення.

Особистісні якості особистості найбільш яскраво виявляються у творчості. Саме ці якості дозволяють реалізувати свої можливості, сягнути найвищого рівня самореалізації. Здібні таланти не мають цуратися взаємної співпраці, виробляючи захисний імунітет проти несправедливої критики на їх адресу. Невпевненість у своїх силах, розгубленість можуть завести в глухий кут, позбавити надії на успіх. Упевненість дозволяє наблизитися близько до мети, піднятися вгору, досягти цілі.

- Доведіть, що саме тавтологію покладено в основу фразеологізмів *жити своїм життям; криком кричати; пропади воно пропадом.* Якого ефекту досягнуто в такий спосіб?

140. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Визначте вжиті в тексті риторичні фігури.

1. Формула яку маємо всі прийняти така зміниться українець зміниться Україна. Перестаньмо бути гвинтиками вважати що від наших дій нічого не залежить що ми залежні від когось (*М. Маринович*). 2. Швидких змін не буває. Ми перебували у просторі авторитарному у просторі насильства і вихід з нього передбачає довгий шлях. Цей шлях лежить через переформатування цінностей на європейські (*Й. Зігельс*). 3. Справедливість якої так прагнуть люди подібна до *фата-моргани* котра манить на обрії але часто залишається примарною (*Зі звернення ініціативної групи «Першого грудня»*).

- Значення виділеного слова з'ясуйте за тлумачним словничком.
- Витлумачте суть справедливості як основної цінності громадянського суспільства.
- Скориставшись Інтернетом, поцікавтеся складом і діяльністю ініціативної групи «Першого грудня». Чи можна членів групи вважати українськими інтелектуалами? Поясніть.

§ 18 Словосполучення з прийменником *по*

141. Прочитайте, вибираючи з дужок нормативні словоформи. Звіряйтеся з поданою після вправи таблицею.

Українці здавна мали різні назви нашої галактики: Чумацький Шлях, Божа Дорога, Срібляста Дорога. Чумаки їздили до Криму (по сіль, за сіллю), орієнтуючись уночі на світлу смугу на небі. Перші чумаки нібито позначали дорогу, розсипаючи сіль (по землі, на землю), і Господь переніс ту соляну дорогу на небеса. З того часу чумаки легко знаходили шлях, рушаючи (по товар, за товаром) і повертаючись додому.

Чумакування було небезпечним (по різних причинах, з різних причин). Чумаки мали захищати товар від розбійників, що не кожному було (по силах, під силу). Таке життя розвивало в кожному вміння воїна, тож саме з чумаків сформувався стрижень козацтва як класу. Тому в середньовіччі юнаки мріяли стати якщо не лицарем-козаком, то бодай чумаком.

● Прототипом якого сучасного виду діяльності (якої професії) можна вважати українське чумацтво? Якими якостями мають бути наділені сучасні «чумаки»?

В українській мові прийменник *по* вживають у конструкціях, які вказують

на мету (зі знахідним відмінком після дієслів руху) *пішли по гриби (по воду, по сіль), звернутися по допомогу*

на місце дії (з місцевим відмінком) *по діброві, по саду, по землі*

Увага! Для позначення місця дії прийменники **по** — **в (у)** синонімічні, але відрізняються відтінками значень. Прийменник **в** означає місце здійснення дії, **по** вказує, що дія поширюється на більший простір: **в лісах** — **по лісах**.

на межу (зі знахідним відмінком) *по коліна у воді*

на час (у значенні певного періоду, а також у значенні «після») *з березня по травень, по обіді*

Увага! Для позначення часу дії прийменники **по** — **в (у)** так само відрізняються відтінками значень: **в (у)** вказує на час дії, події, **по** — означає «після», кінцевий термін завершення дії або регулярну повторюваність дії: *з понеділка по вихідні, по вихідних днях*.

на кількість, міру чогось (зі знахідним відмінком) *по троє в кімнаті, по 25 учнів у класі, по одній цукерці*

на сферу діяльності *по господарству, по службі*

Увага! З прийменником **по** у формі місцевого відмінка вживаються дієслова *знати, пізнати*: *Знати пана по халявах. Птаха пізнають по пір'ю, а людину по мові.*

Надмірне вживання в побутовому мовленні прийменника **по** призводить до утворення ненормативних конструкцій, які слід замінити:

синонімічними прийменниками

по ініціативі — **з** ініціативи

по сусідству — **у** сусідстві

безприйменниковими конструкціями

по понеділках — щопонеділка

по пошті — поштою

142. Попрацюйте в парах. Прочитайте прислів'я, обґрунтуйте вживання прийменника *по*.

1. До часу глечикові по воду ходити! 2. Не все переймай, що по воді пливе. 3. Вода крапля по краплі і камінь довбає. 4. Вилами по воді п'яно. 5. По чисту воду йдїть до джерела. 6. Воду з річки по ложці не вичерпаєш, веселку з неба рукою не знімеш. 7. Не ходи у воду по птицю, а в ліс по рибу. 8. Сміливому й море по коліна. 9. Кінці в воду та й по всьому.

● Витлумачте значення фразеологізмів *як за водою піти, вивести на чисту воду*. Скористайтеся словничком фразеологізмів.

● Поясніть зміст прислів'я «Не той козак, що за водою пливе, а той, що проти води».

143. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Після іменника з прийменником *по* позначте в дужках відмінок і число.

Зразок. *Ми в неба радості попросимо і по траві (М. в. одн.) — ногами босими!* (За Ю. Сигидою)

1. Ще по горах сніги лежать по долинах води стоять по дорогах річки течуть понад шляхом маки цвітуть. То ж не маки то чумаки по три вози солі везуть по чотири вози женуть! (*Нар. творч.*) 2. Плавай плавай лебедонько по синьому морю рости рости тополенько все вгору та вгору! (*Т. Шевченко*) 3. Ой то не зоря дівчина моя з новенькими відерцями по водицю йшла (*Нар. творч.*). 4. Ту калину давно посадили батьки і криницю в саду по собі залишили (*М. Луків*). 5. А верби у Ворсклу зайшли по коліно стоять соромливі округ (*М. Нагнибіда*).

● Обґрунтуйте вживання прийменника *по* правилами.

144. Я — редактор. Прочитайте. Укажіть допущені помилки, відредагуйте речення. Скористайтеся підказкою.

Національний музей Тараса Шевченка розміщений по бульвару Тараса Шевченка, 12. Будівля музею є пам'ятником архітектури першої половини XIX ст. По ініціативі мецената Миколи Терещенка споруду було

перебудовано у стилі Ренесанс. Музей по праву вважають однією з найвизначніших духовних скарбниць України. Заказати екскурсію можна по телефону. Заклад проводить наукові консультації по питанням шевченкознавства. З 9 до 21 грудня в музеї проходить виставка. Молодшим по віку школярам сподобаються віртуальні екскурсії.

ПІДКАЗКА

Неправильно	Правильно
розташований по вулиці по праву вважають консультації по питанням пам'ятник архітектури заказати по телефону старші по віку відвідувачі з 5 до 15 січня по ініціативі	розташований на вулиці справедливо вважають консультації з питань (проблем) пам'ятка архітектури замовити телефоном старші за віком відвідувачі з 5 по 15 січня за ініціативою

● Визначте види допущених у реченнях помилок. Які з норм літературної мови в кожному з випадків порушено? Звертеся з поданою на ф'орзаці підручника таблицею «Норми літературної мови».

Увага! Досить часто прийменник **по** вживають помилково. Наприклад: *надіслати по пошті; назвати по імені; комісія по складанню; вчинити по закону*. Такі вирази є порушенням синтаксичної норми. Правильно: *надіслати поштою; назвати на ім'я; комісія для складання; згідно із законом*.

145. Попрацюйте в парах. Відредагуйте словосполучення, у складі яких прийменник *по* вжито недоречно або помилково.

Департамент по освіті і науці; по ініціативі журналістів; завдання по хімії; по технічним причинам; автобус по замовленню; комісія по правах людини; мешкати по вулиці Боричів Узвіз; надсилати по пошті; олімпіада по фізиці; схожий по характеру; документи по розслідуванню справи; розіслали запити по школах.

● Поясніть значення фразеологізмів *вилами по воді писано, по шкоді й кіт мудрий, ситий по горло, по самі вуха, по марусин поясок (обідок)*. Обґрунтуйте вживання прийменника *по* правилами.

146. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. По краплині пив дідові слова то святі скарби то вода жива (О. Кононенко). 2. Навчання в молодості різьба по каменю в старості креслення на піску (Талмуд). 3. В лісовій зеленій багряниці зацвітають верби молоді дець блукає Мавка-чарівниця і пливе Русалка по воді (Ю. Цар). 4. По вулиці вітер віє та сніг замітає (Т. Шевченко). 5. Як зітхає земля по зливі! (О. Ольжич) 6. Я люблю по неходженій стежці ходити а протоптану промину! (Г. Нехода)

- Поясніть уживання прийменника *по* правилами.
- Позначте в словах орфограми. Поясніть уживання розділових знаків.
- Розкрийте зміст останнього речення. Чи близька вам ця думка? Яку рису вдачі це засвідчує?

§ 19 Уживання похідних сполучників

147. Прочитайте. Визначте в реченнях висловлення сполучники, поясніть їх роль у мовленні. Дайте визначення сполучників. Звертеся зі словничком термінів.

Під час урочистостей або святкувань ми бажаємо людині здоров'я, тому що саме воно є головною умовою повноцінного та щасливого життя.

Фізичне здоров'я залежить від того, як добре виконують свою роботу опорно-рухова, кровоносна, нервова та інші системи організму. Соціальна складова здоров'я включає в себе здатність вільно й свідомо обирати соціальну роль, відповідати за результати своїх дій і вчинків. Якщо людина вміє це робити, вона є соціально здоровою. Психічна складова передбачає спроможність правильно оцінювати та сприймати свої почуття й відчуття, для того щоб керувати емоційним станом. Інтелектуальна складова полягає в здатності сприймати, засвоювати та аналізувати інформацію, тому що це необхідно для прийняття відповідних рішень. Духовний розвиток людини визначає мету її існування, ідеали й життєві цінності (З підручника).

- Роздивіться плакат. Запропонуйте три варіанти продовження поданого на ньому гасла, використавши сполучники *через*

те що, для того щоб, незважаючи на те що. Зробіть висновок щодо того, як вибір сполучника змінює зміст речення.

- Назвіть серед сполучників непохідні і похідні. Звертайтеся з поданою нижче інформацією.

За походженням сполучники поділяють на непохідні і похідні.

Непохідними є сполучники, які не співвідносяться з іншими частинами мови: *і (ї), а, але, ні, чи, бо*. За будовою ці сполучники **прості**.

Похідні сполучники утворилися зі слів інших частин мови — найчастіше поєднанням займенників і прислівників:

- із частками: *щоб = що* (займенник) + *б* (частка);
- із прийменниками: *проте = про* (прийменник) + *те* (займенник).

За будовою такі сполучники є **складними**, пишуться вони **разом**.

Похідні складені сполучники утворено з відмінкової форми займенника *той* (або іншої повнозначної частини мови) та сполучників *що, щоб, як, ніж*. Наприклад: *тому що, через те що, для того щоб, незважаючи на те що, після того як, перш ніж*. **Пишуть** такі сполучники **окремо**.

148. Перепишіть, розставляючи розділові знаки. Визначте похідні сполучники, з'ясуйте, поєднанням яких частин мови їх утворено.

Незважаючи на те що в поліклініках нині встановлено сучасне обладнання і працюють гарні фахівці дехто з нас нехтує візитом до лікаря.

До речі більшість діагнозів ставлять із запізненням лише через те що людина не стежить за своїм здоров'ям. У Європі вже давно попереджають хвороби а не витрачають кошти на їх усунення. Звісно люди продовжуватимуть хворіти і повністю убезпечитися від недуг не можна проте чимало захворювань можна попередити. Отримати вичерпну інформацію про стан свого організму та запобігти низці захворювань можна якщо вчасно проходити медичне обстеження (*З Інтернету*).

- Витлумачте вираз Миколи Амосова: «Медики лікують хвороби, проте берегти здоров'я має сама людина». Визначте в реченні сполучник, поясніть його роль.
- Поясніть написання похідних сполучників.

Увага! Будуючи складні речення, необхідно уникати порушень норм літературної мови.

Неправильно	Правильно
Я не приймаю будь-яких розрекламованих препаратів, так як мені не прописав їх лікар.	Я не приймаю будь-яких розрекламованих препаратів, бо (тому що, через те що, оскільки) мені не прописав їх лікар.

Неправильно	Правильно
<i>Що б із тобою не трапилось, тебе підтримають рідні люди.</i>	<i>Хоч би що з тобою не трапилось, тебе підтримають рідні люди.</i>
<i>Чим більше рухатимешся, тим кращим буде стан твого здоров'я.</i>	<i>Що більше рухатимешся, то кращим буде стан твого здоров'я.</i>
<i>Без ґрунтовної освіти ти не опануєш цікавої професії, як би того не хотів.</i>	<i>Без ґрунтовної освіти ти не опануєш цікавої професії, хоч би як того хотів.</i>
<i>У силу того що навчання потребує напруження сил, міцне здоров'я є однією з умов здобуття гарної освіти.</i>	<i>Через те що (унаслідок того що) навчання потребує напруження сил, міцне здоров'я є однією з умов здобуття гарної освіти.</i>
<i>З тим щоб запобігти прикрим випадкам задоволення хвороби, уникайте самолікування.</i>	<i>Для того щоб (аби) запобігти прикрим випадкам задоволення хвороби, уникайте самолікування.</i>

149. Перепишіть, вибираючи з дужок потрібний сполучник і розставляючи розділові знаки. Звертайтеся з таблицею.

1. Будь обачний (так як; тому що) здоров'я живе обережністю. 2. (Чим; що) міцніше матимеш здоров'я (то; тим) краще житимеш. 3. (У силу того; через те що) здоров'я міцніше в чистоті, дбай про охайність. 4. (Для того щоб; із тим щоб) бути щасливим, треба бути здоровим. 5. (Чим; що) краще їжу прожувеш, (тим; то) здоровішим проживеш.

150. я — редактор. Відредагуйте й запишіть речення. Скористайтеся поданою вище таблицею.

1. Не маючи міцного здоров'я, не матимеш щастя, як би його не прагнув. 2. У силу того, що на здоров'я звертають увагу лише його втративши час на успішне лікування може бути втрачений. 3. З тим щоб розумові й фізичні здібності розвивалися максимально, здоровим, сильним і витривалим має бути тіло. 4. Чим міцніше здоров'я, тим легше удосконалювати силу розуму й красу тіла. 5. Найміцніший організм може зношуватися та стомлюватися, так як не кожна людина не дотримується здорового способу життя. 6. Хворому й світ немилий, так як немає сили.

● Порушення яких норм ви усунули, здійснюючи редагування? Звертайтеся з поданою на ф́орзаці підручника таблицею «Норми літературної мови».

151. Напишіть вільне есе на одну з тем:

1. Здоров'я — безумовна цінність.
2. Той часто хворіє, хто берегтися не вмів.
3. Турбота про здоров'я — найефективніші ліки.

- Використайте в тексті есе складні речення, частини яких поєднано сполучниками *через те що, для того щоб, незважаючи на те що*.
- Прослухайте й обговоріть написані есе в класі. Визначте серед них: 1) найцікавіше, 2) найдотепніше, 3) найоригінальніше.

152. Перепишіть, вибираючи з дужок потрібний сполучник.

(Так як; оскільки) науковці називають близько 500 захворювань, спричинених психологічним станом людини, у медицині та психології популярності набув відповідний напрям — психосоматика. Фахівці досліджують взаємозв'язок емоцій і захворювань, (так як; тому що) чимало людей потребують кваліфікованої консультації. Як вберегтися від наслідків негативних емоцій? Як мінімізувати стреси? На ці запитання медики дають чітку відповідь. (Чим; що) частіше буватимеш на свіжому повітрі, займатимешся фізкультурою, (то; тим) міцнішим буде твоє здоров'я. Сидячи годинами перед монітором комп'ютера або із гаджетом, не уникнеш хвороб (як би; хоч би як) не хотілося (*З Інтернету*).

- Позначте в словах орфограми. Поясніть написання іншомовних і похідних від них слів правилами.
- Визначте стиль висловлення. Відповідь підтвердіть посиланнями на текст.
- Використавши й належним чином спростивши подану в тексті інформацію, складіть 2–3 поради учням початкових класів щодо того, як берегти здоров'я. Який стиль ви оберете й чому?

§ 20

Варіанти граматичного зв'язку підмета й присудка

153. Прочитайте речення, визначте в кожному граматичну основу. Визначте складені присудки — дієслівний та іменний.

Людина має володіти кількома мовами. Проте найкраще, найдосконаліше вона повинна знати рідну мову.

Рідна мова є невід'ємною часткою батьківщини. А ще мова є найважливішим, найміцнішим зв'язком різних поколінь народу в одне велике історичне ціле.

Мова — чарівний інструмент. На звуки цього інструмента відгукуються найтонші струни людської душі. Боротьба за культуру мови є обов'язком усього суспільства (*За Б. Антоненком-Давидовичем*).

- У складених іменних присудках визначте дієслово-зв'язку та назвіть іменну частину. Якою частиною мови її виражено?

- У формі якого відмінка стоїть слово, яким у кожному зі складених іменних присудків виражено іменну частину?
- Поясніть, у якому випадку іменну частину слід ставити у формі орудного відмінка. У відповіді використайте подану нижче інформацію.

Складений іменний присудок виражається іменником, прикметником, дієприкметником, числівником, займенником у поєднанні з дієсловом-зв'язкою. У ролі дієслова-зв'язки виступають дієслова *бути* (у теперішньому часі звичайно опускається), *вважатися*, *становити*, *стати*, *здаватися*, *залишатися* та ін.

Частина мови, якою виражено іменну частину складеного присудка зазвичай стоїть у називному відмінку. Проте коли вона називає непостійну, набуту ознаку, то ставиться в орудному відмінку: *Будьте **суворими** до себе і **поблажливими** до інших* (Конфуцій). *Хто був **брехливим** у чомусь, буде **брехливим** у всьому* (Латинський вираз).

Іменна частина може стояти й у родовому відмінку: *Вона була **добро**го **рибацького** **роду**, **доброї** **степової** **крові*** (Ю. Яновський).

154. Перепишіть, визначте й підкресліть у реченнях граматичні основи. З'ясуйте, у якому відмінку стоїть частина мови, якою виражено іменну частину складеного присудка.

1. Сміх є рідний брат радості. Любов є джерело усього життя (*Г. Сковорода*). 2. Не щастя є нагородою за чесність. Сама чесність є щастям (*Спіноза*). 3. Шляхетне серце не буває зрадливим (*О. де Бальзак*). 4. Благородство щодо нахаби є недоцільним (*Латинський вираз*). 5. Будь самостійним! Будь гравцем у шахи, а не фігурою! (*За Р. Чареллом*) 6. Кожен є ковалем свого щастя (*Латинський вираз*). 7. Від приємних слів люди стають кращими (*І. Вільде*). 8. Ще як я був парубком, дід ще малим був, а батька ще й на світі не було (*Нар. творч.*).

- У яких реченнях іменна форма складеного присудка може мати паралельні форми? Відповідь підтвердіть правилом.
- Усно витлумачте значення латинського виразу *справедливість сильніша за зброю*. У відповіді вживайте речення зі складеними іменними присудками.

155. Прочитайте розміщені у двох колонках речення. Зверніть увагу на граматичну форму вжитих у них дієслів-присудків. Поясніть відмінності в граматичних формах (числі), скориставшись поданою після вправи інформацією.

Більшість хмар не встоїть/
не встоять перед вітром.

Хмара й хмаренята дощ несуть.

Значна більшість хмар не всто-
їть перед вітром.

Хмара з хмаренятами дощ несе.

Якщо **підмет виражено словосполученням**, що містить слова *більшість, меншість, частина, багато, мало, чимало, трохи, кілька, ряд, решта* та іменника у формі родового відмінка множини, **присудок має переважно форму однини**: *Більшість випускників вступатиме до вишів. Можлива й форма множини: Більшість випускників вступатимуть до вишів.*

Завжди в однині живається присудок, якщо слова *більшість, меншість, частина* та ін. мають при собі **означення**: *Абсолютна більшість старшокласників ретельно готується до ЗНО. Значна частина словників передається до бібліотек.*

Якщо підмет виражено іменником або особовим займенником у називному відмінку та іменником (займенником) в орудному відмінку з прийменником, **присудок уживають у множині**: *Батько й мати щогодини скрізь були біля дитини* (О. Головка).

Якщо ж дія стосується тільки першого слова, **присудок має форму однини** (інший предмет в орудному відмінку є додатком). *Батько з сином підтримав сусідів у важкий для них час.*

156. Перепишіть прислів'я. Підкресліть у кожному реченні граматичну основу.

1. Більшість людей турбується про красу обличчя, не дбаючи про красу серця (*Шорське*). 2. Багато прикрас відволікають від краси душі (*Швед.*). 3. Чимало крадіїв прикидаються обікраденими (*Япон.*). 3. Значна частина ідей з'являється після виконаної справи (*Нім.*). 4. Розум та відвага виявляються в біді (*Инд.*). 5. Сусід із сусідом дружить, проте тину не розвалює (*Англ.*). 6. Без труда ростуть тільки пирій і лобода (*Укр.*).

- Обґрунтуйте граматичну форму вжитого в кожному з речень присудка правилом. Скористайтеся поданою вище інформацією.
- У яких реченнях дієслова-присудки можуть мати паралельні граматичні форми? Які саме?

Якщо до складу підмета входить прикладка (означення, яке дає предметові іншу назву), виражена іменником іншого, ніж іменник-підмет роду, дієслово-присудок узгоджується в роді з іменником-підметом, а не з іменником-прикладкою: *Виставка-продаж **пройшла** успішно.*

Якщо при підметі, вираженому іменником, що позначає родові поняття, є прикладка-власна назва, присудок узгоджується в роді з підметом, а не з прикладкою: *Вистава «Назар Стодоля» **наближалася** до кінця.*

Якщо ж іменника, що означає родові поняття, у реченні немає, присудок у роді й числі узгоджується з підметом, що є власною назвою: «*Назар Стодоля захопив глядачів чудовою грою акторів.*»

157. Прочитайте. Поясніть особливості узгодження підмета та дієслова-присудка.

Львівська хорова капела «Дударик» виховала й виплекала малого Василька Сліпака — дев'ятирічним привів його сюди на навчання старший брат. Саме «Дударик» визначив долю Василя, потужний голос якого пізніше лунав зі сцен десятків театрів світу французькою, італійською, чеською, українською, англійською мовами. У червні-липні 1990 року капела «Дударик» із солістом В. Сліпаком вирушила в гастрольний тур містами США та Канади. «Дударик» виступав у найпрестижніших концертних залах України і світу, записав ряд платівок та компакт-дисків, а також десятки концертних програм на радіо і телебаченні (*З Інтернету*).

● Розкажіть, що вам відомо про Василя Сліпака. Витлумачте його слова «Париж замалий для розвитку української душі — найкраще вона розвивається в себе вдома!»

● Ініціюйте виконання учнями вашої школи проекту «Василь Сліпак — всесвітньо відомий соліст європейської оперної сцени і патріот України».

158. Перепишіть, ставлячи у формі минулого часу та потрібного роду подане в дужках дієслово-присудок.

Зразок. Літературне об'єднання «Обрій» (узяти) ім'я Василя Стуса, який був свого часу його учасником. — Літературне об'єднання «Обрій» узяло ім'я Василя Стуса, який був свого часу його учасником.

1. Станція Київського метрополітену «Хрещатик» (отримати) статус пам'ятки архітектури місцевого значення. 2. Готель «Дніпро» (підключити) апартаменти до мережі Wi-Fi та (обладнати) їх телевізором із плоским екраном. 3. Дитсадочок «Веселка» (збудувати) автодром для навчання вихованців правил дорожнього руху. 4. Змагання-відбір (виявити) найбільш перспективних для участі в Євробаченні музикантів.

159. Перепишіть, ставлячи подані в дужках присудки-дієслова у формі минулого часу. Узгодьте дієслова-присудки, де це потрібно, у формі роду, в інших випадках — у формі числа.

1. Створена 1862 року на лібрето українською мовою опера «Запорожець за Дунаєм» (уславити) композитора С. Гулака-Артемівського

на весь світ. Саме «Запорожець за Дунаєм» уперше (привернути) увагу поціновувачів мистецтва до життя українського народу, його пісень, звичаїв (З *Вікіпедії*). 2. Біля хати на осонні тато з мамою (сидіти) (За *Г. Тарасюк*). 3. Більшість птахів (відлітати) в теплі краї зграями (З *підручника*). 4. Знову в серці дивовижно щастя з мрією (сплестися) (*Олександр Олесь*).

- Позначте в словах орфограми. Правопис слів обґрунтуйте правилами.

§ 21 Пасивні конструкції з дієсловами на -ся

160. Прочитайте подані у двох колонках речення. Визначте в кожному граматичну основу.

Верховна Рада України встановлює державні символи України.

Опис державних символів України та порядок їх використання встановлює спеціальний закон.

Державні символи України встановлюються Верховною Радою України.

Опис державних символів України та порядок їх використання встановлюється спеціальним законом.

- У реченнях якої з колонок названу присудком дію виконує підмет?
- Чи можна сказати, що в реченнях іншої колонки названа присудком дія виконується додатком? У формі якого відмінка вжито іменники, якими виражено додатки?
- У реченнях котрої з колонок дієслова, якими виражено присудки, є перехідними? Значення терміна *перехідні дієслова* з'ясуйте за словничком термінів.

Розрізняють два стани дієслова: активний і пасивний.

До **активного стану** належать перехідні дієслова, які означають дію, виконанцем якої є підмет: *Науковці досліджують питання. Оркестр виконав марш.*

До **пасивного стану** відносять дієслова, що означають дію, виконувану додатком, вираженим іменником у формі орудного відмінка: *Питання досліджується науковцями. Марш виконувався оркестром.*

Додатка, вираженого іменником у формі орудного відмінка, у реченні може й не бути.

ПОРІВНЯЙТЕ:

У сучасній школі учнями й учителями використовується інноваційне обладнання.

У сучасній школі використовується інноваційне обладнання.

У таких конструкціях значення пасивного стану лише дещо послаблюється.

Засобом вираження пасивного стану є формотворчий афікс **-ся**, що додається до перехідних дієслів: *будується, передається, продовжується*.

Увага! Українська мова уникає пасивних конструкцій. Тому перевагу, де це можливо, слід надавати дієсловам активного стану.

161. Прочитайте прислів'я. Визначте дієслова активного і пасивного стану.

1. Добре слово дім буде. Поганим словом все руйнується. 2. Людська душа раниться лихим словом. 3. Людина випробовується труднощами. 4. Сміливим словом людина більшого досягає, ніж боягуз мечем. 5. Невмінням домовлятися стосунки зіпсувалися.

● Усно перебудуйте речення, що містять дієслова пасивного стану, так, щоб роль присудка виконували дієслова активного стану. Поясніть, як ви змінили граматичну форму дієслова. Граматичні форми яких іще слів вам довелося змінити?

162. Прочитайте, визначте стиль висловлення. Перепишіть, пасивні конструкції з дієсловами на -ся замінюючи активними. Скористайтеся поданою нижче пам'яткою.

Поступове підвищення температури поверхні Землі більшістю науковців пов'язується з парниковим ефектом. Головною причиною глобального потепління визнається діяльність людини. Інші причини виявляються й досліджуються різними науковими організаціями.

Проте деякими дослідниками глобальне потепління не визнається і сама можливість впливу людини на цей процес відкидається (*З підручника*).

● Що вам відомо про глобальне потепління? Як його можна уникнути? У відповіді вживайте активні конструкції.

ЯК ЗАМІНИТИ ПАСИВНІ КОНСТРУКЦІЇ В ТЕКСТАХ НАУКОВОГО Й ДІЛОВОГО СТИЛІВ (Пам'ятка)

Чим і як замінити	Приклади
дієсловами активного стану, перебудувавши речення так, щоб додатки стали підметами	[науковці] <i>дослідили</i> , [фахівці] <i>здійснили</i> , [дослідники] <i>вивчили</i> , [учені] <i>узагальнили</i> , [люди] <i>створили</i>
конструкціями, у яких особу-діяча не називають, присудки позначають певне коло людей	<i>речення порівнюють, явища аналізують, протокол складають, виступ обговорюють</i>
дієсловами, які вказують на певну співпрацю із читачем	<i>порівнюємо, добираємо, замінюємо, визначаємо</i>

Від форми пасивного стану треба відрізнити **зворотні дієслова**, що означають дію, носій якої в реченні виражений підметом-іменником (займенником) у називному відмінку. Зворотні дієслова вживають на позначення дії:

- спрямованої на самого її носія: *дитина вмивається* (вмиває сама себе);
- виконуваної в інтересах носія дії: *сусіди будуються* (зводять дім для себе);
- здійснюваної двома й більше особами та взаємно спрямованої: *знайомі листуються* (між собою).

163. Перепишіть лише ті речення, які містять зворотні дієслова. Підкресліть граматичні основи.

1. З морських глибин піднімаються перлини, а з книжок видобувають знання (*Нім.*). 2. Як умієш бруднитися, то вчися й чиститися (*Укр.*). 3. Тяжка рана загоїться, та лиха слава не розвіється (*Англ.*). 4. Мудра людина народом прославляється, у піснях возвеличується (*Інд.*). 5. Успіхами ділися з товаришами, а таємницею — з матір'ю (*Ірланд.*). 6. Лякаючи інших, сам не лякайся (*Грузин.*). 7. Через одну спущену петлю розпускається все мереживо (*Араб.*). 8. Козача потилиця ворогам не хилиться (*Укр.*).

- Укажіть пасивні конструкції. Перебудуйте їх на активні (усно).
- Витлумачте зміст арабського прислів'я: «Людей поділяють на три групи: перші — рухаються, другі не рухаються ніколи, зате треті — рухають». Поясніть роль афікса -ся у творенні зворотних дієслів.
- Визначте в словах орфограми. Поясніть правопис слів правилами.

164. До кожного речення доберіть із довідки назву професії, яка в недалекому майбутньому має стати популярною. Речення спочатку проговоріть, потім запишіть, пасивні конструкції замінюючи активними.

1. Аналіз почуттів і переживань співробітників здійснюватиметься ... .
 2. Проектування життя людини з урахуванням можливих ризиків генетичної схильності до певних захворювань виконуватиметься ... .
 3. Складання індивідуальних планів лікування, а також запобігання хворобам виконуватиметься ... .
 4. Програми відвідування навколосезонного простору розроблятимуться ... .

Довідка. IT-генетик, менеджер космотуризму, проектувальник особистої безпеки, дизайнер емоцій.

- У формі якого відмінка ви поставили іменники-додатки, будуючи перший варіант речення — пасивну конструкцію? У формі якого відмінка ці ж іменники вжили в активній конструкції? Чи обов'язкові в активній конструкції підмети?

§ 22

Синтаксичні конструкції
з дієслівними формами на -но, -то

165. Прочитайте прислів'я, визначте в них дієслова. Що ці дієслова означають — дію, яку виконала певна особа, чи результат дії без вказівки на особу її виконавця?

1. Добре цілено — вправно влучено (*Нім.*). 2. Що нашвидкуруч роблено, те скоро ламано (*Фр.*). 3. Що недбало пришито — швидко відірвано (*Пол.*). 4. Слово мовлено — обіцянку виконано (*Колумб.*). 5. Не все, що написано, обов'язково сприйнято (*Япон.*). 6. Тихо сказано, зате добре обмірковано (*Нім.*).

- Якими членами речення є дієслова? Чи є в реченнях підмети?
- Двоскладними чи односкладними є речення? Відповідь обґрунтуйте.

Як уже говорилося, українській мові властивий активний характер будови синтаксичних конструкцій. У центрі вислову завжди перебуває дія, процес, тобто наголос падає на присудок, а не на підмет.

До таких конструкцій належать **дієслівні форми на -но, -то**, які виражають дію, безпосередньо не пов'язану з особою її виконавця, і мають відтінок результативності: *Вже трави **скошено*** (О. Довгий); *Осінь **відліто** з золота* (Є. Гуцало).

Дієслівні форми на -но, -то незмінні, вони не мають закінчення.

Дієслівні форми на -но, -то можуть виражати дію, що відбулася недавно: *Урок **закінчено**, зошити **зібрано***. Якщо ж ідеться про давно закінчену або майбутню дію, додається допоміжне дієслово *було* або *буде*: *Минулого тижня **було організовано** виставку. Незабаром **буде заслухано** звіт*.

Дієслівні форми на -но, -то є головними членами (співвіднесеними з присудками) в односкладних реченнях: *Останній екзамен складено, школу закінчено* (О. Донченко). *Весь світ даровано людині* (М. Рильський).

Уведення в речення, головним членом якого є безособова дієслівна форма на -но, -то, додатка-іменника (або займенника) у формі орудного відмінка є порушенням норми:

неправильно	правильно
<i>ЗНО успішно складено випускником. Нами повторено всі основні правила.</i>	<i>Випускник успішно склав ЗНО. Ми повторили всі основні правила.</i>

Увага! Пасивні конструкції з дієслівними формами на -но, -то в українській мові використовують обмежено.

Проте дієслівними формами на *-но*, *-то* варто замінювати пасивні дієприкметники, якими виражено присудки:

- замість *Шкільний конкурс продовжений на місяць* краще сказати *Шкільний конкурс продовжено на місяць*;
- замість *Текст виступу оприлюднений на веб-сайті* краще звучить *Текст виступу оприлюднено на веб-сайті*.

У текстах ділових паперів перевагу слід віддавати дієслівним формам на *-но*, *-то*, оскільки саме вони вказують на результати запланованих заходів та подій.

166. Перепишіть, підкресліть у кожному реченні граматичну основу.

1. Тканину нашого життя зіткано з ниток часу (*За В. Черняк*). 2. Нам дано коротке життя, але наші гідні справи закарбовано в людській пам'яті (*Цицерон*). 3. Не розмежовано душу і розум. Душу осяяно розуму світлом. Розум осяяно світлом душі (*В. Самійленко*). 4. А жито копитами збито у чистім полі, як колись (*Є. Маланюк*). 5. Вперше вчуто силу добрих слів. Вчуто порух людяності в душах (*В. Самійленко*). 6. Ніде не переступлено закону. Нікому не перейдено путі (*В. Олійник*).

● Розкрийте значення фразеологізмів *усі мости спалено, неначе медом помазано, повито темрявою, білими нитками шито, он де собаку зарито*. Два з них (на вибір) уведіть до самостійно складених речень.

167. Перепишіть прислів'я, вибираючи з дужок потрібне слово.

1. Усе добре на світі ... мозолями. 2. Де ... на живу нитку, там чекай дірку. 3. За наше жито ще нас і ... . 4. Виправляй добрим словом те, що ... поганим. 5. Ще не ..., а він уже вареників просить. 6. Як коней ..., то хоч воза прив'яжи. 7. Прийшли дуже рано, тому вам і не ... . 8. Стружка пахне деревом, з якого її ... . 9. Не лілуйся йти туди, куди тебе ..., та не сунь носа туди, де не ... .

Довідка: створено, зіпсовано, молочено, бито, зшито, кликано, прохано, вкрадено, дано, настружено.

- Уписані в речення дієслівні форми розберіть за будовою.
- Яке з прислів'їв ви вважаєте найбільш актуальним сьогодні? Чому? У відповіді вживайте дієслівні форми на *-но*, *-то*.

168. Складіть і розіграйте діалог (телефонну розмову) між однокласниками (однокласницями) про те, як минув вихідний день. У репліках використовуйте подані словосполучення (на вибір).

Заздалегідь заплановано; обраховано й обговорено витрати; домовлено з екскурсійним бюро; обмірковано маршрут; обрано транспорт; узгоджено з ріднею; придбано квитки; досягнуто домовленості з екскурсоводом; висловлено вдячність.

- Чи берете ви участь в обговоренні сімейного бюджету? допустимих витрат на корисне дозвілля? Розкажіть про це. У відповіді вживайте дієслівні форми на *-но*, *-то*.

169. Перепишіть. З'ясуйте стильові ознаки речень. Доведіть доцільність уживання дієслівних форм на *-но*, *-то*.

1. Любов'ю народу сповито безсмертні пісні Кобзаря (*Т. Масенко*).
2. В полях Берестечка поховано прадідів кості (*А. Малишко*).
3. А жито копитами збито у чистім полі, як колись (*Є. Маланюк*).
4. А чи все, що мною пережито, я для тебе, краю мій, зберіг? (*М. Томенко*)
5. Все переспівано, все обговорено дуже докладно (*М. Самійленко*).
6. Кривими виростають ті дерева, яким для крони місця не дано (*Д. Павличко*).

- Укажіть слова, ужиті в переносному значенні.
- Витлумачте зміст останнього речення. Розкрийте алегоричний образ дерева.
- Розкажіть, у яких життєвих ситуаціях ви могли б застосувати латинські вислови: *жереб кинуто*; *виставу закінчено*; *навчатися дозволено й у ворога*.

§ 23

Порядок слів у реченні. Односкладні й неповні речення

170. Порівняйте розміщені у двох колонках прислів'я. Чи вплинула зміна порядку слів у реченнях на сприйняття їх змісту?

Не шукай щастя за морем.
Сонця решетом не затулиш.
Найважче пізнати самого себе.

Не за морем шукай щастя.
Решетом не затулиш сонця.
Себе самого пізнати найважче.

- Прочитайте речення вголос, ретельно виділяючи голосом слова, на які падає логічний наголос. Чи спричинила зміна порядку слів зміну логічного наголосу? Як це вплинуло на сприйняття змісту речень?

Порядок слів у реченні — це взаємне розміщення членів речення стосовно одне одного.

В українській мові порядок слів у реченні відносно вільний, тобто за кожним членом речення постійного місця не закріплено. Проте це не означає, що правил порядку слів не існує.

Розрізняють два типи порядку слів:

- **прямий:** підмет — перед присудком; додаток — після слова, яке ним керує, узгоджене означення — перед означуваним словом, неузгоджене означення — після означуваного слова: Сосновий ліс перебирає струни (Л. Костенко);

- **зворотний** (інверсія — від лат. *переставляння*): присудок перед підметом; додаток перед словом, з яким він пов'язаний за змістом; узгоджене означення після означуваного слова: *В позолоту одягаються Карпати* (М. Карпенко). Обставини займають у реченні будь-яке місце. При інверсії найпомітнішим є той член речення, який стоїть або на початку, або в кінці речення.

Вибір того чи іншого порядку слів залежить від мети мовця та змісту висловлення, від того, що він вважає найважливішим, до чого хоче привернути увагу співрозмовника, адже зміна порядку слів спричиняє перенесення логічного наголосу з одного слова на інше (інші).

Прямий порядок слів	Зворотний порядок слів (інверсія)
Я поясню все.	Поясню я все. Все поясню я.

171. Прочитайте вголос, виділяючи слова логічним наголосом. Визначте речення зі зворотним порядком слів.

1. Життя ще так ніколи не цвіло (М. Сингаївський). 2. І розгортається широко ніким не сковане життя (П. Карманський). 3. Чайки сідають на воду. Креслять блакить ластівки. Добру віщують погоду скупані в сонці хмарки (М. Луків). 4. У безвісті неба чужого шукав я зірницю свою (П. Перебийніс). 5. На мою вишиванку сів метелик і слухає серце моє (М. Нагнибіда).

- До якого слова (слів) автор кожного інверсованого речення привернув особливу увагу?
- Витлумачте слова Блезя Паскаля: «Інакше розставлені слова набувають іншого змісту, інакше розставлені думки справляють інше враження».

172. Попрацюйте в групах. Перепишіть, змінюючи прямий порядок слів на зворотний. Прочитайте записане. Як вплинула на сприйняття висловлення зроблена вами зміна порядку слів?

Мобільний телефон забезпечує можливість для спілкування за будь-яких обставин. Ви телефонуйте на добре знайомі та нові номери, відповідаєте на пропущені дзвінки, надсилаєте есемески.

Мережевий зв'язок робить людське спілкування одночасно частішим і більш поверховим. Таке спілкування не переростає в міцні зв'язки, дружбу, любов. Ви можете припинити віртуальну близькість натисненням клавіші.

Як гадаєте: це полегшує чи ускладнює наше життя? Це впливає на нас добре чи погано? (*З Інтернету*)

- Дайте відповідь на поставлені в кінці тексту запитання. Однозначною чи дискусійною є така відповідь? Заслухайте й обговоріть різні відповіді в класі.

173. Прочитайте. У кожному реченні визначте граматичну основу. У яких реченнях вона складається з підмета і присудка? У яких — з одного головного члена речення?

Літописи... Старовинні рукописні книги, писані й переписувані в монастирях і при дворах князів. Історичні книги далеких епох датуються XI–XII століттями. Записи в них вели за роками. Занотовувалися події з життя народу свого й сусідніх, а найперше — війни, походи, битви...

Що складало зміст літописів? Відомості про справжні історичні події. Народні перекази. Легенди (За А. Коваль).

Пересопницьке Євангеліє

- Яку мету ставили автори літописів — збереження інформації для нащадків чи ознайомлення з нею сучасників?
- Укажіть речення двоскладні та односкладні. Скористайтесь поданою нижче таблицею.

Види речень за структурою граматичної основи

Двоскладні

Односкладні

граматична основа складається:

з двох головних членів — підмета і присудка:

Ранок був свіжий. Він обіцяв прохолодний день.

з одного головного члена, співвідносного з підметом або присудком:

Свіжий ранок. Прохолодно. Обіцяють прохолодання.

174. Перепишіть. Підкресліть у реченнях граматичні основи. Визначте речення двоскладні та односкладні.

1. Вітає Дніпро нас калиновим словом Тараса (П. Перебийніс). 2. У Переяславі писав він «Заповіт» і згадував степи широкополі (П. Біба). 3. Вітер. Сонце. Безмежність. «Кобзар» на столі (Р. Лубківський). 4. Обов'язково, друже мій, вклади словник Грінченка! (О. Ющенко) 5. Дніпро, Шевченко, Україна — моя душа, моя земля. Я вас ніколи не покину. Я не поїду звідсіля (В. Чуйко). 6. На Дунай мандруй, а Україну в серці май! (А. Кащенко) 7. Іду я просторами рідного краю. На обрії жодної хмарки немає (П. Перебийніс).

- Укажіть інверсовані речення. Відповідь обґрунтуйте.

175. Прочитайте діалог (телефонну розмову) за особами, визначте можливих співрозмовників.

- Привіт! Хотіла обговорити з тобою вчорашнє телевізійне ток-шоу.
- З цим не до мене. Телебачення — це не моє. Сто років не дивився.
- А що твоє?
- Інтернет. Уся інформація — з Мережі. Зручно, швидко, надійно.
- Щодо надійності маю сумніви. Як із горезвісними фейками?
- Учуся вмикати критичне мислення. Поки що рятує.
- Шкода, що розмови не вийшло. Сподівалася на твою консультацію

з деяких питань.

— Гляну на YouTube. Може, вже викладено. Тоді обговоримо.

- Визначте вжиті в репліках діалогу неповні речення. Як пояснити широке вживання їх саме в усному діалогічному мовленні?
- Як ви відрізняєте неповні речення від односкладних? Звертайтеся з поданою нижче інформацією.

Неповні речення вживають для уникнення повторів слів, зрозумілих із попередніх речень.

УВАГА! Односкладні речення не слід сплутувати з неповними!

Односкладні речення	Неповні речення
<p>мають у своєму складі всі необхідні для висловлення думки члени речення; такі речення зрозумілі й поза текстом: <i>Тримаю букет троянд.</i> <i>Спізнилися на вечірній потяг.</i></p>	<p>не мають одного або кількох потрібних членів речення, які легко встановити за змістом речення (або попередніх речень): <i>У руках — букет троянд.</i> <i>Увечері — потяг до Києва.</i></p>

Односкладні речення не можна вважати неповними на тій підставі, що в них немає другого головного члена речення: підмет або присудок не пропущено, він **НЕ ПОТРІБНИЙ!**

176. Прочитайте. Визначте неповні речення. Поясніть їх відмінність від речень односкладних. Скористайтеся таблицею.

1. З кордонів починається країна. Земля Вітчизни — з рідних берегів. З пісень — свята любов до України. Із мудрості — відсутність ворогів (*В. Мельников*).
2. Неси до людей всі думки, почуття і слова! (*М. Рильський*)
3. Мова народжує народний дух. Народний дух — національну ідею. Національна ідея — національне прагнення. Національне прагнення — національну волю і дію (*О. Потебня*).
4. За життя своєї мови

власним словом постою (*Д. Павличко*). 5. Безсмертя народу — у його мові (*Ч. Айтматов*).

- Поясніть уживання в реченнях тире.

177. Перепишіть. Визначте неповні речення. Який член речення в кожному з них пропущено? Як ви це визначили?

1. Двоє дивляться вниз. Один бачить калюжу. Другий — зорі (*О. Довженко*). 2. Переступить хотів калюжу. А з неї — сині небеса (*П. Біба*). 3. Перед радісним кольором неба зупинись на дорозі крутій! (*П. Перебийніс*) 4. Ненавиджу темне життєве болото (*П. Тичина*). 5. Небо Вкраїни над тобою широке, голубе-голубе... (*За В. Сосюрою*) 6. Зорями лікуй мене і морем, допотопним зойком журавля! (*І. Павлюк*) 7. У небі — райдуга-веселиця (*М. Ткач*).

- Прочитайте односкладні речення. Поясніть, чим вони відрізняються від неповних. Поясніть уживання тире.
- Що символізують *небо, зорі, болото, калюжа*?
- Позначте в словах орфограми. Поясніть написання слів правилами.

178. Перепишіть речення, визначте й підкресліть у кожному граматичну основу. Визначте речення односкладні та неповні.

1. Вечір. Зорі в небозводі (*П. Тичина*). 2. Вже сутеніє (*Ю. Мушкетик*). 3. Тумани линуть вгору, вгору. А хмари — вниз (*П. Тичина*). 4. А в небі — хмар далекі кораблі (*В. Сосюра*). 5. Край поля — холодні, горді бронзово-темні дуби (*М. Рильський*). 6. Зламали калину, зв'язали в пучки (*Л. Забашта*). 7. На пагорбі зеленим — хата. Криниця. Ясени. Автомобіль (*Д. Павличко*). 8. Співає хата. Пісня з нами (*П. Перебийніс*). 9. Когось на пісню раптом потягло (*Б. Олійник*). 10. Кожній казці — мир і згода. Кожній пісні — пружні крила (*М. Сингаївський*).

- Поясніть уживання тире правилом.
- Позначте в словах орфограми.

§ 24 Прості ускладнені речення

179. Прочитайте прислів'я. Чим ускладнено кожне з простих речень? Термін *просте ускладнене речення* уточніть за словничком термінів.

1. Щире слово і нагору піднімає, і з гори спускає (*Грец.*). 2. Слово, сказане мудрому, перетворюється на знамено (*Перс.*). 3. Розпитуючи, перейдеш

найвищі гори (*Англ.*). 4. Звісно, двом балакунам поряд тісно (*Ірланд.*). 5. У чужому селі, сестро, нам про нас усю правду розкажуть (*Білорус.*).

● Чи згодні ви з тим, що прості ускладнені речення багатші за смисловими відтинками за неускладнені? Відповідь обґрунтуйте.

РЕЧЕННЯ, УСКЛАДНЕНІ ЗВЕРТАННЯМИ

180. Прочитайте. Визначте в реченнях звертання поширені й непоширені.

1. Будеш, мати, мене проваджати (*М. Вінграновський*). 2. Мій синку, ти би менш балакав, сам над собою менше плакав, на долю менше нарікав! (*І. Франко*) 3. Бабусенько! Скажи мені, де я? (*Т. Шевченко*) 4. Нема чутки, пане Максиме (*Марко Вовчок*). 5. Будь щаслива та здорова, чорноброва! (*М. Вороний*) 6. Кожана, далеко зима! (*П. Перебийніс*) 7. Анастасіє Львівно, де ж ви є? (*Д. Павличко*) 9. Товаришу майор, ніякого вибуху не було! (*П. Загребельний*) 10. Тривожне, засни безпробудно! (*П. Воронько*)

● Якою частиною мови виражено кожне зі звертань? У формі якого відмінка вжито іменники, якими виражено звертання?

Звертання — слово або словосполучення, що називає особу або предмет, яким адресовано мовлення того, хто говорить або пише.

Звертання виражаються іменниками у формі кличного відмінка.

Необхідно пам'ятати такі правила:

- у **звертаннях**, що складаються з **двох власних назв** — імені та по батькові, обидва слова мають закінчення кличного відмінка: *Ганно Дмитрівно, Ярославе Андрійовичу*;
- у **звертаннях**, що складаються із **загальної назви та імені**, форму кличного відмінка набуває як загальна назва, так і власне ім'я: *друже Сергію, тітонько Надіє*;
- у **звертаннях**, що складаються із **загальної назви та прізвища**, форму кличного відмінка має тільки загальна назва, а прізвище — форму називного відмінка: *пане Семенюк, колего Панченко, добродійко Білецька*;
- у **звертаннях**, що складається з **двох загальних назв**, форму кличного відмінка має як перше слово, так і друге, або друге слово вживається у формі називного відмінка: *пане лейтенанте і пане лейтенант; добродію директоре і добродію директор*.

Увага! Форма називного відмінка у звертаннях не відповідає нормам сучасної української мови. У формі називного відмінка іменник, яким виражено звертання, уживають рідко — зазвичай у поетичних творах.

Зрідка звертання бувають виражені іншими частинами мови в значенні іменника: *Я не з вами, **обережні!*** (*П. Перебийніс*) *Я стужився, **мила**, за тобою* (*Д. Павличко*).

Звертання не є членом речення — у цьому полягає його граматична особливість.

181. Перепишіть, ставлячи подані в дужках іменники у формі кличного відмінка.

1. (Віра Іванівна), спогадом перевисаю в класну кімнату (*Б. Олійник*).
 2. Шануй, (юнак), батьківські шляхи! (*Д. Луценко*) 3. (Катерина Михайлівна), (панна Катрусенька), де Ваша праця? (*О. Забужко*) 4. (Товариш молодший лейтенант), ми з вами не земляки? (*П. Загребельний*) 5. В Івано-Франківську відбулася громадянська акція під назвою «Не збайдужій, (земляк)!» (*З Інтернету*). 6. Це ви, (Яків Опанасович)? Здрастуйте! (*Гр. Тютюнник*) 7. Якщо болить серце, тобі, (друг), поталанило (*В. Стус*).

● У яких іменниках при творенні кличного відмінка відбулося чергування приголосних? Назвіть ці звуки.

● Поясніть уживання розділових знаків правилами.

182. Я — редактор. Відредагуйте та запишіть речення. За потреби скористайтеся підказкою.

1. Добридень, Оксано Петрівна. 2. Вислухайте мене, Петре Дем'янович! 3. Подзвони мені, братику Віталік! 4. Давай поговоримо, сестрице Оленка! 5. Дозвольте задати вам питання, пане Левченку. 6. У твоєму творі, Галинка, зустрічаються помилки. 7. Вітаю вас, бабуся Марино! 8. Як завжди, ви правий, Леоніде Григорович. 9. Не вмішуйтеся, Ольго і Тарас, до чужих справ. 10. Вітаю з днем народження, друже Сергій!

ПІДКАЗКА

Неправильно	Правильно
дякую, Ігорє Семенович	дякую, Ігорє Семеновичу
сестро Тетяна	сестро Тетяно
задати питання	поставити питання
давай зустрінемось	зустріньмося
ти правий	ти маєш рацію (твоя правда)
вмішуватися до чужих справ	втручатися в чужі справи
зустрічаються помилки	трапляються помилки
подзвонити другові	потелефонувати другові

● Визначте види допущених у реченнях помилок. Які з норм літературної мови в кожному з випадків порушено? Звіртеся з поданою на форзаці підручника таблицею «Норми літературної мови».

183. Попрацюйте в групах. Прочитайте уривки зі спілкування старшокласників на форумі (с. 106). Сформулюйте суть обговорюваного питання.

● Включившись в обговорення, напишіть 2–3 відповіді дописувачам форуму, висловивши своє ставлення до дискутованого питання.

Козак Цікавенко

Дата: 20.1.2019, 17:30 | Повідомлення # 21

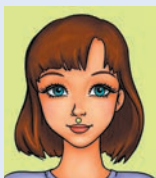

Група: Користувачі
Повідомлень: 21
Статус: Offline

Друзі, поясніть, хто може! Багаторазово траплялися мені поетичні рядки, іменники-звертання в яких ужито у формі Н. в.! Можу процитувати: «Учитель наш, як ми тебе любили...» — це В. Сосюра. Чому ж таку форму нині вважають ненормативною? Невже Сосюра не дотримувався норм? Бути такого не може!

Зореслава,
до всього цікава

Дата: 21.1.2019, 15:20 | Повідомлення # 16

Група: Користувачі
Повідомлень: 16
Статус: Offline

У формі називного відмінка іменник, яким виражено звертання, уживають надзвичайно рідко — таке трапляється в поетичних творах, якщо є потреба змінити місце наголосу. А ще — коли в ролі звертання вживають запозичене слово. Скажімо, іменник *пальто*, хоч в українській мові й відмінюється, проте форма кличного відмінка збігається з формою називного. Ось цитата з вірша Василя Стуса: *Моє перелицьоване пальто, ану скажи, кого ти взимку гріло?* Українська мова належить до тих слов'янських мов, що зберегли кличний відмінок, тоді як більшість інших втратили його. Тож бережімо відмінок кличний — патріотичний і романтичний!

184. **Попрацюйте в парах.** Складіть і запишіть такі тексти:

- привітання з Днем захисника України — учителеві предмета «Захист Вітчизни» Ігорю Костянтиновичу Савченкові;
- лист художниці-плакатистці Орісі Романівні Кравченко з проханням узяти участь у роботі журі шкільного конкурсу плакатів.
- Вибір стилю тексту кожного з листів обґрунтуйте. Листи розпочніть відповідними змістові та стилеві листів звертаннями.
- У формі якого відмінка ви вживатимете іменники-звертання?

185. Перепишіть, ставлячи подані в дужках іменники в потрібній граматичній формі. Розставте пропущені розділові знаки.

1. Вельможний наш (пан) завзятий (Богдан) чи бачите нас крізь мінуті віки? (Г. Чубач) 2. Де ми будем (пан Йван) це питання ще постане (Б. Залізник). 3. (Козак Мамай) (душа українська) довіку ти дивуватимеш

своїми ділами (За О. Ільченком). 4. (Бабуся Ганнуся) щедрю Вам. Щедрий вечір Добрий вечір (М. Сом). 5. Та що це (брат Дмитро) коїться із нами? І хто ми є й куди веде нас путь? (А. Бортняк) 6. Мій (Київ) (друг Київ) звідкіля в тебе стільки красунь? (М. Сіренко)

- Поясніть розділові знаки в реченнях.

РЕЧЕННЯ, УСКЛАДНЕНІ ПОРІВНЯЛЬНИМИ ЗВОРОТАМИ

186. Прочитайте. Із чим порівняно смог, автомашини, сигнальні вогні? Виберіть з тексту словосполучення предмет + порівняння.

Дорога тягнеться через гігантський, окутаний смогом, як димом, промисловий район. Серед яскравих, мов тропічні птахи, авто найновіших моделей двиготять вантажівки. Цятки сигнальних вогнів, ніби рубіни, заповнили всю трасу. Та вони ж яскраво-червоні, мов яблука... (За О. Гончаром)

● Чи допомогли вибрані словосполучення уявити явища й предмети, про які йдеться? За якою подібністю здійснено в кожному випадку порівняння: за розміром, обрисами, кольором, рухом?

- Яка роль таких порівнянь у мовленні?

Порівняльний зворот — це відокремлений член речення, який образно характеризує ознаку предмета чи його дію через указівку на подібність до чогось більш знайомого, тобто через порівняння: *В садах кохалися, цвіли, **неначе лілії**, дівчата* (Т. Шевченко). *Посміхнулась до мене калина квітом білим, **як сніг*** (І. Калениченко).

Порівняльні звороти **найчастіше є обставинами**: *А думки (як?), **наче струни**, напнуті* (В. Присяжнюк). *Життя колюче (наскільки?), **як шерстиста нива*** (Нар. творч.).

Значно **рідше** порівняльні звороти **є означеннями**: *Є люди (які?), **як дуби**, і є дуби (які?), **як люди*** (Д. Павличко).

На письмі порівняльні звороти виділяють комами.

187. Перепишіть. Порівняльні звороти підкресліть як члени речення.

1. Пливли хмарини, немов перлини (П. Тичина). 2. Вечірнє сонце тліло, як багаття (В. Присяжнюк). 3. Стежина в сад, як річечка, біжить (Б. Федотюк). 4. Будь здорова, моя доле, як вода Дніпра! (П. Перебийніс) 5. Переберу, немов намисто, ці дні, веселі і сумні (Н. Кир'ян). 6. А дні, мов коні вороні, дорогоцінний час несуть (М. Вінграновський).

- Позначте в словах орфограми.

Порівняльний зворот не слід сплутувати з простим дієслівним присудком, до складу якого входять порівняльні частки *як, мов, наче, ніби, мовби, нібито*: Степ мов палав під сонцем (Панас Мирний). Жита ніби дримали (І. Нечуй-Левицький).

Так само **порівняльний зворот не можна сплутувати з іменним складеним присудком**, що приєднується порівняльними частками *як, мов, немов, немовби, наче, неначе*: Совість — як рана (П. Перебийніс). Військо — наче море (П. Куліш).

Речення, ускладнені порівняльним зворотом, не слід сплутувати зі складнопідрядними реченнями з підрядними порівняльними. У такому підрядному реченні зазвичай пропущено присудок, який легко встановити за змістом головної частини: *Хіба я завжди не верчусь перед тобою, як сорока [вертиться] на тину? Хіба не стелюся перед тобою, мов перекотиполе [стелиться]?* (Є. Гуцало).

188. Перепишіть, підкресліть у кожному реченні граматичну основу. Поясніть, за якими ознаками ви вирізнили речення, ускладнені порівняльним зворотом, від інших конструкцій.

1. Такі слова дівчина вимовляла, наче співала (П. Куліш). 2. Гучна пісня полилася, як вода (Панас Мирний). 3. Дівчина була весела, мов та пташка співока (Марко Вовчок). 4. І дуб зелений, мов козак, із гаю вийшов та й гуляє попід горою (Т. Шевченко). 5. Танцюрист із мене — як із соняшникової бадилли мисливська рушниця (Є. Гуцало). 6. Серце в нього — наче віск (О. Кониський). 7. Серце, як віск, розм'якло (Л. Костенко).

● Складіть план доповіді на шкільному мовному гуртку «Як відрізнити порівняльний зворот від інших синтаксичних конструкцій».

189. Перепишіть. Порівняльні звороти підкресліть як члени речення.

1. День, як зошит новий, розгортається. В нім пишу я сторінку свою (Р. Мазій). 2. Спогади, як машина часу, переносять нас у минуле. Мрії, як чудові обіцянки, ваблять у майбутнє (Г. Велле). 3. Світ зупинився, час вимкнувши, наче комп'ютер (О. Слоньовська). 4. Ніщо так не шкодить людині, як уповільненість намірів і дій (Г. Торо). 5. Час, як тиран, має свої примхи. Кожне наступне покоління, як і попереднє, сприймає життя по-своєму (Й. В. Гете).

● Позначте в словах орфограми.

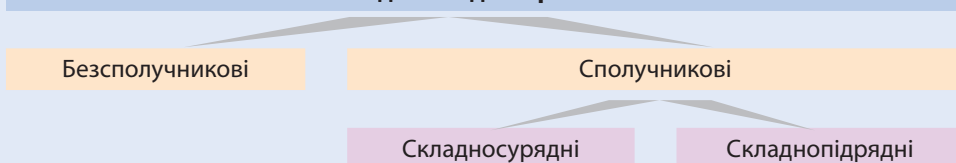
§ 25

Правила будови складних речень.
Логічні помилки у складних реченнях

Складне речення — це синтаксична одиниця, утворена з двох або кількох об'єднаних за змістом та інтонацією частин, кожна з яких має граматичну основу.

Складні речення поділяють на складні безсполучникові, складні сполучникові (складносурядні, складнопідрядні) і складні з різними видами зв'язку.

Види складних речень

Особливої вправності потребує будова складних речень з різними видами зв'язку.

190. Перепишіть. У кожному з речень підкресліть граматичну основу. Назвіть речення безсполучникові й сполучникові, серед сполучникових визначте складносурядні та складнопідрядні.

На жаль, сьогодні говорити про фінансову грамотність українців складно: не кожен вміє добре рахувати гроші. Багато хто скептично ставиться до управління своїми фінансами, але й такі люди поступово починають приміряти на себе деякі прийоми керування коштами.

Слід усвідомити просту істину: без елементарних навичок управління грошми ніхто ніколи не стане матеріально незалежною й забезпеченою людиною. А якщо й стане, то не надовго. Саме від рівня фінансової самостійності залежить якість життя, і ніхто не приносить нам безбідного життя на тарілочки в готовому вигляді.

Нині, щоб жити безбідним і повноцінним життям, кожен з нас має розуміти основи і принципи фінансової грамотності (*З веб-сайта «Все про гроші»*).

● Витлумачте суть терміна *фінансова грамотність*. За потреби звіртеся зі словничком термінів. У відповіді вживайте складні речення.

● Роздивіться плакат. Як бачимо, фінансову грамотність зображено як поєднання пазлів. Які написи ви зробили б на перших п'яти таких складниках-«пазлах»?

У будові складних речень найчастіше трапляються такі **помилки**:

1. Надмірне ускладнення складнопідрядного речення підрядними частинами. Деякі з них можна замінити дієприкметниковими або дієприслівниковими зворотами.

Неправильно	Правильно
<i>Підготовку до складання ЗНО організують відповідно до програми, яку оприлюднюють заздалегідь, з використанням найновіших посібників, інформацію про які можна знайти в Інтернеті.</i>	<i>Підготовку до складання ЗНО організують відповідно до оприлюдненої заздалегідь програми, використовуючи найновіші посібники, інформацію про які можна знайти в Інтернеті.</i>

2. Відрив підрядного означального речення від пояснюваного слова, що може спричинити двозначність у сприйнятті змісту.

Неправильно	Правильно
<i>Нарада відбулася в кабінеті директора, який знаходився на другому поверсі.</i>	<i>Нарада відбулася в розміщеному на другому поверсі кабінеті директора.</i>

3. Порушення логічних зв'язків між частинами складносурядного речення через неправильне вживання сполучника.

Неправильно	Правильно
<i>Бібліотека отримала нові видання словників, і учнів про це вчасно не повідомили.</i>	<i>Бібліотека отримала нові видання словників, але учнів про це вчасно не повідомили.</i>

191. Я — редактор. Прочитайте. Укажіть допущені помилки, відредагуйте речення. Скористайтеся поданою вище таблицею.

1. Кожен учень мріє вступити на навчання до університету, який закінчує випускний клас. 2. Значною мірою успіх залежить від наполегливої підготовки до ЗНО, тому що розпочинати її слід вчасно. 3. Репетицію випускного вечора призначено на середу, під час якої музичний супровід слід узгодити зі змістом вистави. 4. Школу закінчено, оскільки ми ніколи не забудемо вчителів і друзів, які дали нам міцні знання, навчили по-справжньому дружити, з якими пов'язані найкращі спогади дитинства і юності, які навчили розрізняти добро і зло, які назавжди залишаться в нашій пам'яті.

● Визначте види допущених у реченнях помилок. Які з норм літературної мови в кожному з випадків порушено? Звертєся з поданою на флорзаци підручника таблицю «Норми літературної мови».

192. Я — редактор. Відредагуйте речення, запишіть їх. За потреби змініть межі речень, додайте потрібні або вилучіть зайві слова.

Шлях до успіху відкритий для будь-кого, який звик працювати, який вміє планувати майбутнє, яке потрібно заздалегідь обмірковувати й до якого потрібно готуватися. Той стане успішним, що вміє вчитися, головне — спілкуватися, самостійно здобуває знання, які потрібні в майбутньому для досягнення успіху у галузі, яку ти обрав у старших класах або дещо пізніше, коли здобував знання в університеті.

● Витлумачте (усно) вислів Альберта Ейнштейна: «Прагни не до того, щоб досягти успіху, а до того, щоб твоє життя мало сенс».

Знаю, вмію, набуваю компетентностей!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- Яку помилку називають синтаксичною? Наведіть приклади.
- Поясніть, чому слід говорити *в Україні*, а не *на Україні*.
- Складіть речення зі словосполученнями *більшість учнів, решта громадян, батько з матір'ю* в ролі підметів. Поясніть, як узгоджуються з підметами дієслова-присудки.
- Який порядок слів у реченнях називають прямим? Який зворотним?
- З якою метою застосовують інверсію? Наведіть приклади.
- Яка роль у мовленні звертань? У якому відмінку ставлять іменники, якими виражене звертання? Наведіть приклади.
- Поясніть різницю між реченнями двоскладними та односкладними, односкладними та неповними. Наведіть приклади.
- Один із каналів телебачення узяв за девіз виражену односкладним реченням переформульовану думку Горація: «Зважся на свою думку, ризикни дізнатись!» Кому адресовано цей заклик? Якою мірою відповідає він завданням телебачення? У відповіді вживайте односкладні речення.
- Назвіть типові помилки, які трапляються в будові складного речення.

● Виконайте тестові завдання онлайн.

Практична риторика

Антитеза, градація

193. Прочитайте. Визначте антоніми. Яка їхня роль у мовленні?

1. Жити слід так, щоб побачити в жорстокому — ніжне, у гіркому — солодке, у смерті — життя, у безчесті — славу (За Г. Сковородою). 2. Минуле є — хоча й без вороття... Зате майбутнє — як високе небо! Люблю життя за те, що це — життя, і іншого мені ніяк не треба! (Н. Суржук). 3. У житті завжди і сили, і снаги у вірних друзів я знайду щомиті. І добре, що існують вороги — бо як могли б ми друзів оцінити? (За О. Матушек)

Антите́за (від гр. *antithesis* — протиставлення) — риторична фігура, що полягає в підкресленому зіставленні двох протилежних, але пов'язаних між собою думок, явищ, почуттів, понять, образів.

В основу антитези покладено **антонімічну пару**: У тій хатині, у **раю** я бачив **пекло** (Т. Шевченко).

Мета антитези — створення виразного яскравого образу через різке й несподіване зіткнення понять.

Як риторичний прийом антитеза підсилює виразність промови, допомагає підкреслити контрастні явища чи поняття, про які говорить оратор.

194. Перепишіть. На місці крапок упишіть самостійно дібрані антоніми.

1. Згинь старе із мріями — йди ... з героями (П. Тичина). 2. Пафос історії — це піднесення й ..., розквіт і ..., це чергування таких контрастних станів, як соціальний оптимізм та його відсутність, незламність і ... (Я. Голубородько). 3. Справжнє свято — це лад у душі, неконфліктність розуму і чуття, вміння прозирати вічне в ..., чарівне в ..., небесне в ... (О. Сенчик).

● Пригадайте й запишіть п'ять назв художніх творів, заснованих на принципі антитези.

195. Попрацюйте в парах. Пригадайте випадок із життя, суть якого можна було б передати такими словами: «Що прекрасним було учора, може здатися нині потворним, але ж біла барва і чорна роблять цей світ неповторним» (П. Осадчук). Розкажіть про цей випадок, поклавши в основу розповіді антитезу.

● Чи можуть риторичні вміння громадян прислужитися створенню громадянського суспільства? У який спосіб?

Градація (лат. gradatio — підвищення, посилення) — риторична фігура, побудована на розташуванні слів (словосполучень) або висловів у міру наростання чи спаду їх значення.

Градація буває *висхідна* — емоційна наповненість чи змістове навантаження з додаванням кожного наступного слова наростає й посилюється: *Криши, ламай, троци стереотипи!* (Л. Костенко) Градація *нисхідна* характеризується зменшенням емоційно-сислової напруги з кожним наступним словом: *На майдані пил спадає. Замоває річ. Вечір. Ніч* (П. Тичина).

196. Прочитайте. Визначте вжиту в реченнях висхідну та нисхідну градацію. Поясніть її роль у мовленні.

1. Письменник все має чути, вбирати, акумулювати в собі (*О. Гончар*).
2. Нам бракує розуміння Шевченка — серйозного, вірного й послідовного, оскільки саме він пізнав, висловив і вистраждав життям нашу істину, наш підхід до вселюдських ідеалів (*Є. Сверстюк*).
3. Теми поетових творів настільки різноманітні, що не можна не подивуватися його енциклопедичності, кругозорові, ерудиції (*З рецензії*).

197. Продовжте ряд слів, що утворюють градацію.

1. Висхідна градація.

Зразок. Прошу — наполягаю — вимагаю. Йду — біжу — лечу.

Перемогти — ... . Теплий — ... . Розсердитися — ... .

2. Нисхідна градація.

Зразок. Палати — гріти — тліти.

Необхідність — ... . Регіт — ... . Крижаний — ... .

- Із двома утвореними рядами слів (на вибір) складіть і запишіть речення.

198. Перепишіть, розставляючи розділові знаки. Визначте вжиті в реченнях риторичні фігури.

1. Щомиті щохвилини встає встає встає майбутнє України! (*С. Пушик*)
2. Годі тепер! Ні скарг ані плачу ні нарікання на долю кінець! (*Леся Українка*)
3. Не здамся не здригнуєм не відступлю (*П. Перебийніс*).
4. Навчили ми за волю помирати та не навчились жити без проблем (*П. Осадчук*).
5. Є джерело і є болото. Є зло й добро і пекло й рай. Є «так» і «ні» є «за» і «проти» прощення й помста вибирай (*О. Скопенко*).
6. Нервую метушуся плачу і не ховаю власну суть. Я вже не можу бути кращим та гіршим теж не можу бути (*В. Крищенко*).

- Поясніть уживання розділових знаків правилами.

Пунктуаційна норма

Пунктуація (від лат. *punctuatio* — *punctum*, що означає крапка) — розділ науки про мову, який вивчає правила вживання розділових знаків у реченні й тексті.

Пунктуаційні норми стосуються загальноприйнятих правил уживання розділових знаків. **Пунктуаційні помилки** спричинені порушенням правил уживання розділових знаків у реченні, тексті (коми, крапки, тире, двокрапки, крапки з комою, трьох крапок, дужок, лапок, знака оклику, знака питання).

§ 26

Тире між підметом і присудком у простому реченні

199. Прочитайте речення, інтонуючи їх відповідно до розділових знаків.

Що в українській пісні головне? На нашу думку, важлива її ознака — мова. Мова і пісня — це кисень і легені. Ми — співуча нація. У пісні наша мова має утверджуватись. Пісня, написана американцем чи марсіанином, але українською мовою, — це теж українська пісня (За В. Крищенком).

- Визначте речення зі складеним іменним присудком.
- Поясніть уживання тире на місці пропущеного дієслова-зв'язки в складеному іменному присудку. Скористайтеся поданою нижче таблицею.

Тире ставлять на місці пропущеного дієслова-зв'язки в складеному іменному присудку.

Тире між підметом і присудком ставлять, якщо

присудок виражений іменником або кількісним числівником у називному відмінку і стоїть після підмета

Пісня — твір словесно-музичний (Зі словника).

Мій оберіг — моя земля (Л. Хлань).

Тричі по п'ять — п'ятнадцять.

Тире між підметом і присудком ставлять, якщо

підмет і присудок (або один із них) виражені неозначеною формою дієслова

Зневажить мову — зрадити себе (М. Адаменко). Велика мужність — мати крила (В. Гафінов).

присудок виражено іменником у формі називного відмінка або неозначеною формою дієслова, а перед ним стоять слова *це, оце, то, ось, значить*

День — це крок життя (Сенека).
Досвід — то дорога дуже довга (Нар. творч.).
Мислити — значить пломеніти! (Б. Тен)

Тире не ставлять, якщо

підмет виражений особовим займенником

Я не геній. Я звичайний чоловік (І. Франко).

Увага! Тире ставимо, якщо на такий підмет падає логічний наголос: Ми — народ в своїй величезності (О. Довгий). Я — вічний, сміливий і молодий! (М. Семенко).

перед присудком, вираженим іменником у формі називного відмінка, стоїть частка **не** (але тире ставлять, якщо і підмет, і присудок виражені неозначеною формою дієслова)

Порівняйте:
Дурний язик голові не приятель. —
Книжок не читати — себе не поважати. (Нар. творч.).

Увага! Якщо підмет виражений словом *це* або *то*, тире ставимо або не ставимо залежно від інтонації: Це — матері мова (В. Сосюра). Це витвір нашої уяви (В. Шекспір).

200. Прочитайте речення, правильно їх інтонуючи. Поясніть уживання тире. Скористайтеся таблицею.

1. Перша прикмета освіти — знати минуле й сучасне свого народу (І. Франко). 2. Найбільша перемога — перемога над собою (О. Гончар). 3. Жити — значить боротися (Сенека). 4. І кожен день життя — то неповторна мить на вічному шляху до щастя і свободи (М. Луків). 5. Я — українець. Усе пихаєте розіб'ється об крутість мою. Я — вишневий садок біля хати. Він підсвічує людству в маю (За П. Осадчуком).

- Вам добре відомий термін *орфограма*. За аналогією сформулюйте визначення терміна *пунктограма*. Звертеся зі словничком термінів.
- Назвіть пунктограму, наявну в кожному з поданих речень.

201. Прочитайте, визначте в усіх реченнях граматичну основу. Поясніть, чому між підметом і присудком тире не ставимо.

1. Красне слово є золотий ключ (*Нар. творч.*). 2. Могутність мови є духовна могутність народу (*М. Шумило*). 3. Мова є об'єднана духовна енергія народу (*В. Гумбольдт*). 4. Віра в себе є запорука життєвих успіхів (*Л. Силенко*). 5. Світла думка є незаперечна, абсолютна цінність (*О. Яровий*).

● Перепишіть речення, випустивши в іменному складеному присудку дієслово-зв'язку є. Визначте й підкресліть у реченнях головні члени. Уживання тире поясніть правилом.

● Як ви розумієте зміст останнього речення? Яку думку можна вважати *світлою*?

202. Попрацюйте в групах. Прочитайте речення, дотримуючися правильної інтонації. Обґрунтуйте вживання і невживання тире.

1. Я — громадянин твій, моя державо (*С. Йовенко*). 2. Зроду-звіку я син України (*П. Перебийніс*). 3. Ти — вкраїнка, гордись! (*Л. Забашта*) 4. Ми не пришельці, не гості у батьківській хаті (*О. Рубан*). 5. Я син свого часу і весь належу сучасникам моїм (*О. Довженко*). 6. Я друг волелюбної птиці (*П. Перебийніс*). 7. Я — жайвір по натурі (*І. Драч*). 8. Ми з тих ясних зір. Ми з тих чистих вод. Ми — одна душа. Ми — один народ! (*Г. Лютий*)

● Складіть план двохвилинної доповіді на засіданні шкільного мовного гуртка на тему «Вживання тире в реченнях, підмет у яких виражений особовим займенником». Виголосьте доповідь за планом, у ролі прикладів використавши деякі з поданих речень (на вибір).

● Чому поети-романтики люблять порівнювати людину з птахом? З яким птахом порівняли б себе ви? Чому? У відповіді вживайте речення з підметом — особовим займенником. Зверніть увагу на інтонування таких речень.

203. Прочитайте. Поясніть уживання й невживання в реченнях тексту тире.

«Чому я не сокіл? Чому не літаю?» Ці слова нерідко спадають на думку кожному українцеві.

Михайло Петренко не кобзар і не співак. Автор безсмертної пісні «Дивлюсь я на небо» не музикант, не славетний поет. Він — чиновник з міста Слов'янськ, що на Донеччині. Розпочав поетичну творчість зненацька і так само несподівано урвав.

Хіба доля пісні не парадокс? Пісню склав автор маловідомий і водночас на віки відомий. Простий смертний, а здобув безсмертя. Певно, пісня не феномен. Вона — яскравий спалах таланту, вияв невичерпної глибини української душі. Для українця не уявляти в душі себе птахом — це не прагнути свободи, не сягати думками неба (*За В. Чемерисом*).

Ювілейна монета, випущена Нацбанком України 2017 р. до 200-річчя з дня народження М. Петренка

● Завершіть текст одним-двома реченнями (усно). Уживайте речення з присудком, вираженим іменником у називному відмінку, перед яким стоїть частка *не* (наприклад: *не випадковість; не примха (долі); не спростування*).

- Розпочніть виконання проекту на одну з тем:
1. Перша українська пісня, виконана в космосі.
  2. Переклади пісні «Дивлюсь я на небо» мовами народів світу (з опорою на знання, здобуті на уроках різних предметів).

204. Перепишіть, розставляючи розділові знаки.

Мирослав Скорик один із найвідоміших українських композиторів. Він автор музики до славетного фільму «Тіні забутих предків». Великим успіхом митця стало благословення Папою Римським Іваном Павлом II опери «Мойсей». Основа сюжету музичного твору славетна поема Івана Франка. Опера М. Скорика є духовним явищем не лише європейського а й світового масштабу.

Чи не найбільша нагорода для автора можливість чути власні твори у виконанні вуличних музикантів. Найчастіше на площах і в підземних переходах лунає його легендарна «Мелодія ля-мінор». Це справжній духовний гімн сучасної України (*З Інтернету*).

- Прослухайте твір М. Скорика «Мелодія ля-мінор» на каналі YouTube. Трьома-чотирма реченнями викладіть свої враження від твору (усно). Як ви гадаєте, чому саме цей твір набув особливої популярності у світі?

§ 27 Розділові знаки у простих реченнях, ускладнених звертаннями

205. Прочитайте. Поясніть уживання розділових знаків, скориставшись поданою після вправи інформацією.

1. Мій сину! Розум і обачність будуть твоєю окрасою (*З Біблії*). 2. Горітиме в серці дух пращурів, сину, допоки любитимеш ти Україну (*І. Яцюра*). 3. Земле, з дитинства рідна! Як тебе покинути й піти у чужину, а потім горювати? (*В. Барка*) 4. Де ви, лицарі й гетьмани, уставайте, відгукніться! В бур'янів колосся в'яне, а в пшениці золотиться (*І. Калениченко*). 5. О степе, на теплій долоні зрости б і мені колоском! (*В. Марсюк*)

- Укажіть звертання непоширені й поширені. Яке речення ускладнене однорідними звертаннями?

На письмі **звертання виділяють комами**.

Між однорідними, а також між повторюваними звертаннями ставлять кому: **Весно, вітре, люблю вас!** (І. Франко) **Хлопчику, хлопчику, я тебе бачу** (О. Забужко).

Комами виділяють звертання, поширене:

- узгодженим або неузгодженим означенням: **Добрідень вам, мій друже добрий!** (А. Малишко) **Сину України! Згадайте минуле** (М. Чернявський);
- таким різновидом означення, як прикладка: **Сину-соколята, звідкіль вас виглядати?** (А. Малишко) **Українці, браття милі, відгукніться, де ви є!** (П. Грабовський).

Емоційно забарвлене звертання, що стоїть на початку речення, **виділяють знаком оклику**: **Кораблі! Шикуйтеся до походу!** (В. Симоненко) **Моя любове! Ти — мені опора** (О. Різниченко).

Вигуки від звертання відділяють комами: **Гей, дівчино, чия ти?** (Нар. творч.) **Агов, чоловіче, чого шукаєш?** (О. Забужко) **Ох, доле, пізно ти двері відкрила!** (Г. Гордасевич).

Кому не ставлять після слів *о, ой*, які вживають як підсилювальні частки: **Вставай, вставай, о княже Святославе!** (І. Франко) **О слово моє, не зрости пустоцвітом! О ниво моя, не вроди кукілю!** (М. Карпенко).

206. Прочитайте. У яких реченнях займенники *ти і ви* є підметами або додатками? У яких займенники входять до складу звертання?

1. Калинонько! Ти — з маминої пісні (В. Василяшко). 2. Ви, гуси-гусята, мене ви візьміть на крилята! (Г. Алексєєва) 3. Яка дорога стелиться, мій краю, перед тобою? (Д. Луценко) 4. Тебе я знаю, мій любий, рідний, стоголосий краю! (М. Рильський) 5. Краю ти мій, краю, кращого за тебе я в житті не знаю (В. Сосюра). 6. Рідна земле, мій ти краю, рідна стороно! Я твоїх пісень збираю золоте зерно (О. Ющенко).

- Обґрунтуйте вживання розділових знаків. Звертайтеся з поданою нижче інформацією.

У реченнях, ускладнених звертаннями, особові займенники **ти і ви** здебільшого **є підметами**: **Не шуми ти, луже!** (В. Сосюра) Рідше займенники **є додатками**: **Добре тобі, брате** (Т. Шевченко).

Такі речення не слід змішувати з іншими, де займенники входять до складу поширеного звертання, яке виділяють комами: **Люблю тебе, моя ти пісне!** (В. Сосюра).

207. Перепишіть, розставляючи розділові знаки.

Ти зі мною моя доле в радості й журбі. Не клянущ тебе ніколи а клянущ тобі. Рідна доле будь здорова як жива роса! Не схиляєш ти слухняно гордо-

го чола. Ти від ласої омани душу вберегла. Перед нами поле честі. Доле ти в бою! Гроловицею січеш ти підлості змію. Доле доле ти зі мною в радості й журбі. Не клянй тебе сльозою а клянусь тобі. Хай зіниці нам не коле ночі машкара. Будь здорова моя доле як вода Дніпра! (За П. Перебийносом)

208. Я — редактор! Запишіть лише ті речення, у яких допущено пунктуаційні помилки, унесіть потрібні виправлення.

1. Птице незнана, чому раптово затріпотіли крила у тебе? (Р. Лубківський) 2. Ти хмарино у небі, ти сестрице срібляста, ти скажи, біля тебе не проходило щастя? (А. Малишко) 3. О, музико, чи не єдина, ти, умієш квіткою утіхи прорости (Н. Кошара). 4. Весела, пісне, оживай! Стань, думко дією і словом! (М. Рильський)

- Яку норму було порушено у відредагованих вами реченнях?

209. Багатьом відома телепрограма Vox Populi, гостей якої визначають глядачі шляхом голосування. Оберіть кількох осіб, яким ви хотіли б поставити запитання телефоном, складіть текст запрошення, у звертанні вказавши посаду (рід діяльності) запрошеного, його прізвище, ім'я та по батькові.

- Сформулюйте й запишіть 3–4 запитання, які ви хотіли б поставити кожній запрошеній особі. Ускладніть записані питальні речення відповідними до ситуації звертаннями.

210. Перепишіть, розставляючи розділові знаки.

1. Чуєш серце? Ми все подужаєм. Чуєш слово? Ми вдвох з тобою! (А. Малишко) 2. Розступіться горе та біда дайте щастю й радості дорогу (М. Луків). 3. У розбраті брати мої будем босі й голі. Тільки в єдності братове наша краща доля! (О. Кононенко) 4. До тебе батьківщино земле рідна ведуть усі стежки й усі дороги (Б.-І. Антонич). 5. Живем ми з тобою під небом високим моя Україно струнка й кароока (К. Піка).

Практична риторика

Інформаційні жанри

Основні **жанри інформаційних виступів** такі:

- **повідомлення** — коротке усне інформування про події, що відбулися;
- **пояснення** — тлумачення наданого повідомлення;

- **представлення** — надання інформації про особу, її діяльність, досягнення;
- **інструкція** — стислі настанови (як використовувати нову технологію, як дістатися певної вулиці, як користуватися електроприладом, як доглядати за домашньою твариною тощо). Трапляється, що всі ці жанри поєднано в одному виступі.

211. Прочитайте. Сформулюйте за змістом прочитаного 2–3 проблемних запитання. Скористайтеся поданою на ф́орзаці підручника таблицею «Види запитань».

Мета будь-якого інформаційного виступу — надати слухачам відомості про той або інший предмет (подію, явище), причому так, щоб це було цікаво. Важкий результат будь-якої інформаційної промови — вигук слухачів: «Як цікаво!»

Навіть якщо зал заповнений знайомими промовцеві людьми, спілкування слід розпочинати з представлення: оратор має назвати себе, свою посаду або рід діяльності, особливо якщо вони пов’язані зі змістом виступу.

Інформаційна промова повинна відповідати таким вимогам: задовольняти запити слухачів, бути актуальною, надавати нові або додаткові знання, формувати чітке уявлення про предмет розмови, збуджувати допитливість, спонукати до самоосвіти.

План інформаційного виступу має містити не більше двох-трьох пунктів.

Важливо використовувати різні способи подання матеріалу: навести яскравий приклад, кількаразово повторити важливу думку, використати мультимедійну презентацію, записати на дошці цифри, дати.

Рідко коли виступ зводиться лише до інформування — зазвичай передавання відомостей поєднується з певними спонуканнями (*замисліться, звернімо увагу, продовжимо ознайомлення самостійно*). Як промовець, так і слухачі можуть висловлювати оцінки, пов’язуючи прослухане зі своїми переконаннями.

В інформаційній промові не слід нехтувати жодним із видів впливу на аудиторію, проте не виходячи за межі теми виступу. Тривалість виступу має бути оптимальною (*З посібника*).

● Виступи на які теми вам хотілося б прослухати? На які теми ви хотіли б виступити? Перед ким? Сформулюйте 3–4 теми інформаційного виступу.

Перед початком виступу оратора ведучий має представити його слухачам. **Мета представлення** — зацікавити аудиторію темою виступу та особою промовця.

Увага! Представлення не має тривати довше, ніж 60 секунд!

За цей час потрібно:

- назвати ім'я промовця;
- сформулювати тему майбутнього виступу;
- привернути увагу до актуальності й корисності промови;
- поінформувати про досягнення, досвід роботи, освіту оратора.

Текст представлення обов'язково потрібно заздалегідь узгодити з промовцем.

212. Прочитайте зразок представлення промовця ведучим заходу. Чи достатньо є інформація про оратора? Про що, крім сказаного, ви хотіли б дізнатися?

Дозвольте представити вам пані Барбару Мак-Кормак, віце-президентку відділу освітніх програм Музею індустрії новин у столиці США Вашингтоні. Колишня вчителька, а нині науковиця, пані Барбара Мак-Кормак приїхала в Україну, щоб прочитати відкриту лекцію про необхідність поширення медіаграмотності.

Тема виступу нашої гості не лише цікава, а й надзвичайно актуальна. Ознайомивши нас із терміном «фальшива новина», пані Барбара надасть практичні рекомендації щодо того, як відрізнити новину фальшиву від правдивої, як переконатися в надійності джерела інформації, тобто убезпечитися від навмисне створюваних і поширюваних фейків.

213. Прочитайте текст виступу Барбари Мак-Кормак. Чи можна віднести текст виступу до інформаційного? Які для цього підстави?

Шановні колеги, студенти та учні!

Я приїхала в Україну, щоб прочитати відкриту лекцію про поширення фейків та корисність медіаграмотності.

Багато років я працювала вчителькою в середній та старшій школах, читала лекції з медіаграмотності для студентів та дорослих у США.

Нині в інформпросторі склалася непроста ситуація. На нас щодня виливається потік новин, з яким ми не можемо впоратися. Ви скажете, що існують фільтри, які можуть допомогти розібратися з цією інформацією? Це справедливо, але, по-перше, не всі користувачі вміють і можуть цими фільтрами скористатися. По-друге, чи не здається вам, що, користуючись фільтрами, ми виявляємо певну лінькуватість, відмовляючись мислити

самостійно й безперервно? Найдосконаліший фільтр не замінить жвавої логіки людського мислення!

Тому хочу ознайомити вас зі схемою, яка допоможе послідовно проаналізувати новину та оцінити рівень її правдивості.

Отже, ознайомившись з інформацією, достовірність якої викликала в нас сумнів, маємо самим собі відповісти на такі запитання:

— чи існує можливість перевірити правдивість висвітлених в інформації фактів, чи можна перевірити імена, дати, місця, документи, які в ній згадуються, в інших джерелах;

— хто створив цю новину (видавець, блогер, користувач соцмережі) та яка його мета;

— хто адресати новини, яка її цільова аудиторія (зверніть увагу на вибір ілюстрації, стиль викладу, мову, зміст);

— хто проплачує видавництво, телеканал чи веб-сайт.

Особливу увагу слід звернути на надмірну емоційність тексту новини, зокрема нагнітання страху. Особливо небезпечними є фейкові новини, націлені на те, щоб роз'єднувати людей: у них усе подається так, ніби існуємо «ми» й «вони» — ти з нами або ти проти нас. Експлуатація емоцій найефективніше спрацьовує в соцмережах.

Формуючи медіаграмотність, намагаємося усунути розрив між громадськістю та медіа, захистити свободу слова. Маємо допомогти споживачам інформації, дати їм якнайбільше інструментів для того, щоб аналізувати контент, знаходити надійні джерела, розпізнавати упередженість. Але справлятися з цим вони мають самостійно. У споживачів потрібно сформувати корисні вміння.

Найкращий захист від впливу фейків — грамотний споживач інформації (*З веб-сайта Media Sapiens*).

- Витлумачте лексичне значення слів *фейк*, *контент*, *ресурси*. Звертеся з тлумачним словником.
- Як часто ви натрапляєте на фейкові новини? Якого змісту?
- Сформулюйте мету виступу та його тему. Чи містить текст виступу самопредставлення? повідомлення? пояснення? інструкцію? Відповідь проілюструйте посиланнями на текст.
- Наскільки текст виступу є інформативним? актуальним? корисним?

214. Попрацюйте в парях. Проаналізуйте текст поданого в попередній вправі тексту виступу за планом. Що б ви змінили в тексті виступу? додали? скоротили?

ПЛАН ОЦІНКИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ВИСТУПУ

1. Тема й мета промови: їх актуальність, корисність для слухачів.
2. Вступ.
  - Наскільки вичерпним було самопредставлення.

- Чи привернуто увагу до теми виступу.
  - Чи не затягнуто вступну частину за часом.
3. Основна частина.
- Чи конкретним є зміст виступу.
  - Наскільки логічно й послідовно викладено інформацію.
  - Чи надано необхідні пояснення.
  - Чи все сказане стосується обговорюваного питання.
  - Чи проілюстровано інформацію прикладами.
4. Висновок.
- Чи доступний зміст виступу для слухачів, чи все зі сказаного їм зрозуміло.
  - Чи узагальнено все сказане.
  - Чи досягнуто мети виступу.
- Визначте стиль тексту виступу. Чи відповідає він темі промови?
  - На який склад аудиторії розрахований виступ? Що забезпечує доступність змісту? Значення терміна *доступність* з'ясуйте за словничком термінів.
  - Чи став би зміст виступу ще доступнішим, якби було наведено приклади? У який спосіб ви хотіли б із ними ознайомитися? Відповідь обґрунтуйте.

215. Попрацюйте в групах. Підготуйте план інформаційного виступу перед однокласниками на одну з тем:

1. Європейські цінності у сприйнятті молодих українців.
  2. Технології спілкування в житті школяра.
  3. Музика мого (нашого) світу.
- Обговоривши й відредагувавши складений план у групі, підготуйте текст інформаційного виступу. Використайте в тексті тропи та риторичні фігури. Не забувайте про прийоми утримання уваги слухачів.
  - Прослухайте й обговоріть виголошені групами виступи. Визначте серед них три: найцікавіший, найсучасніший і найнесподіваніший.

216. Складіть стислий план (із 2–3 пунктів), а за планом — текст двохвилинного інформаційного виступу на одну з поданих тем:

1. Як берегти здоров'я — своє і своєї родини.
  2. Спортивні новини нашої школи (району, міста).
  3. Як я готую себе до майбутньої професії.
- Підготуйтеся до виголошення виступу в класі.
  - Як ви розумієте зміст афоризму: «Хто володіє інформацією — той володіє світом» (Н. Ротшильд)? Якою мірою цей вираз актуальний сьогодні?

§ 28

Розділові знаки у простих реченнях, ускладнених вставними словами і реченнями

217. Прочитайте, дотримуючись правильної інтонації. Визначте вставні слова, словосполучення, речення.

1. Дружба, безумовно, може поєднувати лише гідних людей (*Цицерон*).
2. Щось, напевно, змінилося дуже, коли став ти до дружби байдужим (*В. Коротич*).
3. В школі вчитися й не дружити? Це, повірте, те саме, що дивитися кіно, заплющившись (*О. Сенатович*).
4. За твердженням психологів, для виникнення міцної дружби потрібно провести з людиною разом 200 годин (*З підручника*).
5. Можливо, в цьому світі ти лише людина. Проте для когось ти, без сумніву, — весь світ (*Г. Г. Маркес*).

- Поясніть уживання в реченнях розділових знаків.

АВІ

Вставні слова та словосполучення вказують на ставлення мовця до висловлюваної ним думки, передаючи його впевненість, невпевненість, припущення, емоційну оцінку (*безумовно, звісно, мабуть, може, на диво, на радість*), а також означають вказівку на джерело повідомлення (*на мою думку, по-вашому, за висловом*), логічно впорядковують мовлення (*по-перше, між іншим, коротше кажучи*).

Вставні слова та словосполучення на письмі завжди **виділяють комами**.

УВАГА! Вставними не бувають такі слова: *навіть, майже, адже, тож, ніби, нібито, немовби, обов'язково, причому, часом, тим часом, до того ж, приблизно, якраз*. Лише в ролі вставних уживають слова *мабуть, отже, а втім*.

Не слід сплутувати слова *отже* (вставне) та *отож* (не буває вставним): *Ти повинен, отже, можеш* (Античний вираз). *Отож нема потреби про те казати знов* (Леся Українка).

218. Перепишіть, розставляючи розділові знаки.

1. Прекрасний краєвид з гори Батієвої. Ви мабуть не були там ніколи? (*М. Семенко*)
2. Ці дуби що небо підпирають певно ще Батія пам'ятають? (*М. Луків*)
3. Між нами кажучи романтична версія про походження назви місцевості від імені хана Батія всього лиш гіпотеза (*З путівника*).
4. Час писав і певне ще напише не одну історію віків (*М. Масло*).
5. На превеликий жаль людський час і час історії не збігаються (*В. Скуратівський*).

- Позначте в словах орфограми.
- Розкажіть трьома-чотирма реченнями про ваш улюблений краєвид. Уживайте вставні слова та словосполучення.

Якщо в простому реченні, крім граматичної основи, є ще підмет і присудок (або тільки присудок), це означає, що просте речення ускладнене реченням вставним. Отже, **вставними можуть бути речення**

двоскладні	односкладні
<i>я певен, я знаю, ти подумай, люди кажуть</i> та ін.	<i>кажуть, думаю, нам думається, треба сказати, як бачите, уявіть собі, дозволю собі сказати, даруйте на слові</i> тощо
<i>Все на світі, ти знаєш, відносне</i> (За О. Забужко).	<i>Здавалосьь, світ увесь заснув</i> (П. Тичина). <i>Сміх, кажуть, віку додає</i> (Ю. Збанацький).

219. Перепишіть, розставляючи розділові знаки.

1. Твоя душа я добре знаю чутлива тріпотлива як свіча (А. Бортняк).
 2. Щастя здавалось злетіло на землю (Олександр Олесь). 3. Чого ще хотіти скажіть щасливцю? (Д. Пічкур) 4. Зайдіть кажу в Інтернет і знайдете відповіді на всі ваші питання (З інтерв'ю). 5. Думаю Вікіпедія найважливіший зі здійснених людством цифрових проєктів (З виступу). 6. Не губіться прошу вас у морі людському! Не забудьте дорогу до отчого дому (Л. Ржегач).

- Поясніть уживання розділових знаків правилами.
- Укажіть серед вставних речень двоскладні та односкладні.

220. Перепишіть текст, увівши вставні слова, словосполучення, речення.

Вплив людини на довкілля сягнув небачених масштабів. Під загрозу поставлено саме життя на планеті. Процеси екологічної деградації набувають загрозливих для всієї біосфери масштабів.

Основна проблема науковців полягає у визначенні напрямку розвитку життя на Землі. Маємо зрозуміти визначальні для людини ХХІ століття пріоритети (За М. Куриком).

- Поясніть уживання розділових знаків.
- Підготуйте (усно) текст двохвилинного виступу на тему: «Природа — книга, кожна сторінка якої сповнена глибокого змісту». У тексті вживайте вставні слова, словосполучення, речення.

§ 29

Розділові знаки у простих реченнях, ускладнених однорідними членами речення

221. Прочитайте, дотримуючися правильної інтонації. Визначте речення, ускладнені однорідними членами.

Що спільного мають наші проблеми з клопотами наших прадідусів і прабабусь? Уважно й вимогливо дивляться вони на нас зі старих фотографій...

Із завоюванням державної незалежності маємо об'єднатися в єдине громадянське суспільство. Воно будеться на європейських цінностях і принципах. Йдеться про політичну демократію, ринкову економіку та державність. Держава гарантує права і свободи людини — громадянина України. Рівні права мають усі незалежно від національної, етнокультурної чи релігійної приналежності.

Нове робиться із того, що маємо сьогодні. Важливо ясно усвідомлювати цілі, завдання і перспективи (За М. Поповичем).

- Доберіть до плаката мотиваційне гасло, що містить однорідні члени речення.

АБВ

Кому між однорідними членами речення ставлять, якщо вони

не поєднані сполучниками

Розмовляють доли, води... Стань, послухай, роздивись (О. Сенатович).

поєднані протиставними сполучниками *а*, *але*, *та*

Піднімається вгору важко, **але** радісно (Є. Сверстюк).

поєднані повторюваними сполучниками *і* — *і*, *та* — *та*, *то* — *то*, *або* — *або*

Душа **і** трудиться, **і** мріє (М. Сингаївський).

утворюють пари, у яких слова поєднано єднальними сполучниками

Горби **і** косогори, долини **і** левади мерехтять (П. Перебийніс).

поєднані парними сполучниками *як* ... *так*, *не тільки* ... *а й*, *хоч* ... *але* (*та*), *не так* ... *як*

Мати **як** не лицем вродлива, **то** серцем (Нар. творч.).

Кому не ставлять, якщо однорідні члени

поєднані неповторюваними єдналинними сполучниками *і (ї), та, аби, чи*

В серці панують злагода й мир (М. Луків).

222. Перепишіть прислів'я. Підкресліть однорідні члени речення, поясніть розділові знаки при них. Скористайтеся таблицею.

1. На будь-якій дорозі і спуск, і підйом буває (*Англ.*). 2. Розум і наполегливість — брат і сестра (*Нім.*). 3. Відвага хоч на морі, хоч у полі, а допомагає долі (*Исп.*). 4. Без помилок ні розумний, ні дурень не проживе (*Итал.*). 5. Проси поради в розумного і в сміливого (*Башкир.*). 6. Мужності й слави, розуму й таланту ні за які гроші не купиш (*Пол.*). 7. На рідній землі тепло і вдень, і вночі (*Казах.*). 8. Бійся не малої хати, а дрібної душі (*В'єтнам.*). 9. Чи гору стрінеш, чи потік, іди не зупиняйся (*Грец.*).

- Які саме члени речення є однорідними в кожному з речень?

223. Прочитайте. Визначте тему та головну думку висловлення.

Досить нарікати, дорікати, скаржитися, бідкатися. Досить тужити, журитися, мріяти, сподіватися. Берімося до роботи, українці!

Не спочиваймо на лаврах нашої буцімто виняткової працьовитості й охайності. Погляньмо на себе тверезо! Позамітаймо навколо себе, пофарбуймо стіни та двері й більше не дряпаймо їх!

Не ховаймося в пісню, вишиванку, писанку. Все це прекрасне, коли поєднується з чіпким європейським *прагматизмом*. До нашої м'якої, чутливої вдачі домішаймо граніту. Хай *толерантність* буде мужньою й гордою. Хай усі бачать, що кожен із нас — спокійний, дужий, незалежний громадянин. Берімося до роботи, українці! (*За В. Чуйком*)

- Витлумачте лексичне значення виділених слів. За потреби зверніться до тлумачного словничка.
- Чи згодні ви з автором тексту? Чи підтримуєте його заклики? Якою мірою?
- Чи є прагматизм і толерантність рисами громадянського суспільства? Поясніть.
- Чи хотіли б ви бути більш прагматичними? Розвинути в собі толерантність? Чому? У відповіді вживайте однорідні члени речення.
- Визначте вжиті в реченнях однорідні члени, поясніть розділові знаки при них.

224. Перепишіть, розставляючи розділові знаки.

1. Ми цілому світу бажаєм братання поради освіти свободи! (*М. Старицький*) 2. Наш шлях бере початок від родини садка криниці співу солов'я... (*О. Будугай*) 3. Рідне слово то квітка й корінце пісня роду і хліб на столі. Як без нього ходити вкраїнцем по батьківській козацькій землі?

(*О. Матійко*) 4. Мова мами найрідніша в світі в ній є все і святість і краса і чар (*Р. Завадович*).

- Поясніть уживання розділових знаків правилами.
- Визначте речення з узагальнювальним словом при однорідних членах. Поясніть розділові знаки в ньому. Скористайтеся поданою нижче таблицею.

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В РЕЧЕННЯХ З УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНИМИ СЛОВАМИ ПРИ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ

узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами	⊙С: ○, ○, ○.	<i>Вітер летить <u>звідусіль</u>: з поля, із луку, із лісу</i> (І. Коваленко).
узагальнювальне слово стоїть після однорідних членів	○, ○, ○ — ⊙С.	<i>Сонце, вітер, дощі, сніги — <u>все</u> чергувалося між собою</i> (П. Загребельний).
узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами, а після них речення продовжується	⊙С: ○, ○, ○ —	<i><u>Усе найгірше</u>: зло, насильство, зрадництво — зникає перед обличчям мудрості.</i>

Узагальнювальне слово є тим членом речення, що й однорідні члени, яких воно стосується.

225. Прочитайте прислів'я. Визначте однорідні члени речення та узагальнювальні слова (словосполучення) при них.

1. Не забуваються в житті три почуття: любов до батьківщини, дружба і перше кохання (*Італ.*). 2. Шануючи друга, дотримуйся таких правил: шана в присутності, хвала у відсутності, допомога в скруті (*Англ.*). 3. Обережність, помірність і врівноваженість — ці лікарі найкраще рятують від хвороб (*Ісп.*). 4. Уникайте трьох ознак дурості: сварливості, затятості, легковірності (*Ірланд.*). 5. Три негідники: Щевстигайло, Забувайло і Відкладайло — живуть у світі й дружать (*Угор.*).

- Поясніть уживання розділових знаків.

226. Перепишіть, розставляючи розділові знаки.

1. У цьому світі дивне все квітка і плід вітер і зірка краплина води й дрібна піщинка (*Є. Гуцало*). 2. Я хочу щоб наші нащадки мали можливість милуватися чудовою рідною природою червоною калиною квітучою вишнею жовтою кульбабкою (*А. Ярмош*). 3. І стежина прибережна шлях широкий друзі вірні все тобі відкрилось вперше тут у нашій Україні

(В. Терен). 4. Усе це воду очерет блакитне небо й розпечене сонце я ніби вперше побачив (За І. Сенченком).

- Підкресліть однорідні члени речення, узагальнювальне слово при них виділіть рамкою.
- Поясніть уживання розділових знаків. Скористайтеся таблицею на с. 128.

227. Попрацюйте в групах. До власних назв кожного рядка доберіть узагальнювальне слово — назву за професією. Складіть і запишіть речення, ускладнені однорідними членами з узагальнювальними словами при них.

1. Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, Ліна Костенко.
2. Юрій Андрухович, Оксана Забужко, Сергій Жадан, Мирослав Дочинець.
3. Григорій Кочур, Микола Лукаш, Соломія Павличко, Андрій Содомора.
4. Богдан Ступка, Ада Роговцева, Анатолій Хостікоєв, Наталя Сумська.
5. «Океан Ельзи», «Друга ріка», «ТНМК», «Без обмежень».

228. Напишіть есе «Ними пишається Україна». Уживайте речення з однорідними членами та узагальнювальними словами при них.

229. Перепишіть, розставляючи розділові знаки.

1. У Русі-Україні існували зовнішні атрибути української державності гривня як грошова одиниця і тризуб як державний знак (З підручника).
 2. Орден Ярослава Мудрого орден княгині Ольги орден Архістратига Михаїла хрест князя Володимира ці нагороди були визначені в проекті підготовленому УНР 1918 року. На жаль проект не було реалізовано (З посібника).
 3. До системи державних нагород нині входять ордени України орден князя Ярослава Мудрого орден «За заслуги» орден Богдана Хмельницького орден «За мужність» орден княгині Ольги (З календаря).

- Чим є для сучасних українців Тризуб? Що він уособлює? У відповіді вживайте речення, ускладнені однорідними членами.

§ 30

Розділові знаки у простих реченнях, ускладнених відокремленими означеннями, прикладками, обставинами

230. Прочитайте, дотримуючися правильної інтонації. Визначте відокремлені члени речення.

Музеї мовчать, увібравши у себе минуле.

Картини мовчать, та мовчанням говорять багато.

Із столичного гамору, із столичного ритму і гулу
 Входжу у свято, вічне, велике, вселюдське.
 То відомі художники забирають мене в невідоме,
 У предивні моря, у степи, у гаї, у тишу,
 Де стоять над віками святі мадонни
 І, як сонце, дитя колишуть.
 [...] ...І стоїш серед зали, в майбутнє задивлений,
 А з картин над віками встає урочисто
 Людина...

(За М. Луківим)

- Які саме члени речення відокремлено в уривку з поезії?
- Яка роль відокремлених членів речення в мовленні?

Відокремленими називають другорядні члени речення, які для підсилення їх смислової ролі виділяються в усному мовленні інтонацією й паузами, а на письмі — розділовими знаками.

Означення відокремлюють, якщо вони

виражені прикметниковим або дієприкметниковим зворотом і стоять **після означуваного слова**

*І знов на горах я, **овіяних вітрами*** (Олександр Олесь).

виражені дієприкметниковим зворотом або одиничним дієприкметником, який стоїть **перед означуваним словом** і має **обставинно-причинове значення**

***Зачарований даллю**, про все забуваю в цю мить* (Д. Луценко).
***Розгніваний**, я вилетів з кімнати* (М. Нагнибіда).

Увага! Поширене означення, виражене дієприкметниковим зворотом, який стоїть **перед означуваним словом** і **не має додаткових обставинних значень, не відокремлюють**: *Стоять **наліті сонцем** дні* (М. Луків).

виражені двома або більше непоширеними означеннями, що стоять **після означуваного слова-іменника**, особливо, якщо перед ним уже є означення

*Пливе густе надхмар'я, **високе та безкрає*** (А. Малишко).
*Спить вода, **натомлена і тиха*** (О. Довгий).

стосуються особових займенників *я, ми, ти, ви, він, вона, воно, вони*

*Нам, **молодим**, чужа була утрома* (В. Сосюра).

231. Прочитайте. Визначте відокремлені означення. Обґрунтуйте вживання розділових знаків. Скористайтеся таблицею.

1. Особлива роль мови, спричинена її зв'язком із мисленням, забезпечує точне вираження думок словами (*З підручника*). 2. Поезія для мене —

це музика, розчинена в словах (*О. Ткаченко*). 3. Бездухі мають рабську душу, покірну, зрадницьку, байдужу (*В. Білас*). 4. І я, спраглий, схилився і пив із криниці знання (*М. Вороний*).

- Визначте означення непоширені й поширені.

232. Перебудуйте речення так, щоб виділені означення стали відокремленими, і запишіть. Розставте розділові знаки.

1. *Вчасно сказане* слово безцінне (*Укр.*). 2. *Зажуреному* серцю допоможе *до речі висловлене* співчутливе слово (*Баск.*). 3. *Ніким не вислухане* слово нічого не варте (*Фр.*). 4. *Не зважай на сказане у гніві* слово (*Норв.*). 5. *Міцно стулений* рот не наживе ворогів (*Ірланд.*). 6. *Правильно розпочата* розмова — половина успіху (*Молд.*).

- З'ясуйте спосіб вираження відокремлених означень.

233. Перепишіть, розставляючи розділові знаки.

1. Морозний сніг блискучий та легкий здається падає на серце прямо (*М. Рильський*). 2. А я у світ снігами оповитий вглядаюся через батькове плече (*О. Довгий*). 3. І панує холодна зима невблаганна і люта (*В. Грінчак*). 4. Скуті кригою страшною сплять озера і гаї (*Олександр Олесь*). 5. Зима ударить холодом затята (*А. Малишко*). 6. Занімілі під морозами знов з узбіч бринять струмки (*Олександр Олесь*).

● Складіть словесний образ пейзажа, який ви щодня спостерігаєте з вікна вашого класу. Уживайте речення, ускладнені відокремленими означеннями (наприклад: *вкриті снігом, обмерзлі кригою, високе, синє, прозоре*).

Відокремлюватися можуть непоширені й поширені **прикладки**, виражені іменником або іншою частиною мови в значенні іменника.

Відокремлену прикладку зазвичай **виділяють комами**. У випадку, коли відокремленій прикладці надають особливого змісту або ж коли вона поширена й має у своєму складі розділові знаки, її **виділяють тире**: *І от перед ним лежала ця книжка — «Кобзар»* (М. Побелян).

Прикладку відокремлюють, якщо вона стосується

іменника (власної чи загальної назви)
і стоїть **після нього**

Люблю Дніпро — велику річку мого народу (О. Довженко).

Прикладку відокремлюють, якщо вона стосується

іменника, стоїть **перед ним**, але має додаткове обставинне значення

Мандрівник вічний — неблаганний час іде вперед (Л. Дмитерко).

особового займенника (незалежно від місця в реченні)

Ми, малі діти, страх як любили казки! (Панас Мирний)

іменника і приєднується до нього словами *родом, на ім'я (на ймення), за походженням, на прізвище, за фахом, так званий, тобто, особливо*

Жив на Дніпрі Тарас, на прізвище Сторчак (П. Куліш). Це людський хлопець, дядька Лева небіж, *Лукаш на ймення* (Леся Українка).

іменника, приєднується сполучником *як* і має обставинне значення

Брянський, як командир, зустрівся з *труднощами* (О. Гончар).

Увага! Прикладка зі сполучником *як* не відокремлюється, якщо не має додаткового причинового відтінку, а вживається в значенні «у ролі кого, чого», наприклад: *Як творець Шевченко може бути для нас взірцем в усьому* (О. Гончар); *Соняшник як декоративна рослина довго прикрашав тільки оранжереї*.

234. Прочитайте, визначте відокремлені прикладки. Поясніть уживання розділових знаків.

1. І була в нас ненька-мати — Запорозька славна Січ (В. Крищенко). 2. І зустріне нас гетьман козацький, сам Хмельницький Богдан (В. Кобець). 3. А ти сідай за стіл з нами, козаками (Є. Концевич). 4. Сильніші за царя й султана, за короля і за шайтана мої братове — запорожці (Д. Павличко). 5. Козацький лук — боїв колишня сила — під склом в просторім залі спочива (Р. Качурівський). 6. І велика дивна книга — пам'ять — розгортає давні сторінки (Н. Забіла).

• Якою спільною темою поєднано всі подані речення? Сформулюйте цю тему, вживши у відповіді відокремлену прикладку.

235. Перепишіть, розставляючи розділові знаки. Підкресліть прикладки.

1. Поглянь дитя яка вона красива твоя земля... (Г. Лютий) 2. Вернигора Вернивода й Вернидуб три велетні зібралися та й журяться (Л. Костенко). 3. Ми українці дивні люди. Такої пісні як у нас почуєш світе не усюди (Л. Закардонь). 4. А ти бережи свою душу великий і світлий свій скарб! (І. Коваленко) 5. Запамятай її цю прекрасну країну на ймення Дитинство. Дихай нею цією прекрасною країною на ім'я Совість. Неси в собі до сивини її оцю прекрасну країну що зветься Мрія (За І. Кирною). 6. Перед тобою світ великий том розкритий (М. Рильський).

- Поясніть уживання розділових знаків.
- Позначте в словах орфограми.

Завжди відокремлюють прикладки, виражені сполученням слова *чоловік* (*чолов'яга*), *дівчина*, *хлопець*, *дід*, *людина* і под. з іншими словами: *Шумейко, міцний дід років шістдесяти*, *майструє модель вітрильного судна* (П. Кочур).

Якщо прикладка стоїть **перед пояснювальним словом** і має тільки означальне значення, її **не відокремлюють**: *Директор нашої гімназії Петро Семенович Осадчук узяв участь у Всеукраїнському конкурсі «Директор XXI століття»* (З веб-сайта гімназії).

236. Перепишіть, визначте й підкресліть прикладки.

1. Козак Бобренко, на ім'я Григорій, єдиний син достойної вдови (*За Л. Костенко*). 2. У старого Івана Шевченка, Тарасового діда, на свята завжди повно людей у хаті (*С. Васильченко*). 3. Переможцями краєзнавчого конкурсу стали десятикласник Олег Кравченко та одинадцятикласниця Ірина Тодоренко (*З радіопередачі*). 4. Щойно прибув до нас учитель Микола Васильович, людина зовсім інших нахилів (*О. Гончар*). 5. Спадкоємці горді предків мрійночоліх, ми рвемось за обрій, вище хмар і гір (*М. Терещенко*). 6. Співає, легко посміхаючись, Трохим, п'ятий запорожець (*О. Довженко*).

- Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

237. Перепишіть, розставляючи розділові знаки.

1. Іван Труш родом зі Львівщини любив мандрувати і малювати. Він прославився як живописець-імпресіоніст майстер пейзажу і портретист. Роботи Труша краєвиди намальовані дрібним мазком і створені в дусі сучасних західноєвропейських тенденцій портрети (*З Інтернету*). 2. Написані киянином Миколою Пимоненком картини зберігаються в музеях не лише України а й Франції та Німеччини. 3. Ім'я живої легенди українського живопису художника Івана Марчука лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка входить до числа сотні геніїв сучасності (*З Вікіпедії*).

- Підкресліть відокремлені означення.
- Роздивіться пам'ятник І. Трушеві у Львові (автор — Сергій Олешко). Складіть стислий відгук про пам'ятник, уживаючи в тексті відокремлені означення.

238. Прочитайте. Визначте відокремлені обставини.

Поваги гідний не той, хто, спостерігаючи, критикує, а той, хто виходить уперед, творить, докладаючи зусиль. Гідний поваги той, хто діє, здійснює вчинки, віддаючи себе справі. Діючи так, він пізнає прекрасне почуття перемоги, а якщо й програє, то у відчайдушній боротьбі. Душа його ніколи не стане в ряд із байдужими й холодними душами (*За Т. Рузвельтом*).

- Поясніть у реченнях тексту розділові знаки.

Відокремлюють обставини, якщо вони виражені

дієприслівниковими зворотами

Рятуючи голову, не думай про загублену шапку.

одичними дієприслівниками

Кваплячись, не роби необачних вчинків.

Не відокремлюють обставини, виражені

дієприслівниковими зворотами — фразеологізмами, якщо вони стоять після дієслова-присудка й становлять із ним єдине змістове ціле

*Не сиди **склавши руки**, бо покладеш зуби на полицю.*

одичними дієприслівниками, які стоять безпосередньо після дієслова-присудка й мають значення обставини способу дії

*Добро роби **не розмірковуючи**. Працюю **зігнувшись**, а їм **розстебнувшись**.*

дієприслівниками, подібними значенням до прислівників (незалежно від їхнього місця стосовно присудка)

***Ходячи** їм, а **стоячи** сплю. Якби хліб та одежа, то їв би козак **лежа**.*

Відокремлені обставини виділяють тільки **комами**.

239. Перепишіть, поясніть уживання розділових знаків.

1. Стоячи на місці, не дізнаєшся, що за поворотом (*Ірланд*). 2. Виконуй свій обов'язок, не думаючи про наслідки (*Інд*). 3. Хто сидить склавши руки, зв'язує своє щастя (*Молд*). 4. На зорі задивившись, у калюжу звалишся (*Англ*). 5. Що сміючись втратив, плачучи не знайдеш (*Фр*). 6. Якщо скажеш не подумавши, встанеш винуватий (*Тур*). 7. Прагнучи щастя для інших, ми знаходимо своє власне (*Ант. вираз*). 8. Слимак далі просунеться плазуючи, ніж заець лежачи (*Швед*).

- Підкресліть відокремлені обставини. Зробіть висновок: чи впливає місце відокремленої обставини, вираженої дієприслівниковим зворотом, на виділення її комами? Чи важливе для виділення комами місце одиничного дієприслівника?
- Визначте речення, що містить фразеологізм. Чи становить він єдине смислове ціле з дієсловом-присудком?

240. Перепишіть, розставляючи розділові знаки.

1. Якби я кожен раз відкоша даючи лила ще сльози то в мене б очі вилиняли досі! (*Леся Українка*) 2. Я працював з несамовитістю зціпивши уперто зуби й майже не спочиваючи (*В. Винниченко*). 3. Радощі й горе як брати ходять обнявшись (*Ю. Збанацький*). 4. А треба жити кожним днем не відкладаючи на потім... Що має бути не обминем в своїх стараннях і турботі (*В. Крищенко*). 5. Самотність це ще не найгірше. Найгірше сидіти склавши руки (*Д. Голсуорсі*).

- Визначте вжиті в реченнях фразеологізми, витлумачте лексичне значення кожного. Поясніть розділові знаки при них.

241. Прочитайте текст. Перекажіть його докладно, використовуючи відокремлені обставини.

Незабутню сторінку в історію українського художнього перекладу вписав Микола Лукаш, переклавши твори понад ста авторів з майже двадцяти мов.

Перекладаючи поезію шотландця Роберта Бернса, Лукаш використовував ресурси українських народних пісень. Читаючи переклад «Аліси в Країні Див», бачимо паралелі з байками Євгена Гребінки.

Великий том перекладів Лукаша — книжка під назвою «Від Боккаччо до Аполлінера» вийшла вже після смерті генія, ставши своєрідним йому пам'ятником (*За О. Дзерою*).

- Запишіть прочитане з пам'яті, використовуючи в тексті відокремлені обставини.

242. Перепишіть, розставляючи розділові знаки. Відокремлені члени речення підкресліть.

1. Маючи могутню кореневу систему волелюбну козацьку відвагу ми не повинні приховувати свої негаразди (*Б. Олійник*). 2. Збирав Сковорода у сакви на дорогах народну мудрість найціннішу річ (*О. Кондратенко*). 3. Для торжества зла необхідною є лише одна умова щоб хороші люди

сиділи склавши руки (*Е. Берк*). 4. А я іду крізь кривду і наругу незломлений не зрадивши мети (*І. Коваленко*). 5. Яке ж то горе слово лицеміра гнучке й блискуче мов гадюча шкіра! (*Д. Павличко*)

- Витлумачте зміст останнього речення. Як особисто ви ставитеся до лицемірних слів? Розкажіть про це, уживаючи відокремлені члени речення.

§ 31 Кома і крапка з комою в складному реченні

243. Прочитайте. Укажіть складні речення, визначте в них граматичні основи.

Найдорожче для людини — це думка, а вся солодкість думки — у рідній мові. Доки живе душа народу, тобто його мова, народ безсмертний. Вмирає душа — вмирає й народ. Без мови немає народу, тому що він зникає з лица землі, як древні ацтеки. Чи не тому ворог зазіхає найперше на мову народу, який він хоче уярмити? (*В. Чорновіл*)

- Назвіть речення складносурядне, складнопірядне та безсполучникове, поясніть відмінності між ними. Скористайтеся схемою на с. 109.

Кому ставлять між частинами складносурядного речення, поєднаними сполучниками *і (й), та, а, але, проте, зате, однак, або...або, чи...чи, ні...ні, то...то, не то...не то, хоч...хоч*: *Рече Дніпро, й лани широкополі медами пахнуть* (*А. Малишко*).

Крапку з комою ставлять, якщо частини складносурядного речення поєднані сполучниками *і, та, а, але, проте, однак*, значно поширені або вже мають усередині коми: *Ми їхали, то з надсадним виттям мотора піднімаючись угору, то повільно спускаючись вниз; і Чорний Черемош спочатку пінився з лівого боку, а потім з правого* (За Є. Гуцалом). *Ця розмова лишила в мені якийсь гіркий несмак; але миритися, брати назад свої слова у мене не було бажання* (*Леся Українка*).

244. Прочитайте, у кожному реченні визначте граматичні основи. Доведіть, що речення є складносурядними.

1. Все зраділо, стрічаючи день; і день зрадів, розцвітаючи, ясний, теплий, погожий (*Панас Мирний*). 2. День летить, і в'януть кольори (*В. Сосюра*). 3. Лиш визрів ранок, а вже зріс вечір (*Т. Севернюк*). 4. Козацьке сонце високо підбилося вгору; і зорі вкрили все небо, як ризу (*П. Куліш*). 5. Місяць віти освітив кленові, і на землю впала срібна тінь (*В. Грінчак*).

- Поясніть уживання в реченнях розділових знаків.

Не ставимо кому між двома частинами складносурядного речення перед сполучником *і (ї), та*, якщо:

- вони мають спільний другорядний член речення або спільне вставне слово, що стосується обох частин: **Тільки** *невсипуще море шумить десь здалеку та зорі тремтять у нічній прохолоді* (М. Коцюбинський);
- обидві частини складносурядного речення питальні або окличні: *Яке високе блакитне небо висне в нас над головою і які чудові пісні дзвенять нині!* (І. Цюпа).

Не ставимо кому між частинами складносурядного речення перед сполучником *і (ї), та*, якщо вони є підрядними стосовно одного головного речення: *Ми винуваті, що міліють ріки і лисинами світять береги* (В. Симоненко).

245. Прочитайте, поясніть уживання розділових знаків.

1. Який простір і як легко дихати! (*Т. Масенко*) 2. А уночі вже сад шумів і крізь гілля сміялись зорі (*В. Сосюра*). 3. Люблю, коли дощить і вітер скаженіє, під блискавицями гне вікові дуби (*Ю. Боярунець*). 4. Бездонне небо і безмежний світ! (*Л. Костенко*) 5. Як гарно, коли просто падає сніг і парує чашка липового чаю (*О. Радущинська*). 6. Як радісно мені, що скоро сніг розтане і зелене убрання надінуть дерева (*В. Сосюра*). 7. Вдалині хиталися дерева і синів задуманий прибій (*В. Сосюра*).

246. Перепишіть, розставляючи розділові знаки.

1. Ми віримо що людина завжди буде сприйнятлива до прекрасного і ніколи не вгамується в ній жага творчості (*О. Гончар*). 2. Жити треба так ніби тебе завжди бачать люди і твоє серце прозоре (*О. Духнович*). 3. Правду кажучи я вже не розберу де кінчається наука і починається бізнес (*П. Загребельний*). 4. Я люблю коли є в домі діти і коли вночі вони сміються (*М. Рильський*). 5. Коли батько говорив про дочку обличчя в нього ставало добрим і сірі очі променіли (*М. Коцюбинський*).

247. Я — редактор! Прочитайте. Визначте речення, у яких допущено пунктуаційні помилки. Виправивши ці помилки, перепишіть речення.

1. Рясніє дощ, і падає лункіше м'яких краплин розмірене биття (*М. Бажан*). 2. Швидко грудень повіє крилатий, і простелиться сніг наче дим (*В. Сосюра*). 3. На озерецьку поверх льоду повиходила зеленкувато-блакитна вода, і місяць сипонув на неї пригорщі свіжого срібла (*М. Стельмах*). 4. Грім все гуркоче, і руда хмара лівим крилом обійма небо (*М. Коцюбинський*).

- Які норми порушено у вписаних і відредагованих вами реченнях?

Кому ставлять між підрядною і головною частинами складнопідрядного речення: *Я син землі, що родить хліб і мрію* (Д. Павличко).

УВАГА! Якщо підрядна частина складається лише з одного слова, **комою** від головної частина її **не відділяють**: *Не відчиняй дверей, як не знаєш кому. Не питають, чи швидко зроблено, а питають як.*

Кому ставлять між частинами безсполучникового складного речення, якщо вони означають одночасність дій або їх послідовність і тісно пов'язані між собою за змістом: *Летять стежини до Дніпра, летять хмарки, летять дороги* (І. Драч).

Крапку з комою ставлять між частинами безсполучникового складного речення, які не тісно пов'язані між собою за змістом або ж значно поширені й усередині них є коми: *Стоїть явір над водою, на воду схилився; сидить козак у неволі, тяжко зажурився* (Нар. творч.).

248. Перепишіть, розставляючи розділові знаки.

1. Ліси розстилають таємничі шерехи під ногами перешіптується туман невидимі крила качок пролопотіли над верхівками дерев і обізвалися сплеском у лісовому озерці (М. Стельмах). 2. Дерев не менш складні організми аніж люди просто вони інакше відчують плин часу та живуть іншими часовими категоріями (В. Дрозд). 3. І людина чие життя завжди схоже на життя сізифове має подякувати вічно молодій природі за її вічно молоду віру і надію за те щасливе натхнення яким вона наділяє й людину (Є. Гуцало). 4. Сонце червоно граючи сідало захід палав наче пожежею (Панас Мирний). 5. Летять роки я сам не відаю куди (О. Довгий).

- Підкресліть у кожному реченні граматичні основи.

249. Попрацюйте в парах. Складіть дві веселих історії, зміст яких можна передати реченням *Поставити крапку не можна продовжити*. Зміст має бути різним у залежності від того, де ви поставите кому. У тексті складених висловлень уживайте безсполучникові речення.

250. Перепишіть, розставляючи розділові знаки.

1. Дивно і жалісно часом думати що нема в нас сили і ясності духу проїнятися щоденним розумінням щастя життя (О. Довженко). 2. Тепла що в пісні залишу вам люди стає на всіх! (М. Удовиченко) 3. Ідеш в надії і тривозі туди де мати у вікні і постать батька на порозі (Л. Талалай). 4. Хай наше слово не вмирає і наша правда хай живе! (М. Рильський)

- Складіть і запишіть два тестових завдання з вибірковими відповідями для перевірки знання правил про вживання коми і крапки з комою між частинами складних речень.

§ 32 Двокрапка у складному реченні

251. Прочитайте. Розкрийте алегорію вірша. Про яку глибину насправді йдеться?

Мене в дитинстві,
як ведеться з давнини,
застерігали: бійся глибини!
Я слухався і плавав на мілкому.
В іржаво-каламутній рідині
не бачив дна, хоч і стояв на дні,
коли змагала втома.
Мені казали: бійся глибини.
Мене застерігали: зупинись!
Та я поплив. Поплив у синій легіт.
І ось вона — прозора глибина!..
Я здивувався: видно аж до дна.
Відчув: на глибині пливеться легше...

(П. Перебийніс)

- Поясніть уживання двоокрапки. Звертєся з поданою нижче таблицею.

Двоокрапку між частинами безсполучникового складного речення ставлять, якщо

наступна частина пояснює або розкриває зміст попередньої

*Читаю Рильського: у глибині бездонній
хлюпоче слово, чисте, як кришталь
(С. Тихолоз).*

наступна частина виражає причину того, про що йдеться в попередній

*Троянда не розквітне: її спалило сонце
непривітне (В. Чумак).*

у попередній частині є слова *знати, розуміти, уявляти, пам'ятати, бачити, чути, пояснювати*

*Знаю я: моє ім'я не згасне на прийдешнім
сонячнім путі (В. Сосюра).*

у першій частині є слова *так, такий, всякий, одно*

*Любов буває всяка: любив вовк кобилу,
та лишив хвіст і гриву (М. Стельмах).*

252. Прочитайте прислів'я. Поясніть уживання двоокрапки. Скористайтеся таблицею.

1. Пам'ятай: не спотикається тільки черв'як.
2. Не спіши сміятися з іншого: образити людину легко.
3. Щастя — не кінь: на нього вуздечки

не накинеш. 4. Не навчай плавати щуку: щука знає свою науку. 5. У миснику сутичка: чашки побилися з тарілками. 6. Такий наш Лука: рукавиці за пазухою, а він їх шука. 7. Час як той кухар: кожному він готує свою страву — долю.

253. Перепишіть, розставляючи розділові знаки.

1. Так хотілося б вірити в світі живеш не дарма (*В. Гужва*). 2. У житті побачиш ти таку картину поганий друг тебе в біді завжди покине (*В. Голубничий*). 3. Знайшовши у житті легку дорогу знай вона веде в нікуди (*Н. Кларк*). 4. Кинь нарешті об землю бідую воля лиш найкривніша рідня! (*В. Забаштанський*)

● Витлумачте зміст останнього речення. У чому полягає різниця між волею та свободою? Що більше імponує вам? У відповіді вживайте безсполучникові складні речення, у першій частині яких є слова *думаю, знаю, відчуваю*.

254. Напишіть есе, поклавши в його основу тлумачення одного з перефразованих прислів'їв.

1. Чи справді гроші як вода: вони в усіх крізь пальці протікають?
2. Чи для кожного нині сором не ворон: він очей не видзьобає?

● У тексті есе використайте 2–3 безсполучникових складних речення з двокрапкою.
● Яку цитату з класичного твору перефразовано: «Нема сумніших за сучасну повість: не в моді стали гідність, честь і совість» (*М. Луків*). Чи згодні ви з таким перефразуванням? Чому?

255. Перепишіть, розставляючи розділові знаки.

Марія Ленерт придумала псевдонім «Марійка Підгірянка» з яким і ввійшла в літературу. Вибір був не випадковим поетеса народилася в мальовничім Прикарпатті. Испити за курс учительської семінарії дівчина складала екстерном багатодітні батьки не могли дати їй ґрунтовної освіти тож довелось навчатися самотужки. Пізніше Марії дорікали за недостатність освіти але абсурдність звинувачень очевидна учителька-поетеса добре володіла п'ятьма мовами польською німецькою чеською французькою словацькою. Це була висо-

коосвічена чесна і скромна людина. Хочеться вірити її призабута спадщина постане новими виданнями (*З календаря*).

● Позначте в словах орфограми.

● Пригадайте, для кого з відомих вам письменників заняття літературою було не фахом, а захопленням. Зберіть про таких осіб інформацію в Інтернеті.

§33 Тире у складному реченні

256. Прочитайте. Поясніть уживання тире. Звертеся з поданою нижче таблицею.

1. Мир та злагода в родині — щастить людині.
2. Вітер руйнує гори — слово народи піднімає.
3. Не перебореш страху — не досягнеш мети.
4. Корабель відпливає — берег залишається.
5. Час спливає — пам'ять зберігається.
6. Невдаха підійде до моря — і воно відступає.

Тире між частинами безполучникового складного речення ставлять, якщо

зміст частин протиставляється	<i>Думав, доля зустрінеться — спіткалося горе</i> (Т. Шевченко).
наступна частина містить порівняння	<i>Подивилась ясно — заспівали скрипки</i> (П. Тичина).
попередня частина вказує на умову, за якої відбувається дія, про яку йдеться в частині наступній	<i>Я маю крила — дайте небо</i> (Г. Чубач).

Тире між частинами безполучникового складного та складноурядного речень ставлять, якщо

наступна частина вказує на швидку зміну подій або протиставлення	<i>Розплющиш очі — світло б'є в вікно</i> (К. Гордієнко). <i>Минає усе — і ніщо не мина</i> (Г. Коваль).
наступна частина виражає наслідок або висновок із того, про що йдеться в попередній	<i>Всі бджоли злетілись — гудуть золотаві рої</i> (С. Зінчук). <i>Дощ пройшов — і Київ зеленіє</i> (М. Рильський).

257. Перепишіть речення, розставляючи розділові знаки.

1. Без серця жити краще вже згорить (*Д. Павличко*).
2. Усі мовчать говорить мати (*В. Крищенко*).
3. Чужих два слова в пісні буде і пісня вся уже чужа! (*Д. Павличко*)
4. Пригадую мадонну Рафаеля мистецтво вічне вічне-бо життя! (*Д. Павличко*)
5. Світ малий у вікні їдь по світу (*Є. Лещук*).
6. Минулася буря і сонце засяяло (*М. Рильський*).
7. Здушили сльози не виходь на люди. Болить душа не виявляй на вид (*Л. Костенко*).
8. Ти засмієшся я заплачу. Ти збережеш я все розтрачу. Та я тобі не дорікаю ти не прощаєш я прощаю (*М. Луків*).
9. Настане час і піде все в архів (*Л. Костенко*).

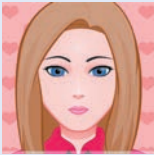
- Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

258. Утворіть із кожної пари поданих простих речень безсполучникове складне, між частинами якого потрібно ставити тире. Утворені безсполучникові речення запишіть.

1. День буде погожий. На небі ні хмаринки. 2. Степ завмирає. Затихає вітер. 3. Людського голосу не чутно. Шумить морський прибіій. 4. Душу охоплює радість. Лунає чудова пісня. 5. Відкрий улюблений веб-сайт. Дізнаєшся багато цікавого й корисного.

• У яких із записаних вами безсполучникових складних реченнях при зміні послідовності частин зміниться розділовий знак? Поясніть.

259. Попрацюйте в групах. Прочитайте уривки зі спілкування старшокласників на форумі. Сформулюйте суть обговорюваного питання.

<p>Мислитель</p> <p>Група: Користувачі Повідомлень: 40 Статус: Offline</p>	<p>Дата: 20.02.2019, 18:30 Повідомлення # 40</p> <p>Ніяк не можу втямити: навіщо стільки правил про вживання тире та двокрапки? Невже не можна раз і назавжди домовитись: або-або! Хай би ці знаки були взаємозамінні, так би мовити, синонімічні. Як би це спростило життя багатьом людям, передусім школярам!</p>
<p>До-всього-цікава</p> <p>Група: Користувачі Повідомлень: 27 Статус: Offline</p>	<p>Дата: 21.02.2019, 15:40 Повідомлення # 27</p> <p>Погоджуюся з тим, що правила непрості. Але вони тренують логіку! Маю на увазі логіку смислу. Логіку вислову. Логіку нюансів висловлення думки. Логіку почуттів, хоча почуття й логіка бувають несумісні... Це я вже сама заплуталася... Проте знаю одне: знаки різні, тож склеювати їх в один не варто. Не треба примітивізувати. Що більше знаків, то більше відтінків у слові.</p>

• Включившись в обговорення, напишіть 2–3 відповіді дописувачам форуму, висловивши ваше ставлення до дискутованого питання.

260. Перепишіть, розставляючи потрібні розділові знаки — коми, двокрапки, тире.

1. Людина не лише буде і не лише руйнує вона постійно усвідомлює себе (*Р. Іваничук*). 2. Заприсятелюєш з дурнем сам зледачієш (*З Біблії*). 3. Що посієш те і вродить під веселкою небес відбудовуйсь мій народе дух відродження воскрес! (*П. Харченко*) 4. Людина довго існувала в світі без

радості без болю і стремління і мільйони літ були прожиті в постійній зміні людських поколінь. Вона навчилася звіра полювати все винайшла і колесо й весло та довго не могла себе пізнати поезії у неї не було (*Л. Первомайський*). 5. Істина одна незаперечна суть її підтверджують слова не зів'є поезія гніздечка в тій душі що вбога і черства (*Б. Дегтярьов*).

- Поясніть уживання розділових знаків. Позначте в словах орфограми.

§ 34 Розділові знаки при прямій мові

261. Прочитайте, інтонуючи речення у відповідності до розділових знаків. Визначте пряму мову та слова автора.

1. Один античний мудрець сказав: «Ми любимо свою Батьківщину не за те, що вона там найбільша чи найкрасивіша на світі, а за те, що вона — наша» (*А. Мороз*). 2. Болить мене холодний страх за сина, та всоте я гукатиму-таки: «Ти не ховайся за широку спину, в бою міцні потрібні кулаки! Не відступай в зятятому двобої, кров предків хай у серці закипа. Нехай не торжествують над тобою, мій сину, зрада честі і ганьба!» (*П. Перейбийніс*). 3. «Коли рука летить над клавішами,— задумливо промовив боєць,— вона летить над світом, над життям і вічністю» (*П. Загребельний*).

Пряма мова — це точно відтворене чуже мовлення, що передається від особи мовця (того, хто сказав, написав чи подумав) зі збереженням лексики, синтаксису та дотриманням інтонації живого спілкування.

Пряма мова зазвичай супроводжується словами автора, з яких видно, кому належить сказане, коли, де і як це було вимовлено (написано).

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ

пряма мова стоїть **після** слів автора

A: «П».
A: «П?»
A: «П!»

*А до мене знову мамин голос лине:
«Без верби й калини нема України»
(Н. Талиманчук).*

пряма мова стоїть **перед** словами автора

«П»,— а.
«П?» — а.
«П!» — а.

*«Куди ж це ви, мамо?» — сполохано
кинулись діти (Б. Олійник).*

пряма мова **розриваєть-ся** словами автора

«П,— а,— п».
«П,— а,— п?»
«П,— а,— п!»

«Спи,— мати співає,— моє немов-лятко» (Леся Українка).

слова автора — **перед**
прямою мовою і **після** неї

А: «П»,— а.
А: «П?» — а.
А: «П!» — а.

Я скрикну: «Матінко!»,— до неї
(Олександр Олесь).

Увага! Пряма мова може складатися з кількох речень, розділові знаки між якими ставлять у відповідності до їх змісту й інтонації: *Похитали головами сивими старіи: «Ой слухайте та навчайтесь, діти молодії! Так нам прадіди мовляли, од пращурів чувши...»* (П. Куліш).

262. Прочитайте. Визначте місце прямої мови стосовно слів автора в кожному реченні. Поясніть розділові знаки.

1. Шепочу устами любові: «Матусю, скажи мені слово!» (*П. Перейбийніс*). 2. «Нехай тебе Бог заступить!»,— як за селом стали, сказав батько (*Т. Шевченко*). 3. Було, дивлюсь та й думаю: «Ой нене, який у мене тато!» (*Л. Костенко*). 4. «Материнське слово розширює груди озоном людської гідності»,— стверджував Іван Драч (*З журналу*). 5. Хто ображає батька й матір і каже: «Це не гріх!» — той товариш розбишаки (*З Біблії*). 6. Я прийду і вимовлю: «Спасибі!» — і нічого більше не скажу (*Б. Олійник*).

● Які почуття до рідних спонукають вас підтримувати в родині лад і спокій? Назвіть сімейні цінності. У відповіді використайте речення з прямою мовою.

263. Перепишіть. Накресліть схеми двох останніх речень.

1. Прислів'я стверджує: «Працьовитість — права рука добробуту, а ощадливість — ліва». 2. «Фінансова грамотність допомагає побудувати фундамент подальшого “дорослого” життя»,— зазначено в підручнику економіки. 3. «Гроші не пахнуть, але дивним чином випаровуються»,— зауважив польський письменник С. Є. Лец (*З Інтернету*). 4. Фінансисти наполягають: «Гроші — це теж інструмент». 5. «Необхідно визначити фінансові цілі,— пояснюють фахівці,— навіть придбання ноутбука є значним спонукальним мотивом» (*З посібника*). 6. Нерозумний казав: «Не клади всі яйця в один кошик!»,— радячи розпросторювати свої інтереси та гроші. А мудрець заперечив: «Клади всі яйця в один кошик, але цей кошик бережи!» (*Марк Твен*).

● Витлумачте термін *фінансова грамотність*. Звертеся зі словничком термінів.
● Чи згодні ви з висловом Е. М. Ремарка «Гроші — це відлита із золота свобода»? Про яку свободу йдеться?

264. Попрацюйте в групах. Прочитайте, обговоріть прочитане. Якою мірою ви згодні/не згодні з автором висловлення? Відповідь обґрунтуйте.

Відомий вислів про те, що не в грошах щастя, породив безліч жартів протилежного змісту. Наприклад: «Усі знають, що щастя не в грошах, але кожен хоче переконатися в цьому особисто».

З дитинства ми звикли, що багатий — обов'язково злодій і гнобитель трудящого люду. Тож наші симпатії на боці бідняка, злидаря, жебрака.

Але ж такі стереотипи мислення нам нав'язувалися! І що цікаво — через казки і прислів'я! Пам'ятаєте: «Де гроші говорять, там правда мовчить», «Козак хороший, тільки не має грошей!»

Але сучасне життя підказує нові казки. Та й прислів'я сьогодні шанують інші: «Щоб гроші рахувати, треба розум мати», «Як копійка ведеться, то спокійно живеться». А є й інше прислів'я, у багатьох народів популярне: «Чому бідний? Бо дурний. Чому дурний? Бо бідний».

То може, пора відмовитися від нав'язуваних століттями шаблонів мислення? Відмовитися від перейнятого у спадок комплексу жертви: «Ми хоч бідні, але чесні?» Так хочеться бути і чесними, і небідними... Звісно, пам'ятаючи гасло чесних: «Зароблена копійка краща за вкрадений карбованець».

- Складіть план трихвилинного виступу «Чим повага до грошей відрізняється від любові до них?».

- Обговоріть складені плани в класі. Об'єднавши найсучасніші підходи до проблеми, складіть план спільними зусиллями.

- За спільно складеним планом створіть текст виступу. Виголосьте його в класі та обговоріть.

265. Творча робота.

Напишіть есе на одну з тем:

1. Чи можна бути одночасно заможним і чесним.
  2. У чому корисність фінансової грамотності.
  3. Чи правильно виправдовувати бідність чесністю.
- У тексті есе використайте речення з прямою мовою.

266.

Перепишіть, розставляючи розділові знаки.

1. Уранці коли пробуджуєшся спитай себе Що я маю зробити Увечері, подумай Що я зробив (*Піфагор*).
2. Усе роблю для того щоб речі служили мені а не я речам признавався колись Горацій (*А. Содомора*).
3. Вклоняюсь низько мудрецям але люблю неначе тата я проповідника Сократа людської мудрості вітця Учив Ти сам себе пізнай знайди велике у малому жени догматиків із дому насильство й примус зневажай (*Л. Забашта*).
4. Пізнай себе учив Сковорода нас і от здається я пізнав себе (*С. Зінчук*).
5. Всьому свій час своя пора є На все є слухний час І все що родиться вмирає сказав Екклезіаст (*Д. Загул*).

- Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

267.

Прочитайте. Поясніть роль прямої мови в байках і притчах.

1. «Ми орали», — сказала муха, сидячи на воліві (*Нар. творч.*).
2. «Таки ми витягли!» — сказав Кюмар Волам, що витягли з багна вози

з снопами (*Л. Боровиковський*). 3. У пазурах Орла прокукуриків Півень: «Рівняймося, кури, на орлиний рівень!» (*Г. Гайовий*). 4. Ярмо волам скрипіло у кошарі: «Якби не я, ви б не ходили в парі!» (*Б. Слюсар*).

- Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

Пряму мову не слід сплутувати з непрямою.

Непряма мова — це переказування лише основного змісту чужої думки, вона не зберігає особливостей живого мовлення: вигуків, звертань, часток, окличної або питальної інтонації.

Непряма мова передається складним реченням: *Казав Хома, що в нього грошей нема. Хвалилася кобила, що з возом горшки побила.*

268. Прочитайте прислів'я. Поясніть відмінність між прямою й непрямою мовою.

1. Море нарікає, що води немає (*Англ.*). 2. Сміялася сова з горобця, що в нього завелика голова (*Угор.*). 3. Лінюх завжди каже, що працювати-ме завтра (*Ірл.*). 4. Розказує вигадник, як на качках озеро плаває (*Укр.*). 5. Хвалилися сороки, що в них нам'яті боки (*Угор.*).

- Речення з непрямою мовою перебудуйте на речення з прямою мовою (усно).

269. Прочитайте речення, записані без розділових знаків. Які з них містять пряму мову, які — непряму? Як ви це визначили?

1. Слово є вчинок говорив класик. Не вір словам усміхався скептик. Бережи людське щиро подароване тобі слово шепотіло Життя (*Т. Севернюк*). 2. Я розкажу тобі як час обпалює нещадно нас (*Л. Горлач*). 3. Бен-тежну душу кликав небокрай і я сказав собі Не відступай! (*П. Перебийніс*)

- Перепишіть речення з прямою мовою, розставивши в них розділові знаки.
- Речення з непрямою мовою перебудуйте на речення з прямою мовою (усно).

270. Попрацюйте в парах. Перепишіть, розставляючи розділові знаки.

Згадаймо давній переказ про двох будівників. Одного чоловіка з тачкою наповненою камінням запитали що він робить. Та от звеліли возити каміння я й вожу відповів він. А що ти робиш запитали другого з такою самою тачкою. Той відповів що будує собор Святого Петра.

Собор Святого Петра в Римі стоїть завдяки тому другому. Всі великі

творіння Данте Рафаеля Сервантеса Шевченка це творіння не пера і пензля а творіння духу (*За Є. Сверстюком*).

- Поясніть уживання розставлених вами розділових знаків.
- Назвіть архітектурну споруду, яка є, на вашу думку, візитівкою України. Чи відомі вам імена її будівничих? Ініціатора зведення?

271. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. У яких реченнях ужито цитати?

1. Висипали запорожці лиман човни вкрили. Грай же море заспівали запінились хвилі (*Т. Шевченко*). 2. Тарас Шевченко з нами й серед нас вдивляється з портрета пильно Хто ви Запитує очима котрий раз Не відцурались рідної ви мови (*За Т. Синьокою*). 3. Колись говорили що наша земля наповнена молоком і медом і лише пошепки казали що вона наскрізь просякнута кров'ю і потом (*І. Захарченко*). 4. Моя життєва позиція у словах президента Кеннеді Не питай що країна зробила для тебе запитай себе що ти зробив для країни (*С. Надал*).

- Яка роль у мовленні речень із прямою мовою? Відповідь проілюструйте прикладами з вправи.
- Розкажіть про найцікавішу подію тижня, уживаючи речення з прямою мовою з дотриманням інтонації живого спілкування.

Знаю, вмю, набуваю компетентностей!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- У яких випадках між підметом і присудком ставлять тире?
- Які розділові знаки ставлять у реченнях, ускладнених однорідними членами?
  - Яке місце може займати стосовно однорідних членів узагальнювальне слово? Наведіть приклади, обґрунтуйте вживання розділових знаків.
  - Яка роль звертання в мовленні? Якими розділовими знаками виділяють звертання на письмі? Яке звертання називають поширеним? Наведіть приклад.
  - Чи властива звертанням граматична однорідність? Якими розділовими знаками однорідні звертання виділяють на письмі? Наведіть приклад.
  - Які знаки ставлять, якщо при звертанні є вигуки? З якою метою вживається повторення звертання? Наведіть приклади.
  - Які слова та речення називають вставними? Якими розділовими знаками їх виділяють на письмі?

— Дайте визначення складному реченню. Якими можуть бути компоненти складного речення за своєю будовою?

— Які розділові знаки ставлять між частинами складносурядного речення? Наведіть приклади речень, між частинами яких потрібно ставити кому. Коли кому ставити не потрібно?

— Наведіть приклади складнопідрядних речень, між частинами яких потрібно ставити кому. У яких випадках між головною та підрядною частинами потрібно ставити тире?

— Коли між частинами безсполучникового складного речення ставлять кому? двокрапку? тире? Відповідь проілюструйте прикладами.

— Дайте визначення прямій мові. Які розділові знаки ставлять у реченнях із прямою мовою? З непрямою мовою?

- Виконайте тестові завдання онлайн.

Практична риторика

Діалогічні жанри: бесіда

Риторика вивчає різні види публічного мовлення:

- **монологічне** (повідомлення, доповідь, лекція, промова та ін.);
- **діалогічне** (бесіда, інтерв'ю, прес-конференція, дискусія та ін.).

272. Прочитайте. Сформулюйте за змістом прочитаного два уточнювальних і два проблемних запитання. Вислухайте на них відповіді, за потреби зробіть доповнення.

ДІАЛОГІЧНЕ КРАСНОМОВСТВО

Діалогічне (полілогічне) красномовство формується не одним промовцем, а двома або кількома. Основні види такого красномовства: бесіда, суперечка, диспут, дискусія, нарада, прес-конференція, інтерв'ю, ділова гра, вечір запитань і відповідей, вікторина, «круглий стіл» тощо.

В умовах правової держави, коли авторитарний стиль змінюється демократичним, зростає роль конструктивного діалогу не тільки в політиці, а й у інших сферах суспільного життя, зокрема в культурі, освіті.

Невміння вести конструктивний діалог призводить до непотрібного протистояння і протидії сил, до гальмування демократичного розв'язання проблем (За Л. Мацько).

● Яке значення надається діалогові в громадянському суспільстві? Витлумачте значення терміна *громадський діалог*. Звіртеся зі словничком термінів.

273. Прочитайте уривок із бесіди перекладача й письменника Андрія Содомори з журналісткою Тетяною Терен.

— Якось ви сказали, що однією з найважливіших, але водночас найсумніших рис нашого часу є те, що ми розучилися говорити й ділитися думками один з одним, оскільки більшість нашого часу займають телевізор, соцмережі, новини. Спокійних розмов, бесід стає все менше. Що особисто вас спонукало до такого висновку?

— Я часто бачу, яку люди відчують насолоду від спорту, бігаючи, наприклад, доріжкою стадіону. І це чудово. А от щодо «гімнастики думок», то це, на жаль, іде на спад. Думання — це теж біг, до того ж набагато швидший, ніж рухи ногами. Як казали давні греки, немає нічого швидшого за думку, і це справді так. Це рух у духовному просторі, де немає ні часових, ні просторових меж. Думання і бесіда — дві фундаментальні речі, які творять людину! На жаль, сьогодні, у добу стрімкого розвитку технологій, вони відходять убік...

Наші технічні надбання — це і плюс, і мінус водночас. Якби технології працювали лише на позитив — зараз ми були б дивовижними людьми...

● Чи згодні ви з тим, що спілкування за допомогою сучасних комунікаційних технологій не спроможне дорівнятися до «живого» спілкування?

Бесіда — це розмова двох або кількох осіб із метою отримання певної інформації, вирішення важливих проблем, обміну думками та почуттями.

Щоб бесіда була продуктивною (тобто було досягнуто згоди) та приємною, необхідно бути уважним до співрозмовника, тактовним, стимулювати в нього зацікавленість розмовою, ураховувати його точку зору, висловлювати свої думки точно, логічно, переконливо.

Найкраще використовувати так звану ти-стратегію, спрямовану на увагу до співрозмовника, його намірів, думок і почуттів.

При використанні цієї стратегії:

- обговорюйте передовсім те, що цікаво співрозмовнику;
- ім'я співрозмовника повторюйте якнайчастіше;
- займенник «ви» (або «ти») вживайте частіше за займенник «я»;
- вислуховуйте співрозмовника якнайважливіше;
- жодної думки не висловлюйте в категоричній формі;
- якнайчастіше виявляйте згоду з думками співрозмовника;
- незгоду висловлюйте максимально чемно й чітко аргументуйте.

274. Попрацюйте в парах. Пофантазувавши, складіть і розіграйте такі діалоги-бесіди між двома учасниками (учасницями) міжнародної олімпіади після: 1) виконання конкурсних завдань; 2) завершення олімпіади й нагородження переможців; 3) екскурсії містом; 4) закриття олімпіади — під час прощання на вокзалі.

- Витлумачте значення виразу: «Найголовніша формула життєвого успіху — уміння спілкуватися з людьми» (*Т. Рузвельт*).

275. Перепишіть афоризми. Який із них є, на вашу думку, найактуальнішим? Чому?

1. Життя наше — це подорож, а дружня бесіда — це візок, що полегшує мандрівникові дорогу (*Г. Скворода*). 2. Зближення душ породжує дружбу, поєднання розумів перетворюється на бесіду (*Конфуцій*). 3. Бесіда — найплідніша і найприродніша вправа для нашого розуму (*М. Монтень*). 4. У бесіді слід утримуватися від критичних, хоча б і доброзичливих, зауважень: образити людину — легко, виправити образу — важко, а може, й неможливо (*А. Шопенгауер*). 5. Птицю пізнати по пір'ю, а чоловіка по бесіді (*Нар. творч.*).

- Поясніть уживання розділових знаків. Позначте в словах орфограми.
- Яку бесіду називають продуктивною?

Отримання інформації в людини за допомогою низки задалегідь підготовлених запитань називається **інтерв'ю**.

Інтерв'ю є одним із жанрів журналістики, а також засобом збирання інформації політологами.

Інтерв'ю належить до публічного мовлення, тож його вивчає риторика.

276. Попрацюйте в групах. Підготуйте 5–8 запитань, які ви хотіли б поставити улюбленому вчителю. Обговоріть дібрані запитання в класі, відредагуйте їх.

- Проведіть інтерв'ю, оприлюдніть його на шкільному веб-сайті.

277. Відшукайте в ЗМІ цікаве для вас інтерв'ю. Напишіть відгук про нього: чим цікаве й корисне, чому має розголос у суспільстві, який здійснює вплив на читачів (слухачів).

278. Поцікавтеся значенням терміна *сократівський діалог* у мережі Інтернет. Підготуйте двохвилинний інформаційний виступ про цей метод ведення бесіди для виголошення в класі.

Діалогічні жанри: телефонна розмова

279. Прочитайте діалоги — телефонні розмови за особами. Яка з розмов відбувалась із використанням мережевого телефону? яка — стаціонарного? Як ви це зрозуміли?

- Олено, добрий день! Маю для тебе гарну новину.
— Добрий день. Що трапилось?
— Я в книгарні. Тут є посібник для підготовки до ЗНО, який порадила наша вчителька. Нарешті я його знайшла!
— Купи й мені, будь ласка.
— Гаразд, куплю й тобі. Як думаєш, Тетянці теж купити? Книжок тут лишилося лише три! Якщо я придбаю дві з них, то третю до вечора можуть купити.
— Купуй усі три! Грошей вистачить? Якщо ні, я швиденько підвезу.
А ти тримай усі три книжки, не випускай з рук!
— Не турбуйся, грошей вистачить. Потелефоную пізніше.
— Дякую тобі, Оксаночко, дякую! Телефоную Тетянці. Увечері втрьох зустрінемось. Заберемо книжки й повернемо тобі гроші. Дякую!!!
  - Алло, добрий день! Квартира Савченків?
— Так.
— Я Олена, однокласниця Тетяни. Можна запросити її до телефону?
— Я впізнала тебе, дівчинко. Нас знайомили, я Тетянчина бабуся Ольга Іванівна. Тетяна на консультації з математики.
— Консультація в нашій школі? Так я ще тут! Перестріну Тетянку біля кабінету! До побачення, Ольго Іванівно! Дякую за інформацію!
— Нема за що. До побачення.
- Яке значення має нині спілкування телефоном? Як часто спілкуєтесь телефоном особисто ви? З ким і на які теми?

Телефонна розмова — один із різновидів усного діалогічного спілкування, що характеризується специфічними ознаками, а саме:

- неможливістю скористатися невербальними (несловесними) засобами спілкування: мімікою та жестами;
- обмеженістю в часі — телефонна бесіда не може тривати довго;
- можливою наявністю технічних перешкод.

Необхідно дотримуватися певних правил поведінки в телефонному спілкуванні.

280. Прочитайте. Яких із поданих у тексті правил ви неухильно дотримуетесь? Які ігноруєте? З якої причини?

Спілкуючись телефоном, обов'язково

- будьте чемні, уживайте етикетні формули;
- викладайте інформацію чітко, стисло, по суті;
- за надану вам корисну інформацію подякуйте;
- не зловживайте займенником *я*: телефонна розмова — діалог, а не монолог;
- уникайте категоричності, тон розмови має бути доброзичливим;
- ініціатива закінчення розмови належить тому, хто телефонував;
- якщо розмова для вас неприємна, вибачтеся й поясніть, що поспішаєте;
- завершуючи розмову, чемно попрощайтесь (*З посібника*).
- У якому стилі зазвичай відбуваються приватні телефонні розмови?
- Як добір виражальних засобів мови, зокрема етикетних формул, залежить від статусу й віку співрозмовників? теми розмови?

281. Попрацюйте в групах. Використавши подану в попередній вправі інформацію, складіть пам'ятку «Етикет телефонної розмови школяра».

- Обговоріть складені пам'ятки в класі, за потреби внесіть уточнення.
- Оприлюдніть відредаговану пам'ятку на шкільному веб-сайті.

282. Складіть і розіграйте діалоги — телефонні розмови відповідно до окреслених ситуацій спілкування. Дотримуйтесь етикету спілкування телефоном.

1. Перебуваючи з класом на екскурсії в іншому місті, одинадятикласник (одинадятикласниця) відстав (відстала) від групи, тому телефонує керівникові групи — учителю. Той розпитує, де він (вона) знаходиться, і пояснює, як дістатися музею, у якому зараз знаходяться екскурсанти. Обидва співрозмовники з використанням мобільних телефонів прокладають маршрут на сервісі Карта Google міста, називаючи вулиці та обираючи засоби міського транспорту.
2. Батьки одинадятикласниці (одинадятикласника), які перебувають у довгостроковому відрядженні за кордоном, телефонують класному керівникові, пропонуючи організувати серію консультацій та май-

стер-класів з іноземної (англійської, французької, італійської) мови для учнів випускного класу школи на основі використання технології Skype. Вестимуть майстер-класи носії іноземної мови — викладачі університету. Класний керівник з'ясовує умови й деталі організації електронного навчання.

3. Старшокласник занепокоєний тим, що дідусь, який мав приїхати до міста електропоїздом, не виходить на телефонний зв'язок. Хлопець, який мав зустріти дідуся на вокзалі, але його не знайшов, телефонує батькам. Вони радять, що він має зробити, поки на вокзал приїде батько.
  - Які з окреслених ситуацій є офіційними? Які — приватними? Поясніть.
  - Як ви ставитесь до спілкування скайпом? Назвіть позитивні і негативні сторони такого спілкування.

Офіційна (ділова) **телефонна розмова** відбувається в офіційній (службовій) ситуації або ж обидва (чи один) співрозмовники — службові особи.

Така розмова включає обмін інформацією, пропозиціями з метою розв'язання конкретних проблем.

Офіційна телефонна розмова складається з таких частин:

- встановлення зв'язку (привітання, взаємне представлення);
- виклад суті справи (пояснення важливості питання, обговорення ситуації, відповідь);
- завершення розмови (висловлення вдячності за надану інформацію, прощання).

283. Складіть і розіграйте діалоги — офіційні телефонні розмови відповідно до окреслених ситуацій спілкування. Дотримуйтесь етикету спілкування телефоном.

1. Школяр телефонує до закладу вищої освіти з метою дізнатися про умови навчання на підготовчих курсах, що потрібно йому для подальшого вступу на певний факультет.
2. Учитель телефонує до закладу вищої освіти з метою з'ясувати, коли буде проведено День відкритих дверей і як організувати відвідання заходу школярами.
3. Голова батьківського комітету одинадцятого класу телефонує класному керівникові з пропозицією провести позапланові батьківські збори з питань підготовки до шкільного випускного вечора.

284. Складіть текст п'ятихвилинного інформаційного виступу «Мережевий телефон: радощі і прикрощі».

- Підготуйтеся до виголошення виступу в класі.

Стилістична норма

Стилістика — розділ мовознавства, у якому вивчаються мовні засоби з погляду їх використання відповідно до мети й умов спілкування. Основне поняття та основний предмет вивчення стилістики — стиль.

Стиль мови — це сукупність мовних засобів (слів, граматичних форм, значущих частин слова, синтаксичних конструкцій), вибір яких зумовлено змістом, метою на характером висловлення.

Стиль мовлення (функціональний стиль) — це доцільний добір та ефективне використання системи мовних засобів з певною метою та за конкретних умов спілкування.

Істотною рисою стилістики є нормативність.

Стилістичні норми — це норми вживання у висловленнях певного функціонального стилю властивих йому мовних засобів.

Наслідком порушення стилістичної норми є **стилістична помилка**.

§ 35

Стилістичне використання багатозначних слів

285. Прочитайте. Витлумачте лексичне значення слова *стиль* у кожному реченні. Звертеся з тлумачним словником.

1. Різниця між новим і старим стилями літочислення становить 13 днів (*З календаря*).
2. Екологічний стиль життя орієнтований на збереження природи (*З підручника*).
3. Необхідно розвивати вміння швидко обирати оптимальний стиль поведінки в будь-якій ситуації (*З посібника*).
4. Вигляд будівлі, який викликає в нас почуття, відповідні до її призначення, — це і є архітектурний стиль (*Стендаль*).
5. Мати свій стиль і правильно обирати одяг дуже важливо вже в юному віці (*З посібника*).

- У якому значенні слово *стиль* уживають у мовознавстві? Які ви знаєте стилі мовлення?
- Що означав у давнину вислів *повернути стилус*? У якому значенні слово *стилу*с уживають сьогодні? Звертеся з тлумачним словничком.
- Доведіть, що слово *стиліст* багатозначне. Якими вміннями має бути наділений письменник і журналіст, щоб відповідати характеристиці *гарний стиліст*? Які якості повинен мати стиліст, який працює в галузі архітектури, дизайну, моди?

Одне слово може мати кілька лексичних значень. Таке явище називають **багатозначністю**, або **полісемією** (від гр. *poly* — багато і *sema* — знак). Багатозначні слова надають мові образності, виразності, гнучкості, розширюють її синонімічні можливості.

Розрізняють **пряме** та **переносне** значення слова.

Пряме значення слова здебільшого первинне, воно виникло разом зі словом, характеризується співвіднесеністю слова з реаліями життя: *золота* каблука. Слово **в переносному значенні** — назва образна, перенесена з одних предметів і явищ на інші: *золоті* руки, *золота* людина, *золоті* дні. Переносних значень слово може мати кілька.

Значення слова — пряме чи переносне — установлюють у словосполученні чи реченні.

286. Прочитайте. Укажіть слова, ужиті в переносному значенні. Витлумачте ці значення, порівнявши їх зі значенням прямим.

Людину і людство створило слово. Воно вчить і кличе, коле і пестить, підносить і очищає, може бути ковадлом і струною, кастетом і віялом, тавром і знаменом, аналітичною лупою і монументом.

Слово — одне з наймогутніших комунікативних знарядь людини. Безсиле само по собі, воно стає могутнім і важливим, якщо сказане вміло і вчасно.

Слово — засіб порозуміння між людьми. Ним ми висловлюємо спонукку і згоду, радість і горе, захоплення красою і надію... Слово буває лихе чи привітне, образливе чи ласкаве, гостре чи улесливе.

Словом ми досягаємо світ, воно — інструмент пізнання, найцінніший дар природи. У слові ми виявляємо себе, своє особисте «я». Слово — візитівка віку, професії, соціального стану, країни і громадянства.

Слово гуртує людей у народ і будує державу. Слово — ген культури, душа народу, жива пам'ять про все, що при нас і до нас було. Нарешті, слово охороняє культурну ціннісність та інформаційний суверенітет нації (*За О. Скочинець*).

- Визначте стиль тексту. На що, з'ясовуючи це, ви передовсім звернули увагу? Чому?
- Визначте в реченнях тексту тропи. У висловленнях яких стилів тропи вживають найширше? Відповідь підтвердіть прикладами-цитатами.

Полісемія має великі стилістичні можливості.

Найбільший вияв можливості полісемії знаходять **у художньому та публіцистичному стилях**.

Особливої образності, виразності, емоційності висловленням художнього та публіцистичного стилів надають тропи, найпоширенішими з яких є метафора, метонімія та синекдоха.

У текстах науково-технічного та офіційно-ділового стилів використовують слова-терміни, уживані в переносному значенні (виникли шляхом метафоризації): *плече сили, сорочка циліндра, хвіст молота, цінова стеля, механізм припливу коштів*. Однак такі метафори не є засобом створення образності.

287. Перепишіть, розставляючи розділові знаки. Визначте вжиті в реченнях тропи, поясніть їх стилістичну роль.

1. Неси до людей всі думки почуття і слова і серце твоє не згорить не замовкне не згасне (*М. Рильський*). 2. Слово — фантастичний ключ самопізнання людини засіб проникнення в її внутрішній світ настроїв переживань страждань і мрій (*М. Жулинський*). 3. Тріпочуться слова мов бджоли на дощі вривається розмова ледве розпочата спалахують думки й ховаються мерщій (*Б.-І. Антонич*). 4. Фальшиве слово показує зуби вискочить звіром вислизне змієм. Хочу докликатись не розуміє (*Т. Зарівна*). 5. Ідуть-бредуть метафори у фрази немов чумацькі зоряні вози (*В. Кикоть*).

- Позначте в словах орфограми.
- Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
- Складіть фантастичне міні-оповідання «Світ без метафор». Використайте в його тексті тропи.

Інколи увагу читача на багатозначність слова звертають навмисне. Існують такі **способи стилістичного використання багатозначності слова**:

- уживання того самого слова в одному реченні (тексті) в різних значеннях: **Малі** (недорослі) діти — **малий** (незначний) клопіт, **великі** (дорослі) діти — **великий** (значний, обтяжливий) клопіт;
- використання слова в одному реченні (тексті) в його вужчому й ширшому значенні: *Пахне хвоєю в лісі, а злежаний почорнілий сніг уже пахне весною;*

- використання поряд вільного і фразеологічно зв'язаного значення слова (або поєднання двох фразеологічних значень): *Кожній нації є за що посила-ти собі голову **попелом**. Тільки не треба тим **попелом** запорошувати очі наступних поколінь* (Л. Костенко). *Якщо справа у твоїх **руках** — не опускай **руки*** (В. Черняк).

288. Прочитайте. Укажіть багатозначні слова, витлумачте їх лексичне значення в кожному реченні.

1. Добре здоров'я в тебе і добра людина з тобою поруч — то найбільш-ші скарби (*Нар. творч.*). 2. Бути здоровим — це бути щасливим — так підказує здоровий глузд (*З розмови*). 3. Співають у лісі птахи, співає вода в дзюркотливих потоках (*З журналу*). 4. І чемно попередить вас дозвольте: якщо мене ви й зігнете в дугу, то ця дуга, напевно, буде вольтова (*Л. Костенко*). 5. Прочитав програміст казку про ріпку й каже: «Не знаю, що там вони називають жучкою, але без мишки жодна гра не працюватиме!» (*Народний жарт*)

- З'ясуйте спосіб стилістичного використання багатозначності слова в кожному реченні. Скористайтеся поданою вище інформацією.

289. Перепишіть, розставляючи розділові знаки. Визначте вжиті в реченнях тропи.

Коли опиняюся в робочому кабінеті незнайомої мені людини звертаю увагу на книжки. Мови прізвища авторів жанри усе це розповідає про особистість не менше за її резюме. Думаю скласти психологічний портрет людини можна за кількістю і якістю прочитаних і зібраних нею книжок.

Подорожуючи я найбільше скучаю за книжками за теплим затишком який вони створюють виструнчившись на полицях у нерівні й різнокольорові ряди. Удома книжки дивляться на мене а не навпаки. Ми не сусіди а родина. Знаємо одне про одного багато сокровенних речей (*За А. Любкою*).

- Як ви розумієте значення терміна *психологічний портрет*? Звіртеся зі словничком термінів.
- Складіть жартівливий психологічний портрет сучасного молодого українця (усно), узявши за основу його ставлення до книжки. Чи впливає на кількість і зміст прочитаного форма книжки — електронна і паперова? У відповіді вживайте тропи.

§ 36 Стилістичне використання омонімів і паронімів

290. Прочитайте. Витлумачте лексичне значення виділених слів.

1. *Ключ* у дверях задзвенів. 2. Високо десь гусиний лине *ключ*.
3. А *ключ* прозоро б'є з-під косогору, і рине, і дробіться по піску (*Із творів М. Рильського*).

- Які речення містять ужите в різних значеннях багатозначне слово? Які слова утворюють омонімічну пару? Звертеся з тлумачним словничком.
- Розкажіть, як багатозначні слова та омоніми позначено в словниках.
- Як розрізнити багатозначні слова й омоніми, дізнайтесь із поданої нижче інформації.

Омоніми — слова, однакові за звучанням і написанням, але зовсім різні за лексичним значенням. Наприклад: *лист* — орган повітряного живлення і газообміну рослин і *лист* — писаний текст, призначений для спілкування з кимось на відстані; *літній* — пов'язаний з порою року літом і *літній* — немолодий.

Омоніми слід відрізняти від багатозначних слів.

Лексичні значення всіх багатозначних слів співвідносні з основним значенням вихідного слова. Наприклад: *ручка* (дитини) — *ручка* (дверей).

Омоніми спільного лексичного значення не мають, вони виникають унаслідок звукового збігу: *бак* (посудина для води) — *бак* (частина палуби судна).

Крім того, кожен омонім утворює окремий синонімічний ряд: *край* — *місцевість*, *сторона*; *край* — *кінець*, *закінчення*, *припинення*. Спільних синонімів омоніми не мають.

291. Які з поданих нижче слів є омонімами? Які слова є багатозначними?

1. *Приклад* (взірець), *приклад* (математичний вираз, що потребує розв'язання), *приклад* (влучний вислів, що ілюструє сказане).
2. *Лава* (дошка на стояках, на яку сідають; ослін), *лава* (розплавлена маса, що виливається на земну поверхню під час вибуху вулкана), *лава* (*перен.* велика кількість чогось, що нестримно рухається суцільною масою).

Омоніми, у яких звуковий склад збігається в усіх граматичних формах, називають **абсолютними (повними)**, вони завжди є словами однієї частини мови. Наприклад: *бал* — вечір з танцями і *бал* — одиниця виміру сили якогось природного явища; цифрова оцінка успішності.

Крім повних омонімів, існують омоніми **неповні**.

До неповних омонімів відносять:

слова різних частин мови, які збігаються за звучанням тільки в окремих граматичних формах

світило (іменник) — *світило* (дієслово);
три (числівник) — *три* (дієслово)

однакові за вимовою, проте різні за значенням і написанням слова (або окреме слово і поєднання двох слів)

мине — *мене*; *гриби* — *греби*; *лев* — *Лев*;
спиться — *спиця*; *зашию* — *за шию*;
сонце — *сон це*

однакові за написанням, але різні за лексичним значенням слова, які у вимові різняться наголосом

дорóга — *дорога́*; *замо́к* — *замок*;
му́зика — *музі́ка*; *атла́с* — *атлас*;
і́рис — *ірис*; *ві́года* — *вигода*

Однакові за звучанням, проте відмінні (або частково відмінні) за лексичним значенням та вживанням слова двох різних мов називають **міжмовними омонімами**. Наприклад: укр. *пильний* (уважний) — рос. *пильный* (укритий пилом), укр. *гора* (значне підвищення над навколишньою місцевістю), болг. *гора* (ліс).

292. Прочитайте. Визначте омоніми повні й неповні. Скористайтеся поданою вище таблицею.

1. Грінченко й Даль ведуть у даль чудову, о словників жага, віків снага! (*С. Литвин*) 2. Героїчно билась Запорізька Січ, перемогою скінчилась ця кривава січ (*О. Різниченко*). 3. Своє, рідне — своєрідне (*С. Зінчук*). 4. Плачу́, мов плачу, джерелам тим, що досі не міліють, з чиїх глибин свою дорогу тчу (*Т. Севернюк*). 5. Чи насправді, а чи сон це: жовті верби, жовте сонце (*А. Камінчук*). 6. Спів кладеться на звичайні ноти. Вся в абетці викладена суть. Дипломати теж складають ноти, чабани своїх овець пасуть (*М. Доленго*). 7. Стаєм до бою із добою (*В. Шукайло*).

- Які з поданих речень є каламбурами? Поясніть.

АБВ

У художній літературі, народній творчості, усному мовленні омоніми вживаються з метою створення словесної гри, **каламбурів** (франц. calembour — гра слів): *Люди, що люблять народні пісні, ніколи не будуть нудні і пісні* (*О. Різниченко*).

У текстах ділового та наукового стилів омоніми зі стилістичною метою не використовують: у цих стилях вони можуть тільки утруднювати спілкування.

293. Попрацюйте в парах. Складіть і запишіть каламбур з парою омонімів (на вибір):

- *веснянка* (хорова обрядова пісня) — *веснянка* (ластовиння);

- *скупитися* (уникати витрат, бути надмiру ощадливим) — *скупитися* (купити все необхiдне);
- *фен* (сухий теплий вiтер, що дме з гiр) — *фен* (електричний прилад для сушіння волосся, рук струменем прогрiтого повітря).

294. З кожним iз поданих слiв усно складiть словосполучення в такий спiсiб, щоб увиразнити лексичне значення слiв.

Активiзувати — активувати; адресат — адресант; братерство — братство; бджолиний — бджiльницький; верес — вереск; нiготь — кiготь; перекладний — перекладацький.

- Які iз цих слiв є спiльнокореними? антонiмами? синонiмами? які близькі за звуковим складом?

Паронiми (вiд гр. *para* — бiля i *oputa* — iм'я) — подiбні за формою або звучанням слова, які мають рiзне лексичне значення. Наприклад: *абонемент* (документ, що дає право на користування) — *абонент* (той, хто користується абонементом); *економний* (ощадливий) — *економiчний* (стосується економiки).

Паронiми можуть бути:

- синонiмами: *капля* — *крапля*, *тяжкий* — *важкий*;
- антонiмами: *емiгрант* — *iмiгрант*, *прогрес* — *регрес*;
- однокореними словами: *музичний* — *музикальний*, *органiзацiйний* — *органiзований*;
- близькими за звуковим складом словами: *ефект* — *афект*, *чисельний* — *численний*.

Звукова близькiсть паронiмiв призводить до сплутування їх у мовленнi, може спричинити непорозумiння мiж спiврозмовниками.

У текстах художнього й публiцистичного стилiв, в усному розмовному мовленнi паронiми вживають для створення гумористичного ефекту, який досягається через гру слiв: *Борiться або не берiться* (Л. Костенко).

У науковому та офiцiйно-дiловому стилях паронiми є стилiстично нейтральними. Незначна рiзниця у вимовi паронiмiв призводить до помилок, зокрема до сплутування слiв. Щоб таких помилок не траплялося, слiд уточнювати значення слова, звертаючись до словникiв.

295. Прочитайте словосполучення. Пояснiть особливостi вживання видiлених слiв. За потреби звернiться до тлумачного словничка.

Громiдська думка, громадiянська мужнiсть. Азiйські краiни, азiатський характер. Інформативна стаття, iнформацiйний випуск. Гiрбова печатка, печать смутку.

296. Я — редактор. Прочитайте. Укажіть допущені помилки, відредагуйте речення. Скористайтеся підказкою.

1. Щоб поступити навчатися до вишу, потрібно добре засвоїти програмний матеріал. 2. Вибір вишу — особовий вибір кожного. 3. Якщо якісь теми не вивчено із-за хвороби, доведеться наздоганяти пропущене самостійно. 4. Деякі хочуть навчатися в музикальних учбових закладах. 5. Помилки в рекламних оголошеннях помічаєш не замислюючись, мимохідь.

ПІДКАЗКА

Неправильно	Правильно
поступити навчатися програмний матеріал із-за хвороби наздоганяти пропущене деякі навчаються учбові заклади особовий вибір музикальна школа	вступити на навчання програмовий матеріал через хворобу надолжувати пропущене дехто (з нас) навчаються заклади освіти особистий вибір музична школа

● Визначте види допущених у реченнях помилок. Які з норм літературної мови в кожному з випадків порушено? Звіртеся з поданою на ф'орзаці підручника таблицею «Норми літературної мови».

297. Перепишіть, вибираючи з дужок потрібне слово. Скористайтеся тлумачним словничком.

1. Дехто з нас досі (плутає, путає) загальномовні та контекстуальні синоніми. 2. Для відвідування лекцій у планетарії потрібно придбати (абонент, абонемент). 3. Після вручення нагород журналісти оточили переможців і (дипломантів, дипломатів). 4. Вступна (компанія, кампанія) у вишах розпочнеться в липні.

● Складіть висловлення (усно), обігравши такі пари слів: *фантазія — фантастика, відрізнятися — вирізнятися, уява — уявлення.*

298. Прочитайте. Витлумачте лексичне значення слів-паронімів. За потреби зверніться до тлумачного словничка.

1. Інформаційна доба небезпечна інформативною перевантаженістю більшості повідомлень. 2. Досвідчений учитель прагне виплекати освіченого учня. 3. Докладаючи до чогось зусиль, у жоднім разі не вдавайся до насилля — над собою та іншими. 4. Віршовий розмір таки впливає на сприйняття віршованого тексту.

● Чи доцільним є вживання паронімів в одному реченні? Як називається таке мовне явище?

● Відредагуйте речення, уникаючи тавтології.

§ 37 Стилістичне використання синонімів

299. Прочитайте. Визначте вжиті в реченнях синоніми.

1. Найбільшим транспортним шляхом у Русі-Україні в IX–X століттях була дорога «із варяг у греки» від Балтійського до Чорного моря (З довідника «Україна в словах»). 2. І лежать по всьому світі вздовж і вшир дороги биті і неїжджені шляхи (Н. Забіла). 3. З метою зменшення руйнувань асфальтобетонного покриття доріг Укравтодор застосовує обмеження руху автомобільними шляхами великовагових транспортних засобів (З оголошення). 4. Спільна дорога в усіх, та окремий у кожного шлях (За М. Рильським).

● З'ясуйте стилістичну належність кожного речення. З якою метою в них використано синоніми?

Синоніми (від гр. *synonymos* — однойменний) — слова переважно однієї частини мови, які за відмінності у звучанні мають однакові або близькі лексичні значення, із певними відмінностями у відтінках таких значень: *Дім будується розумом, а зміцнюється мудрістю* (З Біблії). *Не прагни прожити без труднощів, адже дуби виростають міцними лише при сильних вітрах* (Б. Паскаль).

Синоніми, які обмежені сферою вживання і належать до конкретних стилів, називають **стилістичними**.

Так, у синонімічному ряді *говорити, балакати, ректи, гарчати, гавкати* перше слово стилістично нейтральне, друге — розмовне, третє — застаріле, урочисте, четверте — розмовне з відтінком зневаги, останнє — вульгарне, ужите стосовно людини, яку зневажають.

Слово *ознака* стилістично нейтральне, тоді як слово *симптом* має забарвлення книжності, науковості та вказує на сукупність ознак, характерних для певного явища.

Синоніми вживають для якнайточнішого висловлення думки в певному контексті:

- у **текстах наукового стилю** їх використовують для урізноманітнення викладу, уточнення, уникнення повторів;
- в **офіційно-діловому стилі** застосовують для пояснення та деталізації думок;
- у **публіцистичному й особливо в художньому стилях** синоніми передають емоційно-експресивні відтінки значень і оцінок.

Лінгвістичний портал

300. Порівняйте речення, подані у двох колонках. Речення якої з колонок містять стилістично нейтральні слова, а якої — їх стилістичні синоніми?

Ми *проговорили* вдвох іще з півгодини.

Хлопець *завмер* і перестав на якийсь час дихати.

Молодший лейтенант *напружився* та *насторожився*.

Ми *пробазікали* вдвох іще з півгодини (*Б. Грінченко*).

Хлопець *скаменів, отетерів, здерев'янів, отерп, закоцюб*, перестав на якийсь час дихати (*В. Шевчук*).

Молодший лейтенант *стрепенувся, найоржився, накукурічився* (*П. Загребельний*).

- Які авторські оцінки й емоційні відтінки значень слова передають у кожному реченні стилістичні синоніми?

301. Перепишіть, вибираючи з дужок нормативне слово.

1. Україна прагне (мирного, товариського) співіснування і добросусідських відносин із державами (*З виступу*). 2. Хай квітне злагода і праця на всіх полях, в усіх серцях, щоб у труді святім змагаться, а не в (агресивних, загарбницьких) боях (*М. Рильський*). 3. Мелодійністю, (емоційним, збудливим) звучанням вірші В. Сосюри близькі до української народної пісні (*З підручника*). 4. Щоб не знати ні злиднів, ні бруду, щоб загинув минулого слід, нам потрібні залізні люди в цю (епоху, пору) великих робіт (*В. Сосюра*).

- Поясніть, чим ви керувалися, вибираючи слова.

302. Я — редактор. Перепишіть, вибираючи з дужок нормативне слово.

1. До порядку денного наради включено (наступні, такі) питання. 2. Необхідно обговорити (становище, стан) поточних справ. 3. До слова запрошуємо (заступника, замісника) директора установи. 4. (Виписку, витяг) із протоколу ви зможете одержати в секретаря. 5. Хотілося б, щоб усі відповіді на іспиті були (правильні, вірні). 6. Формулюючи правила, не забувайте про (виключення, винятки) з них. 7. Від правильного вибору професії залежить (подальша, наступна) доля людини.

- Визначте стилістичну належність кожного речення.

303. До кожного слова доберіть із довідки синонім — іншомовне слово. Запишіть слова парами.

1. Незалежність, співчутливість, припущення, гасло, пристосування, зацікавленість, випробування, знецінення.
2. Взірець, життєрадісність, рівновага, пріязнъ, байдужість, бездіяльність, посередник, вкладення.

Довідка. 1. Суверенітет, емпатія, гіпотеза, слоган, адаптація, мотивація, тест, інфляція. 2. Ідеал, оптимізм, баланс, симпатія, апатія, пасивність, брокер, інвестиція.

- Які з іншомовних слів є термінами? Чи є слова-терміни стилістично забарвленими? Поясніть.
- У яких випадках уживання іншомовних слів виправдане? У яких їх краще замінювати українськими відповідниками? Відповідь аргументуйте.

§ 38 Стилістичне використання антонімів

304. Прочитайте, називаючи на місці крапок самостійно вибрані з довідки та поставлені в потрібній формі антоніми.

1. І не той сильний, хто не падає ніколи, а той сильний, хто ..., коли упаде (*І. Павлюк*). 2. Не убивай в сьогодні ...: там зріє завтра на політ (*Т. Севернюк*). 3. Хто не шанує ... свого, той не знайде в майбуття своє стежку (*М. Федунець*). 4. І кожен фініш — це, по суті, ... (*Л. Костенко*).

Довідка: вчора, минуле, підніматися, старт.

- До якого стилю слід віднести речення? Яка роль антонімів у цих висловленнях? Звертеся з поданою нижче інформацією.

Антоніми (гр. *anti* — проти, *опута* — ім'я) — слова протилежного лексичного значення: *початок* — *кінець*, *високий* — *низький*, *рано* — *пізно*. Антоніми є словами однієї частини мови.

Як стилістичний засіб антоніми широко вживають у публіцистичному та художньому стилях, увиразнюючи думку створенням протиставлення понять, предметів, явищ: *Песиміст у будь-якій ситуації передовсім бачить труднощі; оптиміст завжди бачить можливості* (В. Черчилль). *Зневіра є, і є надія, одвічна істина й брехня* (О. Скопенко).

У текстах офіційно-ділового та наукового стилів антонімів небагато, здебільшого антонімічні пари утворюють терміни: *припливи* — *відпливи*, *циклон* — *антициклон*, *дедукція* — *індукція*, *асиміляція* — *дисиміляція*, *теза* — *антитеза*, *конструктивний* — *деструктивний*, *актуальний* — *неактуальний*.

305. Прочитайте текст, визначте його тему й головну думку. Сформулюйте за змістом прочитаного уточнювальне й проблемне запитання. Вислухайте відповіді, за потреби зробіть доповнення.

У сучасному технологічному світі наше спілкування все більше переміщається з площини реальної у віртуальну, що одночасно і полегшує,

і ускладнює наше життя. Дехто з нас так занурюється в ілюзорний світ, що живі люди з їхніми радіощами і прикрощами стають нецікавими.

Психологи вважають, що віртуальному спілкуванню віддають перевагу не впевнені в собі, а сором'язливі люди. Головне, чим приваблює віртуальність,— там кожен може бути, ким захоче — не пасивним спостерігачем, а активним творцем життя, не переможеним, а переможцем. Кожен натхненно творить міф про себе! У реальності це непросто, а от у віртуальному світі легко.

Проте не забуваймо, що й наш співрозмовник, швидше за все, чинить так само. Тож ми обоє спілкуємося не з реальними, а з вигаданими особистостями! Намагаючись утекти від буденності, отримуємо лише сурогат, замітник справжнього життя (*З Інтернету*).

- Визначте стиль тексту. Відповідь аргументуйте прикладами з висловлення.
- Випишіть антонімічні пари слів. Використовуючи їх як опорні слова, усно перекажіть прочитане.
- Поясніть роль антонімів у переказаному тексті.

306. Перепишіть, розставляючи розділові знаки. Визначте антонімічні пари.

1. Не кидай власної мети щоб за чужою десь іти (*І. Франко*). 2. Спочатку треба бути поганим громадянином щоб потім стати хорошим рабом (*Монтеск'є*). 3. Нехай кожна країна яка зичить нам добра або зла знає що ми готові заплатити будь-яку ціну підтримати будь-якого союзника і протистояти будь-якому супротивнику заради збереження і торжества свободи (*З виступу*). 4. Все що розділяє може насправді об'єднувати (*Ю. Андрухович*).

- Назвіть відомі вам вічні цінності. Які з них не можуть, на вашу думку, бути переглянуті й змінені?

307. Перепишіть, розставляючи розділові знаки. Визначте вжиті у висловленні антонімічні пари, поясніть їх роль.

Часом можна почути що культура сучасної цивілізації це культура «навпроти екрана» оскільки центром її дійсно є екран телевізора мобільного телефона комп'ютера... Отже сучасна культура це не культура «всередині нас» і навіть не «навколо нас» а культура «поряд із нами»...

Усе частіше відчуваємо небезпеку диктату низькопробної інформації намагання позбавити нас не

нав'язуваного а добровiльного морального вибору. За цим iде «зняття» моральних норм як начебто «застарiлих табу». Проте саме спiльнi цiнностi мають не розсварювати а згуртовувати суспiльство... (З *Интернету*)

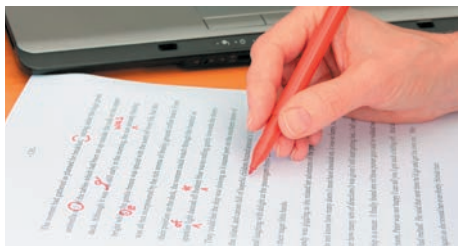
● Дайте усну вiдповiдь (обсяг — 5–6 речень) на питання: якi цiнностi згуртовують суспiльство якнаймицнiше? Уживайте антонiмiчнi пари.

§ 39

Стилiстичнi особливостi слiв iншомовного походження

308. Прочитайте. Визначте вжитi в реченнях тексту: 1) запозиченi слова; 2) слова, похiднi вiд запозичених.

Звiрившись з енциклопедiєю, редакторка внесла до тексту змiстовi виправлення. Iншi правки були незначнi, здебiльшого пунктуацiйнi.

— Христино Богданiвно,— зазирнула у дверi юна Оленка,— як замiнити в тексті слово? Щоб поруч два однакових слова не стояли?

— У словник синонiмiв не дивилась? — запитала редакторка менторським тоном. I додала м'якше: Я ж контексту не знаю. Є рiзнi варiанти замiни (За Г. Вдовиченко).

- Чи виник у вас сумнiв щодо розумiння лексичного значення хоч одного з визначених вами запозичених слiв? Чому?
- Помiркуйте: чи iснують вiдмiнностi мiж термiнами *запозиченi слова* та *iншомовнi слова*? Звiртеся з поданими нижче теоретичними вiдомостями.

ABC

Запозичення iншомовних слiв — один iз засобiв поповнення словникового запасу будь-якої мови. По-перше, такі запозичення збiльшують кiлькiсть наявних у мовi слiв; по-друге, вiд запозичених слiв утворюються похiднi слова: *гуманiстичний* (вiд *гуманiзм*), *перiодичний* (вiд *перiод*) тощо.

За давнiстю запозичення i ступенем засвоєння мовою запозичену лексику подiляють на:

- **запозиченi слова** в цiлому, звичнi та зрозумiлi всiм мовцям: *орфографiя*, *аналiз*, *реклама*;
- **iншомовнi слова** зокрема, тобто такі, що не втратили чужорiдних українськiй мовi фонетичних або морфологiчних особливостей i досi усвiдомлюються мовцями як чужорiднi: *мольберт*, *бутерброд*, *капучино*, *селфi*.

309. Перепишіть, розставляючи розділові знаки. Які з ужитих у реченнях слів іншомовного походження (та похідних від них) давно є звичними й усім зрозумілими? Розуміння лексичного значення яких досі спричиняє утруднення? Витлумачте значення останніх.

1. Легенда про поета твориться із трьох складників біографії фотографії бібліографії (*І. Павлюк*). 2. Головне національне багатство кожної країни її люди їхні здібності і потенціали (*За О. Забужко*). 3. Гот вирішив папуга побачивши ворону. Панк подумала ворона роздивляючись папугу (*Нар. творч.*). 4. Хліб із помідором з городу скибка хліба з кухлем свіжого молока що може бути смачніше? Та куди там суші авокадо і піцам! (*А. Любка*) 5. Я часто думаю може цей хлопець дитина індиго і вся його культурна інформація з Інтернету? (*За Л. Костенко*)

- Які із запозичених слів можна назвати іншомовними? За якими ознаками?
- Позначте в запозичених словах орфограми. Обґрунтуйте їх написання правилами.

У текстах наукового та офіційно-ділового стилів слова (словосполучення) іншомовного походження найчастіше є термінами, тобто виконують називну функцію: *Під час проведення атестації державних службовців ураховують рівень володіння ними державною мовою* (3 інструкції).

Зазвичай наукові терміни іншомовного походження мають українські відповідники: *фонема* — звук (мовознавство); *пневмонія* — запалення легенів (медицина); *аудит* — перевірка, *компенсація* — відшкодування (економіка). Проте найчастіше в науковому й діловому мовленні вживають саме іншомовні терміни, оскільки більшість із них є інтернаціональними.

У текстах публіцистичного та художнього стилів слова іншомовного походження вживають і в прямому, і в переносному значеннях.

Порівняйте:

Авітаміноз — захворювання, викликане загальним дефіцитом вітамінів в організмі внаслідок незбалансованого харчового раціону (3 підручника).

Душевний **авітаміноз**... Шукаю аварійний вихід... (О. Германова)

Авітаміноз настрою лікують передовсім цікавим спілкуванням (3 Інтернету).

У текстах художнього і публіцистичного стилів слова іншомовного походження можуть бути засобом:

- створення образності: *Рожевий вечір, як фламінго, над нами крила розпростер* (Д. Луценко). *Почерк у друга нервовий, як електрокардіограма* (Л. Костенко);
- протиставлення або контрасту: *Захоплююся японським малярством стилю ніхонга, а в очах українські старовинні рушники* (І. Шишов);
- гумористичного та іронічного ефекту: *Хто не встиг оновити весняний лук? Мерщій ладняйтеся до шопінгу!* (3 реклами).

Увага! Слово іншомовного походження слід уживати лише в тому разі, коли воно:

- українського відповідника поки що не має;
- точніше й повніше, ніж його український відповідник, розкриває поняття або надає тексту певного стилістичного забарвлення.

310. Попрацюйте в парах. Прочитайте. Доберіть два-три поширених нині за-
позичених слова, які легко можна замінити українськими відповідниками.

Притік англіцизмів у нашу мову просто шалений. Чи це поповнення
нашої мови, чи це її витіснення?

Часом ми запозичуємо слова, які цілком піддаються перекладові, отже,
виштовхують з обігу питому українську лексику: *маркетинг* (збут, вивчен-
ня ринку), *спічрайтер* (складач промов), *котон* (бавовна), *степлер* (зши-
вач, скріплювач), *генерація* (покоління) і сотні подібних (*За В. Радчуком*).

- Складіть і запишіть текст для шкільного веб-сайта про зваженість уживання
в мовленні запозичених слів. До тексту докладіть міні-словничок, узявши слова
з прочитаного тексту та додавши три-чотири самостійно дібраних.
- У якому стилі ви складатимете текст? Вибір стилю обґрунтуйте.

311. Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Витлумачте лексичне значен-
ня слів іншомовного походження.

1. Рівень д..мократії яскраво простежується через засоби масової ін-
формації, через конст..туційне право гром..дян на об'єктивну інформац..ю
(*З підручника*). 2. У сумнівних випадках для уточнення д..агнозу пере-
ломів необхідно зробити р..нтгенівський знімок (*Зі словника*). 3. У нас
такі вже соромливі гени, що Йван Пуллой ікс-променя пр..боркав, а люд
віками ходить до Рентгена (*В. Бровченко*). 4. Футур..ст... Що за слово?
Це т..тул чи фах? Футбол..ст — то було б зрозуміло! (*С. Голованівський*)
5. Не може бути мови про тр..умф насилля, бо настала епоха, коли має
перемагати справедливість (*Ч. Мілош*). 6. Яким вогнем спокутувати мушу
хрон..чну українську доброту?! (*Л. Костенко*) 7. Хто поверне нам пісні —
інструкц..ї для кор..стування моральними цінностями? (*В. Голобородько*)

- Які з ужитих у реченнях слів іншомовного походження є термінами? Яких галу-
зей науки?
- Які терміни виконують називну функцію? З'ясуйте стиль речень, у яких їх ужито.
- Які іншомовні слова-терміни вжито з метою створення гумористичного або іро-
нічного ефекту? У реченнях якого стилю їх ужито?
- Які моральні цінності бережуть українські народні пісні? Назвіть п'ять цінностей,
на вашу думку, найважливіших.

Стилістичне забарвлення лексики. Книжна й розмовна лексика. Оцінна лексика

За вживанням усі слова поділяють на **загальноновживані** та **стилістично забарвлені**.

Загальноновживані слова використовують усі люди в усному й писемному мовленні: *хліб, вода, мати, батько, жити, думати, будинок, дерево, зелений, синій*. Такі слова вживають на всій території, де функціонує українська мова, представники всіх верств суспільства, без жодних обмежень у всіх стилях мови.

Стилістично забарвлені слова вживають у текстах певних стилів.

Стилістично забарвлену лексику поділяють на дві групи:

Книжна лексика	Розмовна лексика
слова, що своїм походженням і використанням пов'язані з книжними стилями, властиві писемній формі літературної мови, уживані в науковій і художній літературі, публіцистичних творах, офіційно-ділових документах	слова, які вживають в усному побутовому, невимушеному, неофіційному спілкуванні, але не використовують у діловому й науковому стилях; у художньому й публіцистичному стилях таку лексику вживають для відтворення колориту розмовного мовлення

До книжної лексики належать:

- слова, що означають абстрактні поняття: *доблесть, нездоланність*;
- слова з відтінком урочистості: *возз'єднання, корифей, торжество*;
- слова старослов'янського походження: *благоговійний, глава, хранитель*;
- наукова, технічна, суспільно-політична й офіційно-ділова термінологія: *апробація, аналіз, ерудиція, фактор, ефект, закон, асоціація*;
- уживані в художній літературі поетичні слова: *блакить, небокрай, линути, плекати*.

Книжна лексика вносить у тексти відтінок офіційності, урочистості, науковості.

312. Прочитайте. Визначте книжну лексику.

Рада Європи є провідною організацією із захисту прав людини континенту. Вона включає в себе 47 держав, 28 з яких є членами Європейського Союзу. Усі держави — члени Ради Європи підписалися під Європейською конвенцією з прав людини — договором, спрямованим на захист прав людини, демократії та верховенства закону.

Європейський Союз готується підписати Європейську конвенцію з прав людини, створюючи спільний європейський правовий простір для більш ніж 820 мільйонів громадян (*З веб-сайта «Офіс Ради Європи в Україні»*).

- З'ясуйте стиль уривка, свою думку пiдтвердiть прикладами з тексту.
- Назвiть ознаки, за якими книжна лексика протиставляється розмовнiй. Наведiть приклади.

313. Прочитайте уривок iз художнього твору. Визначте розмовну лексику. Пояснiть, з якою метою її вжито автором.

— Уяви, що одного дня на всiй земнiй кулi зникає Інтернет. Хаос, розгубленiсть, марнi спроби вiдновити втраченi зв'язки...

— Нi,— заперечеує дiвчинка.— Такого не буде. Можуть вiдключити Інтернет в окремiй краiнi, обмежити доступ до певних ресурсiв. Але щоб увесь Інтернет накрився — нi. I з чого така бiда може, по-вашому, початися?

— Одного дня нiхто не зможе увiйти в Інтернет.

— Нi, не так. Це мiг би бути поетапний процес. Спочатку на Фейсбуцi нiхто не побачить стiну. У користувачiв виникне враження, що Фейсбук загличив, тобто накрився. Нереально, але цiкаво. Фантастика, одне слово!
(За Г. Вдовиченко)

Лексику, яка характеризує предмет, явище, подiю з погляду категорiї цiнності, називають **оцiнною**. Вона характеризує якiснi, кiлькiснi ознаки предметiв i явищ, їхнi властивостi, можливостi тощо.

Серед оцiннiї лексики видiляють:

- слова, якi використовують для вираження свого ставлення, своїх або чiїхось почуттiв, емоцiй, характеристики людини: *Кохаюся з **лихом** i **щастя** не знаю, i **зiрко** без долi свiй вiк коротаю* (М. Петренко). ***Орел**, а не козак!* (П. Кулiш);
- слова, що вживають для оцiнювання ступеня вияву ознаки, дiї: *I, наче скеля **височезна**, стоiть нескорений Кавказ* (О. Лупiй);
- iнтимнi звертання: ***Голубонько-дiвчинонько, зiронько моя!** Не питайся, **моя мила**, чого смутен я* (С. Руданський);
- слова iз суфiксами зменшеностi, пестливостi, згрубiлостi: *У небi голубому мала **пташинька** летить* (О. Лупiй).

Оцiнну лексику вживають у **розмовному мовленнi, художнiх текстах, окремих жанрах публiцистики**.

Позитивну або негативну оцiнку передають **синонiмiчнi ряди**: *народ мудрий, кмiтливий, iнтелектуальний; ситуацiя важка, критична, вибухонебезпечна*.

Оцiнки виражають також **тропи**: епiтети, метафори, метонiмii.

Оцiнну лексику вживають i для **створення комiчного** чи **iронiчного ефекту**: *Мої **коханi, милi** вороги! Я мушу вам освiдчитись в симпатiї* (Л. Костенко).

314. Прочитайте. Визначте оцiнну лексику. Що саме кожне з оцiнних слiв передає: ставлення, почуття, характеристику?

1. Красунечко моя... Заспівай же й мені цю колискову (*М. Стельмах*).
2. Подібних дівиць, справді, ніде, крім як у телевізорі або шикарному журналі, не побачиш. Тонка, дзвінка і прозора (*Ю. Обжелян*).
3. Козаченьки молодії, орли золотії! До вас байку докотила порадонька мила (*Л. Глібов*).
4. Паліводи! Розст'юби! Горшкодери! Гетьте з собору! (*О. Гончар*)
5. Мріяти — легко й приємно, а от мислити — важко (*К. Ушинський*).

● Які оцінні слова належать до розмовної лексики? Визначте оцінні слова, які є тропами.

315. Попрацюйте в групах. Складіть жартівливу характеристику нашого сучасника — типового громадянина інформаційної доби. Уживайте самостійно дібрану оцінну лексику.

316. Напишіть есе, узявши за епіграф один із поданих афоризмів. Використайте оцінну лексику.

1. Не за обличчя судить, а за серце (*Г. Сковорода*).
2. Обов'язок людини — безперервно прагнути вдосконалення (*Махатма Ганді*).
3. Цінність людини визначається тим, якою мірою вона позбавлена егоїзму (*А. Ейнштейн*).

● Який стиль ви обрали для написання есе? Поясніть, як залежить від стилю добір оцінних слів.

317. Перепишіть, уписуючи замість крапок самостійно дібрані оцінні слова.

Хто він, герой нашої доби? Нині є фільми й ігри — з ... Суперменами, ... Спайдерменами, ... Бетменами. Проте сучасній дитині мало прочитати про ... героя в ... книжці, щоб він закріпився в її свідомості. Треба побачити його в житті!

Нам дуже важливо не запізнитися з ... «формулою героя»! Головне — він не має бути ... та ... . Не можна бездіяльно чекати ... чуда (*За М. Кіановською*).

● Завершіть текст двома-трьома реченнями, назвавши риси, якими, на вашу думку, має бути наділений герой нашого часу.

318. Прочитайте. Визначте художні засоби, використані автором для висловлення оцінок.

Я ненавиджу брехню у всякій одежі, в розкішній та пишній найбільше, — самовдоволену тупість, фарисейство і лицемір'я у личині моральності строгої... Речі прості і чисті люблю я: серце, для друзів одкрите, розум до інших уважний, працю, що світ звеселяє (*За поезією М. Рильського*).

● Складіть висловлення (усно) «Що я люблю і що ненавиджу». Використайте оцінну лексику.

Практична риторика

Діалогічні жанри: листування

Лист — один із засобів обміну інформацією. Головна мета листа — поінформувати, пояснити, упевнити, підтримати, спонукати до потрібної дії адресата (одержувача).

Листи поділяють на приватні (неофіційні) та службові (офіційні).

Приватне листування ведеться між особами й має переважно побутовий, часто інтимний характер.

Офіційне, службове листування — це основний засіб встановлення офіційних, службових контактів між підприємствами, установами, фірмами.

319. Прочитайте уривки з різдвяного листа Чарлі Чапліна дочці Джеральдіні.

Дівчинко моя!

Зараз ніч. Різдвяна ніч. Як далеко ти від мене! Твій портрет — тут на столі, і тут, біля мого серця. А де ти? Танцюєш на величній сцені на Єлисейських полях.

Будь красунею і танцюй! Будь зіркою і сяй! Але якщо аромат піднесених квітів закрутить тобі голову, сядь у куточок і прочитай мого листа, прислухайся до голосу свого серця.

Я твій батько, Джеральдіно! Після твого імені — Джеральдіна — йде моє прізвище — Чаплін. Із цим прізвищем понад сорок років я смішив людей на землі. Але плакав я більше, ніж

вони сміялися. Джеральдіно! У світі, у якому ти живеш, існують не одні тільки танці й музика!

Час від часу їзди в метро або на автобусі, ходи пішки і оглядай місто. Придивляйся до людей! Дивись на вдів і сиріт! І хоча б один раз на день говори собі: «Я така ж, як вони». Так, ти одна з них, дівчинко! І якщо настане день, коли ти відчуєш себе вище публіки, відразу ж кидай сцену.

Завжди знайдеться той, хто танцює краще за тебе, хто грає краще за тебе! І пам'ятай: у сім'ї Чарлі не було такого грубіяна, який вилаяв би виника або посміявся над жебраком, що сидить на березі Сени.

Я хочу, щоб ти ніколи не знала бідності. Але коли витратиш два франки, не забудь нагадати собі, що третя монета — не твоя. Вона повинна належати незнайомій людині, яка її потребує. А таку ти легко зможеш знайти.

Я не був ангелом, але завжди прагнув бути людиною. Постарайся й ти.
Цілую тебе, Джеральдіно.
Твій Чарлі.

Грудень 1965.

- Чи дотримано в тексті етикету листування? Проаналізуйте лист із цього погляду.

- Прослухайте на каналі YouTube пісню Арсена Мірзояна «Джеральдіна», текст якої є художнім переказом листа славетного актора дочці. Якою мірою авторові й виконавцю пісні вдалося передати настрій листа? Які думки й почуття викликає у вас пісня?

320. Напишіть листа рідній людині: бабусі чи дідусеві, сестрі чи брату, матері чи батькові.

- Прокоментуйте уривок з есе В. Жежери: «У мене не так давно була студентка, що писала курсові роботи есемесками. Не казав їй, мовляв, “так не можна”, бо хто його зна, що завтра вважатиметься правильним». Що втратили (або віднайшли) люди, які замінюють листування SMS-повідомленнями?
- Що вам відомо про нетикет — етикет спілкування в Інтернеті? Розкажіть про це.

Ділові листи — документи, що складаються від імені юридичної особи та мають юридичну силу.

Загалом діловим листом можна назвати будь-якого змісту документ, котрий пересилається поштою з метою вирішення організаційних питань, правових проблем, з'ясування економічних взаємовідносин.

Листування приватних осіб з установами й організаціями відносять до **приватно-ділового листування**. Такі листи мають більш чи менш виражений відтінок офіційності.

Ділові та приватно-ділові листи складають в **офіційно-діловому стилі**.

321. Попрацюйте в парах. Складіть текст одного з ділових листів-пропозицій. Особу відправника визначте самостійно.

1. Директорові будинку-інтернату для громадян похилого віку з пропозицією передати в користування зібрані старшокласниками школи теплий одяг та предмети гігієни.
2. Директорові школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, про можливість організувати в їхньому закладі сучасну медіатеку силами старшокласників вашої школи.

322. Напишіть листа людині, яку ви найбільше поважаєте. Дотримуючись етичних правил листування, поставте їй запитання, які вас цікавлять.

Оцінювальні жанри: похвала, осуд

323. Прочитайте уривок із виступу Святослава Вакарчука перед студентами Української Академії Лідерства.

Ви знаєте, українці — прекрасна нація. Я гордий з того, що є українцем! Я гордий тому, що в нас є багато чеснот. Ми працюючі, ми творчі. Ми — люди, які відчувають і знають, що таке життя.

Але є одна риса, яку в процесі історії України ми розвинули гірше за інші. Так склалося, що під впливом неприродного, але все-таки історичного відбору ми не розвинули вміння брати на себе відповідальність. А ще — уміння домовлятися один

з одним — незалежно від того, які в нас погляди, збігаються вони чи відрізняються. Тож домовитися нам не так легко.

- Які позитивні риси українців відзначив промовець?
- Прочитайте уривок, у якому висловлено осуд. Наскільки справедливими є слова оратора? Відповідь обґрунтуйте.

Мета виступу оцінювального жанру — виявлення й підкреслення позитивних або негативних рис вдачі, вчинків, поведінки, діяльності кількох (багатьох) людей або окремої особи.

Похвальна промова містить позитивну оцінку певної особи (людей, колективу), відзначає найкращі риси її (їх) вдачі, здібності, внесок у загальну справу.

324. Прочитайте зразок похвальної промови.

Виступ Любові Мацько, доктора філологічних наук, професора, на урочистому святкуванні 110-річчя Полтави (скорочено)

Боговибрана, благословенна Полтаво!

Уклінно вшановуючи твій ювілей, звіряємося в щирій любові всім обширом і глибоко незрадливого українського серця.

Історичні заслуги Полтави як осереддя українського непроминуці. Ми всі виростили з відчуттям того, що Полтава є столицею класичної української літератури. Полтава — животворна, відновна, торжествувальна, неповторна корона рідного краю — правдивим золотом сяє в духовно-інтелектуальному житті нашої країни, живить скарбами рідної землі, гріє душу чарами м'якої вимови, стелиться рушниками мудрих доріг Григорія Сковороди.

Полтава, як щира молитва, як материнська пісня, як усміх Наталки і пісня Петра, була, є і буде берегинею українського духу, храмом нашої віри і надії.

Полтаво-мати, що зростила ґроно українських муз, премилостива і всепрощenna добродійко! Хай ясніє у віках зоря твоєї краси і мудрості, хай колоситься врожаєм українське поле, нехай вільно плине ріка нашої мови. Гартуймо наш дух і волю до державного життя в Україні!

- Визначте стиль тексту виступу. Визначте вжиті в ньому тропи.
- Поясніть особливу роль тропів у похвальній промові.

325. Прочитайте. Сформулюйте за змістом прочитаного два доповнювальних і два проблемних запитання. Скористайтеся розміщеною на ф́орзаці підручника таблицею «Види запитань».

Об'єктивна і щира похвала, викликаючи в її адресата потребу в самовдосконаленні, є могутнім моральним заохоченням. Коли ж заслуги й позитивні якості промовцем перебільшено, у людини виникає прагнення дійсно стати такою, якою її представлено у виступі.

До похвальних відносять промови, змістом яких є:

- відзначення особливих досягнень окремої людини чи колективу;
- вшанування ювіляра;
- відзначення ювілею подружнього життя;
- висловлення вдячності педагогові колишніми однокласниками на зустрічі випускників школи і т. ін.

Похвальні промови не вимагають звичайної для інших галузей риторки твердої схеми будови тексту (вступу, основної частини, висновків). Основну увагу промовець приділяє прикладам із життя (біографії) і трудового шляху адресата або досягненням колективу, доцільно використовує фольклор (прислів'я, анекдоти). Стиль може коливатися від урочисто-величального в офіційній обстановці до дещо «зниженого» (під час домашнього застілля). Особливу увагу слід звертати на тактовність і делікатність висловів, щоб ненароком не образити гідність когось із присутніх (*З посібника*).

- Вислухайте відповіді на поставлені вами запитання, за потреби зробіть уточнення.

● Що вам відомо з уроків літератури про панегірики? Чому сьогодні це слово часто набуває іронічного значення? Чого має уникати оратор, який готує й виголошує похвальну промову?

326. Попрацюйте в групах. Складіть перелік рис людської вдачі, які особисто ви вважаєте гідними похвальної промови. Складіть пам'ятку «Що має бути головним у похвальній промові».

● Обговоріть складені пам'ятки в класі, оберіть із них найбільш прийнятну. За потреби спільно внесіть виправлення.

327. Попрацюйте в групах. Орієнтуючись на складену вами пам'ятку, напишіть текст трихвилинної похвальної промови (на вибір), адресатом якої є:

- 1) учитель математики, який відзначає 60-річний ювілей;
  - 2) учень вашої школи, який урятував під час пожежі дитину;
  - 3) однокласниця, яка стала переможницею міського етапу олімпіади з математики.
- Виголосьте складені промови в класі, обговоріть їх.
  - Що спільного і що відмінного між промовами привітальною та похвальною?
  - Поясніть відмінності в будові текстів промови й листа.

Якщо похвальні промови викликають у слухачів позитивні емоції — вдячність, радість, захоплення,— то **промови викривальні** сповнюють людей негативними почуттями: осудом, гнівом, зневагою.

Із цієї причини до публічного осуду слід ставитися з великою обережністю. Промовець має ретельно перевірити правдивість інформації, покладеної в основу змісту виступу, переконатися в достовірності звинувачень, що їх він має оприлюднити. Необхідно пам'ятати такі правила: осуджувати слід не особу, а її вчинки; хвалити треба привселюдно, на помилки ж указувати краще віч-на-віч.

328. Складіть текст трихвилинної жартівливої викривальної промови, адресованої літературному героєві. Підготуйтеся до її виголошення в класі.

- Витлумачте лексичне значення слів *осуджувати* та *засуджувати*, за потреби звернувшись до тлумачного словничка.
- Кого з ваших знайомих вам є за що осуджувати? Проаналізуйте вчинки цієї людини з погляду ситуацій, у яких вони були здійснені. Якщо ваше ставлення до таких вчинків лишилося негативним, аргументуйте його.
- Витлумачте слова філософа-гуманіста доби Відродження Еразма Роттердамського: «Твори, написані жартівливим стилем, не такі нудні і приносять читачеві та слухачеві більшу користь, аніж сповнені бундючної серйозності».

Оцінювальні жанри: характеристика

Характеристика — композиційний засіб в ораторському тексті, що полягає в розкритті істотних властивостей, позитивних і негативних ознак явища, предмета чи людини.

Людину промовці характеризують найчастіше. Розрізняють такі види характеристики:

- **зовнішню:** портрет особи, опис приміщення, де вона живе й працює тощо: *Сивий, як голуб, увесь білий-білий, чистий, аж світиться,— таким він і досі стоїть перед очима. Це — Олександр Довженко (З виступу П. Загребельного);*
- **внутрішню:** риси вдачі людини, аналіз її вчинків і т. ін.: *Мислячий, вічно неспокійний, Довженко жив інтенсивним, напруженим духовним життям (З виступу О. Гончара).*

Така характеристика буває *статична* (одномоментна, подібна до словесної фотографії) або *динамічна* (показує думки, переживання, розмови, вчинки людини в розвитку).

329. Прочитайте уривок з риторичного тексту, укажіть у ньому характеристику.

З-поміж високоталановитих жінок, які працювали в нашій культурі, постать Галини Кальченко — одна з найпоетичніших. Мисткиня була чутлива до всього прекрасного, і її обдаровання, одухотвореність натури знайшли щедрий вияв у її власній творчості.

З її любові до людей виникали чудові образи: композитора Леонтовича, письменника Нечуя-Левицького і, нарешті, вінець мистецького злету скульпторки — образ Лесі Українки.

Щоразу, коли погляд ваш затримується на пам'ятникові Лесі Українки в Києві, неминуче, мабуть, думається вам: є в цьому прекрасному образі щось і від неї самої, авторки, натхненної жінки-митця Галини Кальченко.

Чим була для Галини Кальченко поезія Лесі Українки, цей негасимий світильник душі? Завдяки якій духовній енергії творчість однієї людини спроможна так глибоко вплинути на творчу долю іншої? Чому — через відстань часу — Лесине слово зберегло для Галини Кальченко свою первісну свіжість, протягом

стількох літ було для неї сповнене натхненної сили, чарівливості, поетичної магії?

Ми звертаємося до Галини Кальченко як до живої, бо завжди житимуть у нашій культурі творіння славетної скульпторки. Стоїть і буде стояти на київських горах у співучій бронзі Леся Українка, зустрічатиме свої вічні весни (*З виступу О. Гончара*).

- До зовнішньої чи внутрішньої характеристики вдався автор тексту? статичної чи динамічної?
- Визначте вжиті в тексті тропи та риторичні фігури, поясніть їхню роль.
- Чи можна віднести текст до жанру похвали? Яка роль характеристики в такому тексті?

330. Прочитайте. Визначте вид поданої в прочитаному тексті характеристики: яка вона — статична чи динамічна, зовнішня чи внутрішня?

Уявімо собі кімнату, повну книжок, рукописів, а на самому дні тієї кімнати шістнадцять годин на добу просиджує за столом чоловік. Просиджує без примусу, цілком добровільно, спонукуваний одним: письменницьким обов'язком.

Марними є спроби полічити обсяг роботи Михайла Чабанівського. Коли скласти бібліографію самих тільки книжок, матимемо солідну цифру. А ще сотні статей, нарисів, рецензій, сценаріїв, репортажів...

Про письменників кажуть так: до двадцяти років — пригоди, досвідченість, після двадцяти — спостережливість. Біографія життя стає біографією творчості — ось шлях кожного письменника.

Не досить народитися на землі, щедрій талантами, щоб самому претендувати на талановитість. Треба вчитись — і Чабанівський учився. В педагогічному технікумі, в університеті. Треба працювати, бути в людському гурті, перепробувати гіркого й солодкого. Перепробував. Багато сторінок його творів читаються як автобіографічні.

Коли почалася війна, пішов на фронт рядовим солдатом, писав оповідання й вірші з переднього краю. За два десятиліття по війні, виказуючи гідну подиву працьовитість, одну за одною написав десять, двадцять, тридцять книжок.

Є ще один, сказати б, прихований бік роботи М. Чабанівського. Людина душі доброї, щедрої, доброзичливої, він надзвичайно багато часу віддав роботі з літературними початківцями. Перечитував цілі гори написаного молодими, давав поради, вів із ними листування. Коли ж

помічав, що сам автор неспроможний упоратися з матеріалом, то... засукував рукави й брався допомагати. І виходили у світ книжки (За П. Загребельним).

- Складіть план прочитаного. Перекажіть текст за планом, додавши самостійно складений за фотографією портрет письменника.

331. Прочитайте уривок з есе Ю. Андруховича. Як би ви продовжили поданий у тексті діалог? Зробіть це, дофантазувавши 4–6 реплік.

Хлопець у бейсболці дашком назад, кількох футболках одна поверх одної, штани спортивні на підтяжках, роззявлені велетенські кросівки. Худорлявий, тонкий, очі горять. Смагливий. Смиканий. Мені з місця на фестивальному подіумі добре спостерігати, як він, посидівши в першому ряді кілька хвилин, зривається і стрімко кудись виходить. До такої міри стрімко, що я ледь не написав «вилітає».

Він повертається невдовзі — на те ж місце, в перший ряд. Трохи посидить, а тоді знову зривається, виходить, повертається, знову сідає, слухає або вдає, що слухає, знову підводиться, зникає, повертається. Кільканадцять разів туди й сюди. Схоже, що в нього свій перфóрманс, альтернативний нашому.

Наша дискусія врешті добігає кінця. Модераторка традиційно дякує й нагадує про можливість отримати автограф «від наших дорогих авторів».

Слухачі неквапом підтягуються до сцени. Хлопець із першого ряду обганяє всіх. Він уже переді мною. Проте йому не йдеться про автограф.

— Я хочу спитати одне,— видихає він на мене всю свою схвильованість.— Можна мені спитати?

— Спитай.

— Я вже третій вечір тут на цьому фестивалі, і я не почув нічого з того, що хотів. Чому ніхто з вас не розповідає, як почати писати книжку?

- Які почуття викликав у вас юнак, охарактеризований у тексті? Чи цікавий він вам? Якщо так, то чим саме?

- Наскільки точно схарактеризований у тексті юнак, що представляє ваше покоління? Що в цій характеристиці, на вашу думку, є типовим?

332. Складіть план, а за планом — текст трихвилинного виступу на одну з тем:

1. Знайомство, про яке я давно мріяв (мріяла).
2. Людина, яка не перестає мене дивувати.
3. Яке враження я хотіла б (хотів би) справляти на людей.

- У текст виступу введіть характеристику (або елементи характеристики).

- Прослухайте виступи в класі, обговоріть їх.

- Поясніть відмінність між характеристикою — засобом ораторського тексту та характеристикою — діловим папером.

333. Пофантазувавши, складіть художню характеристику типового юного українця, свого однокласника. Додайте до неї обрамлення (зустріч і знайомство, прочитане (прослухане) інтерв'ю, рефлексія на переглянутий телесеріал і под.). Використайте тропи й риторичні фігури.

§ 41

Стилістична роль неологізмів і застарілої лексики

334. Прочитайте. Тлумачення лексичного значення яких з ужитих у тексті слів становить для вас труднощі? Звертайтеся з тлумачним словничком.

Софія — розроблений гонконзькою компанією Hanson Robotics людиноподібний робот, гіноїд, популярний через свою подібність до людини, спроможність виражати мімікою понад 60 емоцій і давати влучні відповіді на запитання.

Західні експерти не погоджуються з тим, що робота можна назвати штучним інтелектом. Робот Софія — лише чат-бот, який розпізнає запитання за ключовими словами і добирає відповідь із визначеної бази.

Такі винаходи можуть докорінно змінити життя людини (особливо осіб з інвалідністю). Визнання можливості значних змін за допомогою передових технологій називають трансгуманізмом (від лат. *trans* — крізь, через, за; *humanitas* — людяність; *humanus* — людський; *homo* — людина).

- Якою мірою визначені вами слова, поширені в мовленні? До активної чи пасивної лексики їх слід віднести?

У кожній мові є лексика активна й пасивна.

Активною лексикою послуговуються в усіх сферах життя суспільства в щоденному спілкуванні.

До **пасивної лексики** належать слова, маловживані в спілкуванні.

До пасивної лексики відносять неологізми.

Неологізми (від гр. *neos* — новий і *logos* — слово, поняття) — слова (словосполучення), які з'являються в мові на певному етапі її розвитку для називання

принципово нових понять і предметів, що виникли з розвитком суспільства, науки, культури. Новизна таких слів усвідомлюється мовцями.

Загальномовні неологізми здебільшого є стилістично нейтральними, їх використовують **в усіх функціональних стилях української літературної мови**, а саме:

- науковому: *громадянотворення, гіперлуп, мікрочіп, воркшоп, кібератака*;
- офіційно-діловому: *безвіз, біометричний паспорт, онлайн-петиція*;
- публіцистичному: *політбомонд, спікерство, кнопкодави, працетерапія*;
- розмовному: *селфіман, нетофоб, смомбі, плеймейкер, єврономери* (про автомобілі).

Індивідуальні (авторські) **неологізми** поширені в основному **в художньому стилі**, особливо в поезії, рідше — **у наближених до художнього мовлення жанрах публіцистики** як засіб:

- небуденного, опоетизованого зображення картин природи: *Стала в лазурі туча, туча **чорнокипуча*** (В. Барка). *Куди не підеш Україною — сонце **кларнетить** навкруг* (І. Драч);
- відтворення почуттів людини: *Кращі часи самі собою не настають — їх слід викликати і накликати, причому не тільки інакомисленням, але й інакомовленням. Іноді — **інакокричанням*** (Ю. Андрухович).

Текстам художнього стилю, зокрема поетичним, неологізми надають оригінальності та особливої образності.

335. Прочитайте. Визначте в реченнях слова, які донедавна вважалися загальномовними неологізмами. Витлумачте лексичні значення цих слів.

1. Для онлайн-участі громадян в онлайн-голосуванні під час виборів до парламенту існує промовиста назва: *вебократія* (*З газети*). 2. На зміну термінам *відкрита спільнота* та *публічна сторінка* прийшов термін *інтернет-наблік* — так називають онлайн-спільноту, створену з метою просування ідеї, бренду, певних ресурсів і под. (*З Інтернету*). 3. Номофобія (страх не мати при собі телефон) та FOMO (fear of missing out — синдром втраченої можливості) впливають на рівень гормонів стресу, адреналіну та кортизолу (*Із сайту «Українська правда»*). 4. Скрайбінг — новітня техніка презентації, у якій усе сказане промовцем синхронно ілюструється зображеннями на екрані або дошці (*З інструкції*).

- Чому більшість загальномовних неологізмів є запозиченими словами?
- За якої умови слово перестають вважати неологізмом? Чи існують словники неологізмів? Чому?
- Розкрийте суть афоризму Григорія Сковороди: «Нова людина має і нову мову». Проілюструйте думку філософа неологізмами, які ви вживаєте в мовленні сьогодні.

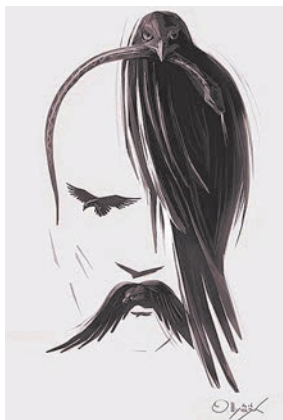
336. Перепишіть, розставляючи розділові знаки. Визначте авторські неологізми, з'ясуйте стилістичну роль кожного.

1. Глянь веселка проста і велична сонцебарвно із хмар вироста (*П. Перебийніс*). 2. Степового неба зорегляд оповив і час мені і простір (*В. Бровченко*). 3. Хочеться спостерігати рухи слів щоб за ними тяглась моя думка а музика самособойне плелась (*М. Семенко*). 4. Ми компромісимо. О як ми компромісимо! Що забуваємо де ми і де не ми. Що і самі вже стали компромісами і лиш умовно звемося людьми (*Г. Чубай*). 5. Говорили про все потроху хто б на трибуну не вліз прояснивши сутність епохи непогамовний балакунізм (*П. Осадчук*).

● Позначте в словах орфограми.

● Як ви розумієте вираз: «Так багато нагуглених — так мало начитаних» (з інтерв'ю)? Чи можна слово *нагуглені* вважати неологізмом?

337. Прочитайте прислів'я, визначте вжиті в них застарілі слова, витлумачте лексичне значення кожного. За потреби скористайтеся тлумачним словничком.

1. Як череді без личмана, так козакам без гетьмана. 2. До булави треба голови. 3. Де отаман швець — там Січі кінець. 4. Не буде козак очкуром для чужих штанів. 5. Козак не пере язиком, як праником.

● Яких емоційно-оцінних відтінків значень набули в наш час застарілі слова козацької доби? Чи можна сказати, що історична пам'ять українського народу оповила їх у серпанок романтики, героїки, душевної теплоти? Чому так сталося?

● Роздивіться картину-ілюзію Олега Шупляка «Соколий рід». Як ви зрозуміли авторський задум? Як композиція роботи перегукується з її назвою?

Застарілі слова належать до пасивної лексики.

Залежно від причин, через які слова вийшли з активного вжитку, застарілі слова поділяють на:

історизми	архаїзми
слова, що вийшли із загального вжитку через те, що зникли названі ними поняття; такі слова не мають синонімів: <i>боярин, смерд, хлоп, шеляг, бунчужний, джура, кирея, рало, ціп, кріпак, вїйт, земство, непман, колгосп</i>	витіснені нині загальноновживаними синонімами слова — назви понять, що існують і сьогодні: <i>ректи</i> (говорити), <i>перст</i> (палець), <i>пря</i> (боротьба), <i>драгоман</i> (перекладач), <i>рамено</i> (плече), <i>алярмувати</i> (панікувати)

У текстах **наукового стилю** застарілі слова не мають стилістичного навантаження, допомагаючи змалювати картини минулих епох, реалії старовини, зниклі явища чи поняття.

У **діловому стилі** застарілі слова (*вищепойменованій, учинене діяння, поставити за обов'язок, підписаний нижче, спричинитися до чогось*) розглядають як спеціальні, жодного стилістичного навантаження вони не несуть.

В особливо важливих **офіційних документах** застарілі слова використовують з метою надання відтінку щонайвищої урочистості: *глава уряду, благодотворний, воєдино, грядущий*.

У **художньому стилі** застарілі слова служать для відтворення мовного колориту давніх часів, а також для надання мові звучання:

- піднесено-урочистого: **Взискуй** прожить **несуєтно** і дзвінко (Л. Костенко);
- жартівливого або іронічно-саркастичного: *Колись* будем по-своєму **глаголать**... (Т. Шевченко).

Трапляється, що застарілі слова повертаються до активного словникового складу: *віче, бакалавр, довілля, світлина, часопис, гривня*.

338. Перепишіть, розставляючи розділові знаки. Визначте застарілі слова, витлумачте лексичне значення кожного.

До Покровської січової церкви і на майдан оточений тридцятьма вісьмома куренями пушкарнею та військовою канцелярією вилилося барвисте козацтво в червоних кунтушах різнокольорових шовкових жупанах озброєне шаблями пістолями ятаганамі. Старшини курінні отамани і полковники паланок обозний булавничий стояли перед вітварем церкви прості козаки вишикувалися в довгі ряди.

Кошовий вийшов у святковому кунтуші з булавою за поясом у супроводі осавула з корогвою. Голос його звучав твердо Маємо порадитися як нам бути (*За Р. Іваничуком*).

- З якою метою застарілі слова вживають у художніх творах історичного змісту? У наукових текстах?
- Що вам відомо про *козацьке коло* (*козацьку раду*) з уроків історії? Розкажіть про це, уживаючи застарілі слова (на вибір) *литаври, довбуш, Січ, січовик, кіш, сотник, хорунжий*.
- Яке явище життя сучасного українського суспільства є близьким до козацького кола? У чому подібність?

339. Прочитайте. Визначте застарілі слова, укажіть серед них архаїзми та історизми. Витлумачте лексичне значення та стилістичну роль застарілих слів.

1. Клейноди прадідів узяв мій дух у спадок (Ю. Словацький). 2. Не вернуться запорожці, не встануть гетьмани, не покриють Україну червоні жупани! (Т. Шевченко) 3. Козацький бунчук переважить бурмистерську патерицю! (П. Куліш) 4. Чує серце — буде прях, наше діло праве! (О. Кононенко) 5. Нас не взяли ні паля, ні таран, одвазі нашій навіть чорт — не пан, та нині ворог особливий, друже. Цей не по землю — цей прийшов по душі, щоб взяти їх на золотий аркан (Б. Олійник). 6. Возславимо ж своє благословенне братство за щастя відчувать ослаблення оков (Т. Петриненко). 7. Я, бабусю, бідний хлопець, служка панський, галайда, з володінь царя Гороха вигнала мене біда (Д. Павличко).

● Ознаки якого стилю притаманні реченням? З якою метою вжито в реченнях застарілі слова? Яким реченням вони надають звучання піднесено-урочистого? Яким — жартівливого або іронічного?

340. Попрацюйте в парях. Складіть і запишіть жартівливий опис зовнішності котрогось однокласника (однокласниці), доповнивши текст характеристикою його (її) мовлення. Уживайте подані архаїзми (на вибір).

Лик (обличчя), чоло (лоб), ланіти (щоки), уста (губи), отверзати (відкривати), куафюра (зачіска), вия (шия), рамена (плечі), стан (постать), зело (дуже), зріти (бачити), парсуна (обличчя, портрет), ректи (говорити), словеса (слова), урозуміти (зрозуміти), глас (голос), зерцало (дзеркало), вельми (дуже), всує (даремно).

● Прочитайте портрет-«парсуну», не називаючи імені портретованого (портретованої). Чи впізнають його (її) слухачі? До якої історичної доби ви відносите створений вами словесний портрет? Відповідь обґрунтуйте.

341. Застарілі слова й неологізми запишіть у дві колонки. Витлумачте лексичні значення кожного слова, за потреби скориставшись тлумачним словником. Які з поданих неологізмів є жаргонізмами? Підготуйте розгорнуту усну відповідь на подане після слів запитання.

Епістола, сейшен, спудей, хакер, стряпчий, біткоїн, буккросинг, перебендя, промоутер, геймер, толмач, гайдук, хлоп, книгозбірня, тіньовик, саунд-трек, боярин, парсуна, тролити, розпіарити.

● Як ви ставитеся до поповнення словникового складу мови жаргонізмами?

342. Розпочніть виконання проекту на одну з тем:

1. Стилістична роль застарілих слів у літературних творах історичного змісту.
2. Роль і значення індивідуально-авторських неологізмів у творах сучасних українських письменників.

§ 42

Стилістичне забарвлення фразеологізмів. Виразальні можливості фразеологізмів

343. Прочитайте. Визначте в уривку фразеологізми, поясніть значення кожного.

Пишатися собою не з руки, але я й справді робітник, яких хоч удень зі свічкою шукай — не знайдеш. Буває очам страшно глянути на ту роботу, а руки мої кидаються до праці, незабаром і спомину від неї не лишається. А чи без діла моя душа коли сидіти вміла?

Усе, що кажу, правда, бо в мене на осиці кислоти, а на вербі груші не ростуть. І не з тих я, що за одним пострілом сорок сороків качок поціляють на полюванні. І не ношуся я сам із собою, мов чорт із писаною торбою, — просто знаю собі справжню ціну (*За Є. Гуцалом*).

- Назвіть ужиті в тексті прислів'я. Чи належать вони до фразеологізмів?
- Який розділ науки про мову вивчає фразеологізми? Який — особливості використання фразеологізмів у мовленні? Звертеся з поданою нижче інформацією.

Фразеологізм — одиниця мовлення, стійке сполучення слів, що характеризується відтворюваністю, цілісністю значення, стійкістю лексичного складу та будови.

Фразеологізми можуть мати форму:

- словосполучення: *тепле слово, правити теревені, намотати на вус, згущувати фарби*;
- поєднаних сполучниками рівноправних слів: *судити й рядити; ні собі ні людям; хоч круть, хоч верть; печене й варене*;
- поєднання повнозначного слова зі службовим: *на словах, крізь зуби, як на пожежу, перед [самим] носом*;
- речення: *серце завмирає, відкрилися очі (комусь), не святі горшки ліплять, сорока на хвості принесла, душа в п'яти тікає*.

Різновидами фразеологізмів є **прислів'я** і **приказки**. До фразеологізмів також належать **афоризми** та **крилаті вислови**.

Фразеологізми вивчає розділ науки про мову **фразеологія** (грец. *phrasis* — зворот і *logos* — слово, вчення).

Теорія і практика використання фразеологізмів у мовленні є предметом вивчення **стилістики**.

Лінгвістичний портал

344. Прочитайте. Визначте фразеологізми, розкрийте значення кожного.

1. Зневажити рідним — це втратити себе, відійти від свого берега, а до чужого не пристати, канути в Лету (*М. Дмитренко*). 2. Дух народу — незборима сила, коли не ждуть манни з неба, а товчуть просо, не заглядають комусь до рук, а діють (*Ю. Яновський*). 3. Коли людина не встане з колін, то вона не далеко зможе пройти (*І. Драч*). 4. Час — великий майстер розрубувати всі гординеві вузли людських стосунків (*О. Писемський*). 5. Я дуже вправний кухар! Можу навішати на вуха локшини, заварити кашу, підлити олії у вогонь (*З Інтернету*).

- До кожного фразеологізму доберіть слово-синонім або синонімічне словосполучення.
- Які з ужитих у реченнях фразеологізмів сягають корінням у Біблію? походять з античної міфології? Поміркуйте: чи можна назвати такі фразеологізми книжними? Відповідь аргументуйте.
- Які з наявних у реченнях фразеологізмів уживають в усному, побутовому, невимушеному, неофіційному спілкуванні? Як можна назвати такі фразеологізми (за аналогією до відповідно вживаних слів).

Серед фразеологізмів виділяють:

книжні	розмовні
(мають «високе», урочисто-піднесене забарвлення, виявляють освіченість мовця, надають мовленню вишуканості)	(надають мовленню невимушеності, образності, виразності)
<i>сфінксова загадка; вавилонська вежа; жити не хлібом єдиним; глас волаючого в пустелі; сіль землі; мир хатам, війна палацам</i>	<i>заварити кашу; хапатися за соломину; справляти походеньки; кури засміють; у Сірка очей позичати</i>
часом надають реченням або текстові жартирливого або іронічного звучання	часто мають грубувато-знижене забарвлення

345. Попрацюйте в парах. Вибравши серед поданих фразеологізмів лише розмовні, уведіть їх (на вибір) у жартівливе висловлення «Як ми готувалися до контрольного тестування».

Перейти рубікон; жити своїм розумом; народитися в сорочці; куряча пам'ять; не з заячого пуху; в'їхати на білому коні; бити лихом об землю; узяти ноги на плечі; вивести на орбіту; баляси точити; утерти носа; тягти kota за хвіст; держати хвіст бубликом.

- Визначте стиль складеного висловлення. Чи був стиль визначений добром ужитих вами фразеологізмів? У який спосіб?

Серед фразеологізмів виділяють стилістично нейтральні (міжстильові) та обмежені вживанням у певному стилі.

До **стилістично нейтральних** відносять так звані **номінативні фразеологізми**, що є назвами явищ (наукових понять, процесів і дій, рослин тощо), такі фразеологізми позбавлені емоційності, метафоричності.

Номінативні фразеологізми вживають у текстах:

- **наукового стилю:** *сформулювати правило, провести експеримент, нульовий цикл, біом Ньютона;*
- **офіційно-ділового стилю:** *унести до порядку денного, оголосити догану, заслухавши і обговоривши, взяти до уваги.*

У текстах **публіцистичного стилю** вживають фразеологічні одиниці, які позначають поняття політичного змісту й мають незначне емоційне забарвлення: *корупційні схеми, журналістське розслідування.*

Найширше фразеологізми вживають у **художньому** та **розмовно- побутовому** **стилях**. У текстах цих стилів вони допомагають влучно, точно, образно, дотепно висловити думки, почуття, переживання, оцінити суть явищ, сформулювати висновки та узагальнення.

346. Прочитайте. З'ясуйте стилістичну належність кожного речення.

1. Хіба хтось створить сценарії для жанрового кіно: фентезі, комедії, детектива, бойовика — краще за професійного та ще й досвідченого сценариста? (З інтерв'ю) 2. Справдешній митець — то порив і протест, долаючи спротив суспільний і втому, неодмінно повинен нести свій хрест на гору найвищу, до отчого дому (П. Осадчук). 3. У двослівних назвах рослин, утворених за допомогою прикметників *собачий, заячий, кінський, вовчий* і под., міститься вказівка на дикорослість рослини, непридатність її для людини: *собача м'ята, заяча капуста, кінський щавель, жаб'яча кислиця* (Л. Москаленко). 4. Є молодість — і є чим дорожити. То, може, страх водитиме за ніс? Життя боятись — значить, і не жити. Вовків боятись — не ходити в ліс (П. Скунець). 5. Оголошення: «Навчу писати вилами по воді».

- Укажіть фразеологізми стилістично нейтральні (номінативні) та обмежені вживанням у певному стилі.
- Визначте прислів'я, витлумачте їх значення.

347. Я — редактор. Прочитайте. Укажіть допущені помилки, відредагуйте речення. Скористайтеся підказкою.

1. Згідно до плану в школі організована екскурсія до розташованого в околицях міста Переяслава-Хмельницького музею під відкритим небом. 2. Перше, що кидається в очі екскурсантам,— фрагменти давньої стоянки мисливців за мамонтами, яка містить житла, комори та майстерні з обробки

мамонтячих кісток. 3. Цікавими є двори та громадські будівлі XVI–XIX віків. 4. Подивившись на рівень збереженості дзвіниці XVIII віку, розумієш, що працівники музею душі не чають у своїй праці. 5. У процесі проведення екскурсії ми робили записи, щоб потім, на зборах історичного кружка, підвести підсумки міроприємства.

- Визначте види допущених у реченнях помилок. Які з норм літературної мови в кожному з випадків порушено? Звертайтеся з поданою на ф́орзаці підручника таблицею «Норми літературної мови».

ПІДКАЗКА

Неправильно	Правильно
під відкритим небом	просто неба
у процесі проведення екскурсії	під час проведення екскурсії
кидатися в очі	впадати в око (у вічі)
експонати XX віку	експонати XX століття
міроприємство	захід
підводити підсумки	підбивати підсумки
збори шкільного гуртка	засідання шкільного гуртка
душі не чаяти	душі не чути
згідно до плану	згідно з планом (відповідно до плану)

348. Перепишіть фразеологізми, вибравши з дужок потрібні слова.

Замилювати (окуляри, очі); міряти на свій (лад, аршин); розпускати (ляси, нюні); (гордієві, авгієві) стайні; скинути ідола в (Дніпро, Лету); зарубати (на лобі, на носі); (геростратова, прокрустова) слава; (менторський, гамбургський) тон; (дамоклів, сізіфів) меч; скриня (Пандори, Семіраміди); видно пана по (розмовах, халявах); (сфінксова, аріаднина) загадка; (геркулесові, ахіллові) стовпи.

- Витлумачте значення записаних фразеологізмів.
- Із трьома фразеологізмами складіть речення (усно).
- Що вам відомо про вжиті у фразеологізмах власні назви? Пригадайте фразеологізми, пов'язані із цими назвами, витлумачте їхні значення.
- Визначте фразеологізм, пов'язаний з історією Русі-України.
- Поясніть написання з малої літери присвійних прикметників, утворених від власних назв — імен.

§ 43 Стилістичні особливості засобів словотвору

349. Прочитайте прислів'я. Визначте в кожному спільнокореневі слова. Яке з них похідне, тобто утворене від іншого спільнокореневого слова?

1. Мудра дитина багата мудрістю батьків (*Укр.*). 2. Скільки в тебе честі, стільки твоїм батькам почесі (*Чес.*). 3. Подрузі даруй квіти, подарунков для матері — твоє серце (*Пол.*). 4. Батька грій добрими справами, матір зігривай лагідними словами (*Баск.*). 5. Не хочеш своїй сім'ї лиха — не дружи з лиходіями (*Румун.*).

- Який розділ науки про мову вивчає творення слів?
- Назвіть відомі вам способи творення слів. Відповідь проілюструйте прикладами із вправи.

Словотвір — розділ науки про мову, що вивчає будову слів та способи їх творення. Творення похідних (нових) слів — одне з найважливіших джерел збагачення словникового складу мови.

Словотворчі засоби впливають на стилістичну маркованість слів і вживання в тому чи іншому стилі мовлення.

Найголовніша роль у стилістичному забарвленні слів належить суфіксам і префіксам, які впливають на значення новоутвореного слова, надають слову певного стилістично-емоційного оцінного забарвлення.

Словотвірні норми — це правила утворення слів за словотвірними моделями.

Порушення словотвірної норми спричиняє **словотвірну помилку**. Порівняйте:

Неправильно	Правильно
привичка	звичка
похожий	схожий
оправдати	виправдати
проверіти	перевірити
компостирувати	компостувати
купляти	купувати
продавщиця	продавчиня
парковка	паркування

Використання в тексті певного стилю слова невластивої стилеві будови є **стилістичною помилкою**.

350. Прочитайте. До якого стилю слід вiднести кожне речення? Визначте слова, що мають вiдтiнок книжностi. Яким способом вони утворенi?

1. Державне дерево без надiйного iсторичного й культурологiчного кореня — тiльки примарне перекотиполе. Мусимо знати: без iсторичної пам'ятi та полiтичної волi, без усвiдомлення ролi культури в громадському життi суспiльство приречене (*В. Гrabовський*). 2. Нам дорогий отой дух козацької республiки, дух вiльностi, патрiотизму, що жив шiроко, весело,— за цим якраз ми i зголоднiли... Може, якраз цього вiтамiну тобi й бракує, козацький нащадку! (*О. Гончар*) 3. Монiторингом називають систему спостережень, збирання, обробки, збереження та аналізу iнформацiї (*Зi словника*).

● Назвiть ужитi в реченнях вiддiєслiвнi iменники. Для текстiв якого стилю характернi такi слова?

У **науковому, дiловому, публiцистичному** стилях уживаються слова, утворенi за допомогою таких суфiксiв:

- **-от-, -iсть-, -изм-(-iзм-), -ств-, -цтв-** та iн. (слова з абстрактним значенням): *висота, швидкiсть, патрiотизм, органiзм, громадянство, будiвництво*;
- **-нн(я), -тт(я), -анн-, -енн-(-енн-)** (вiддiєслiвнi iменники): *замовлення, буття, демонстрування, залучення, засвоєння*;
- **-альн-(-яльн-), -арн-(-ярн-), -ичн-(-iчн-, -iчн-), -ист-, -ат-, -уват-** (науковi термiни): *соцiальний, молекулярний, iсторичний, хiмiчний, ефiристий, пернатий, сiркуватий*;
- **-ник-, -щик-, -чик-, -льник-, -тель-, -ист-(-iст-)** (назви осiб): *замовник, велогонщик, мислитель, цiнитель, сценарист, програмiст*.

У **текстах художнього та розмовного стилiв** уживаються слова, утворенi суфiксами:

- **-ок-, -очок-, -ечок-, -еньк-, -оньк-, -есеньк-, -iсiньк-** (зi значенням здрибнiлостi, пестливостi): *синок, листочок, пучечок, бiленький, рiднесенький, то-нiсiнький*;
- **-ищ-, -иськ-, -ик-, -юк-, -чук-, -юг(а)** (зi значенням збiльшеностi, згрубiлостi): *вовчище, ведмедисько, козарлюга*;
- **-ак-, -як-, -яг-, -юг-** (зi значенням зневажливостi): *писака, коняка, скромняга, ледацюга*;
- **-юх-, -ил-, -ал-** (iз виявленням оцiнки, характеристики): *упертюх, бурмило, базiкало*.

351. Прочитайте поданi у двох колонках речення, визначте в них спiльнокореневi слова. Якого значення надали цим словам суфiкси? Чи надано цим словам оцiнного значення?

Де узявся козаченько на вороно-
му кониченьку та в голубому жупа-
ниченьку (В. Милорадович).

Увійшла у хату бабуся, стара та
престаренна, згорбилась, через силу
ноги волоче і паличкою підпираєть-
ся (Г. Квітка-Основ'яненко).

На гнідому рисаківі, на-
гнувшись уперед, сидів ставний
козарлюга (Р. Іваничук).

Як вийшла бабище старая,
Крива, горбатая, сухая,
Запліснявіла, вся в шрамах...
(І. Котляревський)

- У яких стилях мовлення вживають слова з відтінком значення здрібності та збільшеності? Чи є ці слова емоційно та експресивно забарвленими?
- Розкрийте значення фразеологізмів *побувати в бувальцях, дати почубеньків*. У яких стилях мовлення можливе їх уживання?

352. Випишіть слова, яким суфікси надають значення здрібності, пестливості або збільшеності та зневажливості. Розберіть їх за будовою.

1. Який же козарлюга став! Заходь, заходь, синку! (В. Минко) 2. Герой п'єси Гриць — славного війська козачище, здоровенний паруб'яга, сповнений фізичної та духовної сили (З рецензії). 3. Кінь, шаблюка, вітер в полі — ніхто не здолає козацької волі! (Нар. творч.) 4. Століття люди б'ються, щоб воленьки здобуть!.. (Леся Українка) 5. У козацьких піснях шаблю називають панночкою, сестрицею, дружиною (З підручника).

- Визначте стильову належність речень.

353. Попрацюйте в парах. Складіть жартівливу характеристику редактора (редакторки) уявного шкільного веб-сайта. Уживайте подані нижче іменники (на вибір).

Писака, трудяга, заправила, журналюга, блогерисько, упертюх, заводяка, скромняга, причепа, ехида, задавака, добряга, базікало, сонюга, скуп'яга, позивака, гуляка, молодчага, одчаяка, підлиза.

- Виділіть в іменниках суфікси. Які з них надають словам значення згрубілості? жартівливої зневажливості? панібратського ставлення?

Стилістична виразність префіксів залежить від тих значень, яких набувають новоутворені слова. Наприклад, префікс **на-**, повторюючись у словах, не тільки вказує на завершеність дії, а й підсилює емоційність виразу: **Набачився ланів зелених, золотих, набачився, надихався, напився** (Олександр Олесь).

Відтінку урочистості надають словам застарілі префікси **па-, пра-, уз-**: **паросток, прадавній, узлісся**.

354. Перепишіть, розставляючи розділові знаки. З'ясуйте стильову належність речень.

1. Розхмарилось небо розсіялась тьма (О. Луній). 2. Блискавки відблискотіли відгрімилі і громи (В. Мордань). 3. Розплелись розсипались розпались наче коси вересневі дні (Д. Павличко). 4. Мій улюблений колір жовтогарячий безстрашний бездонний і безжурний (О. Сандига). 5. Розшарування розпилення душ людських рівнозначне кінцеві світу (М. Самійленко).

- Які повторювані префікси підсилюють емоційність речень?

Книжного забарвлення надають словам запозичені префікси **анти-, архі-, екстра-, контр-, псевдо-, ультра-**: *Війна — це завжди антикультура, антидуховність* (А. Жикол). *Бачив будівника в житті і псевдобудівника...* (О. Гончар).

У художньому та публіцистичному стилях емоційно-експресивних відтінків надають словам іншомовні префікси **гіпер-, архі-, ультра-**: *Застосування мультимедійних технологій може зробити урок ультрасучасним* (З газети).

У текстах офіційно-ділового та наукового стилів ці префікси стилістично нейтральні.

355. Попрацюйте в парях. Визначте, якого значення надають поданим словам префікси іншомовного походження.

Гіперактивний, ультрамогутній, архісерйозний, антиречовина, антинародний, контратака, екстраможливості, архіпам'ятний, ультраправий, суперздібності, субпродукти, архіспекулянт, дегероїзація, архіглибина.

- Які зі слів є термінами? У текстах якого стилю вони зазвичай уживаються? Чи надають висловленням експресивного забарвлення?
- Складіть казку про суперталановитого (гіперініціативного, ультрасучасного) старшокласника-винахідника. Використайте якнайбільше прикметників із префіксами *гіпер-, архі-, ультра-, супер-*. Якого стилістичного відтінку надали вони складеному текстові?

356. Я — редактор. Прочитайте. Укажіть допущені помилки, відредагуйте речення. Скористайтеся підказкою (див. с. 193).

Адміністрація школи послала керівництву стадіону лист-прохання дозволити шкільній футбольній команді проводити тренування. У листі чітко позначено кількість спортсменів та відзначено обов'язки тренерів. Крім того, до листа доклали супроводжуючі документи — довідки про здоров'я спортсменів. Лист-прохання підтверджено печаттю освітнього закладу.

- Визначте види допущених у реченнях помилок. Які з норм літературної мови в кожному з випадків порушено? Звертєся з поданою на ф'орзаці підручника таблицею «Норми літературної мови».

ПІДКАЗКА

Неправильно	Правильно
послати лист кількість позначено відзначено обов'язки освітній заклад супроводжуючі документи підтверджено печаттю	надіслати лист кількість зазначено визначено обов'язки заклад освіти супровідні документи затверджено печаткою

357. Перепишіть, знімаючи ризики та вписуючи пропущені літери.

1. Письменник — постать для нашої нації архі/важлива, визначальна, харизмат..чна (*З журналу*). 2. Письменники мусять не лише відтворювати життя, а й додавати людям патріот..зму (*М. Адаменко*). 3. Шевченко, Леся Українка, вся наша класична література — це суцільний протест проти тоталітар..зму (*О. Гончар*). 4. Душа хотіла чогось ультра/надзвичайного, небуденного (*І. Багрянний*). 5. Якщо нищиться духовність, мова, нищиться нація, і відновити її тяжче, ніж зарадити супер/небезпечним економ..чним катастрофам (*З журналу*).

- Поясніть лексичне значення та з'ясуйте стилістичну роль слів з іншомовними префіксами й суфіксами.
- Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
- Витлумачте вислів Любомира Гузара: «Проблема Інтернету в тому, що ми не можемо визначити, що це: інформація чи формація?».

§ 44
Стилістичні особливості частин мови

358. Прочитайте уривки з творів Л. Костенко. У реченнях якого з уривків переважають іменники? У яких реченнях переважають дієслова? У яких — прислівники?

- Зупинки. Аварії. Перон. Гучномовці. Зали чекання. Карти. Вагони — парії. Вагони — службовці. Вагони — аристократи. Люстра — електрична сестра орхідей. Черга. Буфет. Каси.
- Здається, часу і не гаю, а не встигаю, не встигаю! Щодня себе перемагаю, від суєти застерігаю, і знов до стрічки добігаю, і не встигати не встигаю, і ні хвилиночки ж не гаю!

3. Було нам важко і було нам зле, і західно, і східно. Було безвихідно. Але нам не було негідно.

- Речення якого з уривків більш динамічні? більш статичні?
- Як впливає на сприйняття уривка велика кількість ужитих у ньому прислівників?
- Який розділ лінгвістики вивчає частини мови? Що ще вивчає цей розділ?

Переважаання **іменників** надає висловленню ґрунтовності, розважливості, статичності.

Переважаання **дієслів** надає висловленню динамічності, експресивності. Дієслова відтворюють через мовлення не лише фізичний рух, динаміку, а й зміни в думках і почуттях людини.

Велика кількість **прислівників** деталізує й увиразнює перебіг подій, про які йдеться у висловленні.

Числівники та **займенники** здебільшого стилістично нейтральні.

359. Перепишіть, уставляючи попущені літери. Визначте стилістичну роль частин мови в кожному уривку.

1. Ніч, лампа, ро..дум, самота, сніги паперу ще німого. Спокійна творчості тр..вога, в мовчанні зімкнені уста... (М. Рильський) 2. В світі жити — не тужити, хліба заробити, не боятись наступити на т..рнові віти. Не самі квітки зр..вати по гаях, по полю, чесним потом виробляти із неволі волю (П. Куліш). 3. У світі мало місця для добра, але без добра у світі холодно (М. Шевченко). 4. Що менше слів, то висловитись легше (Є. Плужник).

- Позначте в словах орфограми, поясніть правопис слів правилами.
- Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

360. Прочитайте текст, визначте стилістичну роль дієслів.

Стемніло, і небо над містом погасло, як екран велетенського комп'ютера, — зосталася тільки штучна підсвітка, неоновобліда заграва над дахами: нічна аура мегаполіса. І, на, маєш! — просто переді мною лягли на землі через увесь колодязь двору два видовжені золотаві прямокутники — од вікна на другому поверсі.

Чомусь мене завжди хвилює світло, що падає на землю з вечірнього вікна,— наче обіцянка якоїсь солодкої тайни. Я навіть своє подвір'я полюбив, відколи в ньому з'явилося увечері мереживне світло від загратованих вікон, і що в тім такого вже надзвичайного, здавалось би? А отже, горить-сміється, очей не відвести,— перекинуте на землю високе золотосяйне вікно. І серце од того стискається чимось несподівано-рідним,— коханий мій дворик! Ні, все-таки міста мають свою душу, і нікому ніколи її не витрусити... (За О. Забужко)

- Визначте стиль тексту, свою думку обґрунтуйте.
- Поясніть вислів *аура мегаполіса*. Чи має ауру місто (село), де ви мешкаєте? Розкажіть про це, уживаючи якнайбільше дієслів.

Художній та розмовний стилі послуговуються **дієсловами** дуже широко: *На обрії спалахують вогні, гортає вітер хмари понад степом* (І. Іов). Художні висловлення зазвичай передають зміни в доквіллі, рух людської думки, зміни переживань, для називання яких найбільш придатні дієслова.

У висловленнях **публіцистичного стилю**, які зазвичай розповідають про події та зміни в суспільному житті або дають їм оцінку, також щедро використовують **дієслова**: *Часом читачі ЗМІ не можуть відрізнути правду від вигадки і сприймають їх за засоби масової пропаганди* (З газети).

У **науковому й офіційно-діловому стилях** часто віддають перевагу **іменникам**, зокрема віддієслівним (*спостереження, визначення, горіння*).

361. Попрацюйте в парах.

- інструкцію щодо користування вашим улюбленим засобом зв'язку (телефоном, гаджетом) в діловому стилі, уживаючи якнайбільше дієслів;
- опис цього засобу зв'язку в художньому стилі.

- Які частини мови переважають у складеному вами описі? Зробіть висновок про стилістичну роль прикметників.

У висловленнях **художнього та публіцистичного стилів прикметники** увиразнюють особливості предметів і явищ: *яскраве зображення, безмежне поле*. У цих стилях прикметники використовують як художні означення (метафори, епітети), які суттєво впливають на почуттєву сферу людини.

У **текстах наукового та офіційно-ділового стилів прикметники** уточнюють, конкретизують поняття й терміни: *мінеральна сировина, орел степовий, ринкова економіка*.

362. Перепишіть, розставляючи розділові знаки. Ознаки якого стилю властиві кожному з речень?

1. Українці майбутнього мають плекати пошану до своєї культури знати ким вони є і ким були їхні предки мають втілювати пораду Тараса Шевченка і чужого научайтесь і свого не цурайтесь (*З журналу*). 2. Вимисел неодмінний елемент процесу художньої творчості адже письменник створює образи й картини за допомогою фантазії уяви а не простого опису спостережень (*З підручника*). 3. Я ваш мої діброви й сині птиці хоч до людей ведуть мої сліди (*Г. Коваль*). 4. Про суспільне значення рідної мови створено чудові афоризми. Ось найвиразніший із них Материнське слово розширює груди озоном людської гідності (*І. Драч*).

● Назвіть частини мови, які кількісно переважають у реченнях певного стилю, поясніть їх стилістичну роль.

Практична риторика

Оцінювальні жанри: рецензія

363. Прочитайте текст виступу на шкільному випускному вечорі, визначте можливого промовця: школяр, учитель, директор школи. Відповідь обґрунтуйте.

Шановні випускники! Дорогі батьки!

Учителі й усі-усі-усі працівники школи!

Сьогодні особи, які займають перші ряди в цій залі, прощаються зі школою. Переступати поріг будівлі, яка довгий час була їм рідним домом, невдовзі вони будуть уже як гості.

Яким воно буде, їхнє подальше життя? Навряд чи завжди і в усьому успішним, і кожен це усвідомлює. Будуть і невдачі, і прикрощі, і помилки. Та будуть і перемоги, а ще — відкриття і звитяги. Чого врешті-решт виявиться більше, залежить від кожного з випускників. Бо кожен творить, вибудовує своє життя, вирізьблює свою долю сам.

Розказують, що якось під час виступу в одного весвітньо відомого скрипаля обірвалася струна скрипки. Не розгубившись, він завершив мелодію... на трьох струнах.

Певно, і декого з випускників життя змушуватиме інколи грати на трьох струнах. Хочеться, щоб і в таких випадках їм вистачило витримки,

сили, мужності вести мелодію впевнено й уміло — щоб не розчарувати слухачів у залі, а головне, відчутти себе не переможеним, а переможцем.

Як вийти непригніченим, нерозгубленим із будь-якої ситуації? Школа чесно намагалася дати для цього все — знання, вміння, компетентності. Бачу ваші іронічні погляди — навіщо в таку урочисту мить нудні педагогічні терміни? Які ще компетентності?

Повернімося до скрипаля й зіпсованої скрипки. Щоб грати на ній, потрібне знання нотної грамоти й уміння володіти смичком. А от для того, щоб вийти зі скрутної ситуації (розірвані струни — чудовий символ!), потрібен такий собі сплав знань і вмінь, сил і натхнення, тобто компетентності, як би ви не ставилися до такої назви.

Щастя вам! Знайдіть себе і будьте собою.

- Напишіть відгук про прочитаний текст виступу (обсягом 5–8 речень). Прочитайте й обговоріть складені відгуки в класі.
- Чому на прочитаний текст виступу складати відгук важче, ніж на виступ прослуханий?

У процесі обговорення прослуханого виступу зазвичай складають його загальну оцінку, тобто **відгук**. Так роблять, якщо обговорення відбувається безпосередньо після прослуховування — на детальний аналіз виступу зазвичай немає часу.

Детальний аналіз виступу, що включає оцінку його змісту, правильності будови, оцінку майстерності промовця, висловлення аргументованих зауважень, висвітлення допущених у виступі недоліків і помилок, називають **рецензією**.

364. Ознайомтеся з планом рецензії виступу.

ПЛАН РЕЦЕНЗІЇ ВИСТУПУ

1. Оцінка змісту промови:
  - інформативність, об'єктивність висвітлення фактів;
  - зв'язок із життям (практична цінність, корисність).
2. Будова тексту виступу:
  - наявність вступу та завершальної частини (висновків);
  - чіткість тези (тез), переконливість наведених аргументів.

3. Контакт промовця з аудиторією:
  - культура мовлення (дотримання мовних норм);
  - техніка мовлення (дикція, інтонація, темп мовлення).
4. Суттєві недоліки виступу.
5. Побажання авторам тексту та оратору.
  - Які зміни й доповнення ви внесли б до поданого плану? Свої пропозиції обґрунтуйте.
  - Що вам відомо про історію виникнення афоризму «Платон мені друг, але істина дорожча»? Чи втратив цей вираз актуальність у наші дні? Чому?

365. Попрацюйте в групах. Складіть план, а за ним — текст п'ятихвилинного виступу на одну з тем. Оберіть з однокласників журі, мета якого — прорецензувати прослухані в класі виступи.

Теми виступів (на вибір):

1. Учнівське самоврядування в нашій школі: здобутки й прорахунки.
2. Електронне навчання сьогодні: захмарні очікування й реальна дійсність.
3. Здоровий спосіб життя сучасного старшокласника: мрія чи реальність?
  - Готуючись до виступу, орієнтуйтеся на поданий у попередній вправі план рецензії.
  - Виступіть із підготовленою промовою перед однокласниками.
  - Прослухайте складені членами журі рецензії на виголошені виступи.
  - У чому корисність рецензування? Які вміння розвиває складання рецензії?

366. Орієнтуючись на критерії, подані в плані рецензії виступу, складіть текст виступу на одну з тем (обсяг — до 10 речень).

1. Скарби, що визначають сенс нашого життя.
2. Обравши мету, добре обміркуй дорогу.
3. Чи можна судити про людину за її друзями.
4. Як уберегтися від небезпек віртуального простору.
  - Здійсніть саморецензування написаного тексту (усно).

367. Оголосіть у класі конкурс на кращий текст промови на випускному вечорі. Виробіть критерії оцінювання конкурсних текстів, обговоріть їх у класі, унесіть за потреби виправлення.

- Поміркуйте: які зі здобутих на уроках практичної риторики знань ви застосуєте, готуючи й проводячи конкурс?
- Назвіть риторичні компетентності. Звіртеся зі словничком термінів.
- Проведіть конкурс. Виступи переможців порекомендуйте включити до сценарію випускного вечора.

Етикетні жанри: привітання, вибачення

368. Прочитайте. Зміст якого з афоризмів видається вам найактуальнішим? Відповідь обґрунтуйте.

1. Ввічливість — це доброзичливе ставлення до людей (*Ж.Ж. Руссо*).
2. Чемність — це штучно створюваний гарний настрій (*Т. Джефферсон*).
3. Ввічливість є символічно умовним вираженням пошани до будь-якої людини (*М. Бердяєв*).
4. Ввічливість — це властивість не помічати, що ворог та поламаї, але звертати увагу на квіти у дворі за ворітьми (*Г. Ріснер*).
5. Найперше правило ввічливості — розбірливий почерк (*В. Ключевський*).

- Який зв'язок існує між ввічливістю та етикетом?

Етикет (від фр. *étiquette* — напис, етикетка) — норми й правила гідної поведінки людей у суспільстві.

До етикетних жанрів відносять *вітання, прощання, подяку, вибачення, поздоровлення, висловлення співчуття*.

Мовний етикет — усталені, використовувані в певних ситуаціях спілкування мовні звороти, які відповідають традиціям суспільства. Це вислови, які живають за певних обставин: **Благословіть сказати, владико!** (у спілкуванні зі служителем церкви); **Встати, суд іде!** (у судовому засіданні); **На паркет запрошуються...** (на танцювальному конкурсі) і т. ін.

Етикет упорядковує й гармонізує стосунки і в офіційних, і в неофіційних ситуаціях.

369. Прочитайте. Які з названих у реченнях етикетних формул привітання традиційні? Чим пояснити вірність народу саме цим етикетним формулам?

1. Без огляду на реальну релігійність у період різдвяних чи великодніх свят більшість українців переходять на християнські вітання. Практично всі знають, що на Різдво треба вітатися «Христос народився! Славімо Його!», а на Великдень — «Христос воскрес! Воїстину воскрес!» (*За О. Перехрест*).
2. На вітання начальника або старшого за військовим званням «Слава Україні!» всі військовослужбовці, вишикувані у строю, відповідають: «Героям слава!» (*Зі Статуту Збройних сил України*).
3. Поза строем на вітання начальника або старшого за військовим званням «Бажаю здоров'я товаришу (пане)» або «Вітаю, воїни (воїне)» військовослужбовці відповідають: «Бажаємо (бажаю) здоров'я, товаришу (пане)», додаючи в кінці відповіді військове звання без зазначення роду військ чи служби (*З порталу «Юридичний факт»*).

- Які з вітальних етикетних формул найпоширеніші у вашому родинному колі? серед знайомих вам дорослих? серед ваших однолітків?

370. Прочитайте. Використавши подану в тексті інформацію, накресліть за зразком і заповніть таблицю.

Етикетні формули вітання, які вживають		
в офіційній ситуації	стилістично нейтральні	у приватній розмові

Неважко помітити, що змістом вітань є добрі побажання. Фактично формули вітань є усіченими формами побажальних конструкцій: [Бажаю вам] *доброго ранку! доброго вечора! доброї ночі!* Про тісний зв'язок формул вітань і побажань свідчить і той факт, що формули-побажання становлять тісну змістову єдність із формулами-вітаннями. Так, досить часто у відповідь на привітання *Доброго ранку (дня), (вечора)!* звучить *Доброго здоров'я!*

З-поміж названих вище формул-привітань лише формула *Добрий день!* може вживатися в усіх трьох тональностях — високій, нейтральній і дружній (фамільярній), причому в останніх двох тональностях активно вживаним є її варіант *Добридень!* Інші формули-вітання (*Доброго ранку! Добрийвечір!* і под.) в офіційних сферах не вживають. Щодо форми вітання *Здрастуй! (Здрастуйте!),* то її слід розглядати як менш поширену, стилістично позначену.

В офіційній ситуації вітаються (крім найпоширенішого *Добрий день!*) так: *Дозвольте Вас привітати! Від імені... дозвольте привітати...*

У приватному спілкуванні вживають вітання, що мають фамільярний відтінок: *Привіт! Салют! Вітаю! Здоров був! Будь здорова, чорноброва! Скільки літ! Наше Вам!*

Кількість формул-вітань, уживаних у нейтральній і особливо фамільярній тональності, значно збільшується завдяки емоційним відтінкам, а також морфологічним засобам (суфіксам) та синтаксичним (зміною порядку слів) засобам. Порівняйте: *Моє вам шануваннячко (вітаннечко)! Доброго раночку! Здоровенькі були! Добрий день! і День добрий! У* високій тональності така варіативність неможлива.

Отже, нейтральна і фамільярна тональності характеризуються значною різноманітністю формул-звертань і формул-привітань. Для високої тональності варіативність вказаних формул дуже обмежена (*З Інтернету*).

- Значення терміна *тональність спілкування* з'ясуйте за словничком термінів.

371. Складіть і розіграйте по 2–4 початкових репліки діалогу, що містять етикетні формули вітання, уявивши, що ви зустрілися

- з улюбленим учителем на шкільному подвір'ї перед уроками;

- із сімейним лікарем у кабінеті поліклініки, куди звернулися по щеплення від грипу;
- із запрошеним на літературний вечір письменником, якого вас попросили зустріти й провести до школи;
- з учнем із паралельного класу на тренуванні в спортзалі;
- з директором школи-інтернату, для учнів якої ваш клас зібрав бібліотечку;
- зі старшою сестрою, до якої прийшли допомогти в догляді за дитиною;
- з однокласницею, яка просить вашої поради для вибору гаджета;
- з продавцем книгарні, який залишив для вас замовлену книжку.

372. Прочитайте. Яким пунктом ви доповнили б перелік поданих у тексті правил чемності? Який із пунктів виключили б через несуттєвість?

КУЛЬТУРА ВИБАЧЕННЯ

Складовою вербальної комунікативної культури є культура вибачення. Такі етикетні формули ввічливості, як «вибачте за запізнення», «перепрошую», свідчать про вихованість, повагу до співрозмовника.

Втілена у вибаченні культура спілкування має національні традиції. У Великій Британії, якщо хтось когось випадково зачепив, перепрошують один одного обидва. Надзвичайна чемність і ввічливість японців дивує, навіть викликає певну незручність у представників інших культур.

У вітчизняній культурі спілкування суттєве значення мають такі правила ввічливості:

- людина, яка когось образила, обов'язково має попросити пробачення;
- не слід просити пробачення без вагомої причини;
- просити вибачення потрібно звичайним тоном, дивлячись в очі співрозмовнику, що свідчитиме про щирість розкаяння;
- не слід пояснювати причини допущеної помилки: факт вибачення вже засвідчує те, що людина усвідомила свою провину.

У різних ситуаціях використовують різні етикетні формули. Стилiстично нейтральними є вирази *Вибачте! Пробачте! Даруйте! Перепрошую! Прошу вибачення!* Деяко фамiльярно звучать формули *Вибач(те) мені! Пробач(те) мені! Даруй(те)! Вибачай! Винен! Бiльше не буду!* Для офіційної ситуації найкраще підходить формула *Просимо (прошу) вибачити (вибачення) за ... (З посiбника).*

● Як ви розумієте слова Аристотеля: «Людина, не здатна визнати свою вину, безнадійна»?

● Витлумачте значення терміна *комунікативна культура*. Як це поняття пов'язане з культурою мови?

373. Попрацюйте в групах. Створіть проект Кодексу чемного школяра. Документ має складатися з трьох розділів: 1. Привітання. 2. Вибачення. 3. Побажання.

- У кожному з розділів подайте перелік відповідних назв етикетних формул, доповнивши його коментарями щодо правильності вибору з урахуванням умов спілкування.

374. Складіть текст листа-привітання з днем народження (або з іншої нагоди), адресованого дорогій вам людині. Уживайте відповідні етикетні формули.

- Текст того ж змісту «перекладіть» мовою SMS. Розкажіть про переваги й недоліки SMS-спілкування.

§ 45

Вимоги до вживання синтаксичних одиниць у різних стилях

Прості речення вживають у **науковому та офіційно-діловому стилях** як самостійні синтаксичні одиниці та як компоненти складних синтаксичних конструкцій.

Простими реченнями переважно послуговується **розмовний стиль** (особливо діалогічне мовлення).

Складні речення переважають у **текстах наукового, художнього та публіцистичного стилів**.

375. Прочитайте. Визначте стиль кожного уривка. У висловленнях яких стилів переважають прості речення?

1. Українська стилістика бере свій початок з риторики, що виникла в античній Греції і Римі як мистецтво судового красномовства. Теоретичні основи греко-римської риторики у XVII ст. були запроваджені в шкільне навчання братських шкіл, які організовувалися при братствах — громадських організаціях православних міщан (*З підручника*).
2. Сьогодні ми зібралися, щоб вшанувати Її Величність Науку, привітати переможців і призерів міських, обласних, всеукраїнських учнівських предметних олімпіад та конкурсів наукових робіт Малої академії наук (*З виступу*).

3. Я тільки й знаю, що знання шукаю,
в найглибші таємниці проникаю.
Всі перешкоди до знання долаю —
і відчуваю, як багато все ж не знаю...
(Омар Хайям)
4. Наказую: відрядити Коваленка Івана Петровича, учителя української мови та літератури, з 15 по 19 квітня 2019 року до м. Хмельницький для супроводу учнів — учасників Першої міської учнівської наукової конференції. Строк відрядження — 5 днів (З наказу).
5. — Чи не хотіла б ти, Оленко, узяти участь в учнівській конференції?
— Звісно, дуже-дуже хочу! Треба ж інших послухати і себе показати.
Ось-ось завершую дослідницьку роботу.
— На яку, якщо не секрет, тему?
— «Українська мова в сучасному інформаційному суспільстві» (З розмови).

У художньому та публіцистичному стилях широко використовуються всі синтаксичні одиниці.

У науковому та офіційно-діловому стилях однорідні члени речення використовують переважно для створення класифікаційних систем: *Інформативна комунікація спрямована на передавання об'єктивних, неупереджених, несуперечливих повідомлень* (З підручника).

Узагальнювальні слова (словосполучення) при них, як правило, указують на родові поняття: *До юридичних відносять такі терміни: акт, заява, інструкція, кодекс, позов* (З підручника).

Дієприкметниковий та дієприслівниковий звороти є типовими конструкціями **для наукового та офіційно-ділового стилів**. Завдання дієприкметникового звороту — уточнення, часом заміна підрядного речення: *Предмет пізнання — властивості об'єкта, досліджувані з певною метою* (Зі словника).

Дієприслівниковий зворот вказує на додаткову дію, що відбувається одночасно або передувала дії, яку називає присудок: *Виконуючи розрахунки, ми користувалися даними таблиці* (З дисертації).

У текстах наукового стилю часто вживають **прикладки**: *Київське князівство Ольга передала Святославу, мужньому воїнові, сину Ігоря* (З монографії).

Вставні слова та звертання вживають у **наукових та офіційно-ділових текстах**: *Шановний абоненте! Звертаємося до Вас із цікавою і корисною пропозицією* (З листа).

376. Прочитайте текст, визначте його тему й головну думку. З'ясуйте стиль тексту. Визначте вжиті в ньому однорідні та відокремлені члени речення, поясніть їх стилістичну роль.

Мораль ніколи не існувала у вигляді розсудкових формул, а тільки у вигляді звичаїв. Значення слова «звичай» словник тлумачить як спосіб людської діяльності, передаваний із покоління в покоління.

Жоден, навіть раціонально сформульований моральний кодекс не спроможний замінити єднання людини з людиною, навчання людини людьми, усе це ми маємо в мудрій народній педагогіці та поезії народних звичаїв.

Такі звичаї формувалися історично, утверджуючись протягом віків. У них, як і в народній творчості, виражено самотність народу. Звичай навчають і виховують ненав'язливо, поетично. Будь-які моральні настанови й правила, не оперті на національні звичаї, мали б характер штучних напучувань без історичного коріння (*З журналу*).

- Які речення переважають у тексті кількісно — прості чи складні? З якої причини?

377. Визначте тему й головну думку тексту, з'ясуйте його стиль.

Зауважте: ще давні греки називали людину істотою суспільною, адже як особистість вона реалізується лише у спілкуванні із собі подібними. Що більше підвладне людині слово, то яскравіше сяятиме світло її думки, освіченішою й мудрішою зможе вона стати!

Ви добре знаєте, що в різних за сферами використання і жанрами висловленнях мовні засоби використовуються різні. Різні добираються слова, по-різному ці слова сполучаються, по-різному вибудовуються з них речення. Так, художній твір, наукова стаття, протокол зборів написані однією мовою, проте значно різняться добром мовних засобів і специфічними особливостями в мовному оформленні.

Тому там, де є мовленнєве спілкування, виробляються й обираються стилі: стиль мови і стиль мовлення (*З підручника*).

- Тому там, де є мовленнєве спілкування, виробляються й обираються стилі: стиль мови і стиль мовлення (*З підручника*).
- Перепишіть текст, увівши характерні для його стилю однорідні члени речення, дієприкметниковий та дієприслівниковий звороти, вставні слова.
- Поясніть різницю між стилем мови і стилем мовлення.

Знаю, вмію, набуваю компетентностей!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- Яка роль слів, ужитих у переносному значенні, в текстах художнього та публіцистичного стилів? Наведіть приклади.
- Покажіть на прикладах роль синонімів у мовленні. У текстах яких стилів синоніми вживають якнайчастіше? З якою метою?
- Чому до вживання запозичених слів слід ставитися з певною обережністю? У яких випадках їх потрібно уникати? У яких уживати? Наведіть приклади.
- Поясніть відмінність між лексикою книжною та розмовною. Наведіть приклади оцінних слів.
- Яка роль застарілих слів у текстах наукового стилю? художнього?
- Наведіть приклади застарілих слів, які повернулися до активного словникового складу, поясніть причину такого явища.
- Наведіть приклади загальнономовних неологізмів. Чому більшість із них є запозиченими словами?
- Яка роль авторських (індивідуальних) неологізмів у текстах художнього та публіцистичного стилів? Наведіть приклади.
- Який розділ науки про мову вивчає фразеологізми? Який досліджує вживання фразеологізмів у текстах різних стилів?
- У висловленнях яких стилів фразеологізми вживають найчастіше? Чому?
- Розкажіть про стилістичні особливості засобів словотвору.
- Що надає висловленню кількісне переважання іменників? дієслів? прислівників? Покажіть це на прикладах.
- У текстах яких стилів переважають прості речення? складні? Яка роль однорідних членів речення у висловленнях художнього й публіцистичного стилів?
- З якою метою звертання та вставні слова вживають у висловленнях розмовного стилю? художнього й публіцистичного? у текстах наукового та офіційно-ділового стилів?

- Виконайте тестові завдання онлайн.

Додатки

Тлумачний словничок

Абонемент (франц.) — 1. Право користуватися чим-небудь (телефоном, книжками з бібліотеки і т. ін.) протягом певного часу; документ, що посвідчує це право. 2. Бібліотечна картка читача-абонента.

Абонент (нім.) — той, хто користується абонементом.

Аватар (англ. від санскр.) — образ, фото, малюнок, яким користувач презентує себе в мережі.

Адресант (нім.) — той, хто адресує, надсилає кому-небудь лист, телеграму і т. ін.; відправник.

Адресат (нім.) — той, кому адресується, надсилається лист, телеграма і т. ін.; одержувач.

Азіатський — який стосується азіатів — мешканців Азії.

Азійський — пов'язаний з Азією як частиною світу.

Активізувати — робити кого-, що-небудь діяльнішим, активнішим.

Активувати — здійснювати активацію чого-небудь.

Асимілюватися (від лат.) — ставати подібним до когось, чогось; уподібнюватися.

Аура (грец.) *поет.* — уявний ореол, випромінювання, який нібито утворюється навколо людини, предмета або місцини.

Бджільницький — такий, що стосується бджільництва — розведення бджіл.

Бджолиний — такий, що належить бджолам; виробляється бджолами.

Блог (англ.) — веб-сайт, основний зміст якого — записи, що регулярно додаються; мережевий журнал подій, розрахований на публічне обговорення записів читачами.

Блогер — автор, постійний дописувач блога.

Блогосфера — сукупність усіх блогів, яка частково виконує роль соціальної мережі, призначеної для відкритого дискусування.

Братерство — міцна дружба, братське єднання.

Братство — 1. Група, товариство людей, об'єднаних спільною діяльністю й метою, які додержуються певних установлених ними правил. 2. Братське почуття; дружба.

Брутальність — грубість; жорстокість (про вдачу, ставлення до людей, поведінку).

Берес — вічнозелений кущик із дрібним листям та лілово-рожевими квітками.

Береск — 1. Пронизливий, різкий крик, виск. 2. Високий, пронизливий, неприємний звук.

Відрізнятися — бути чимось несхожим на інших.

Віршований — дієприкметник від *віршувати* (віршований текст).

Віршовий — 1. Такий, що стосується вірша (віршовий розмір). 2. Написаний віршем.

Вирізнятися — виділятися серед інших, бути помітним, привертати увагу певними ознаками.

Боля — 1. Функція людської психіки, яка полягає у самовладанні, здатності керувати своїми діями, свідомо регулювати свою поведінку. 2. Свобода, незалежність; антоніми: неволя, рабство. 3. Відсутність будь-яких обмежень.

Галайда — бродяга, безхатченко.

Гіноїд (грец.) — людиноподібний робот, що має тіло жінки (з тілом чоловіка — андроїд).

Гіперлуп — величезного діаметру труба, у середині якої на надзвуковій швидкості курсують капсули з пасажирами чи вантажем; працює від сонячних батарей, розташованих на поверхні транспортної системи.

Громадський — який стосується суспільства, громади чи окремого колективу; який відбувається в суспільстві.

Громадянський — який стосується громадянина як члена суспільства, властивий йому.

Дипломант (франц.) — 1. Студент, який працює над дипломним проектом, дипломною роботою. 2. Особа, відзначена дипломом за видатні успіхи в певній галузі.

Дипломат (франц.) — 1. Службова особа, наділена урядом країни повноваженнями для зносин з іноземними державами. 2. *перен., розм.* Особа, яка вміло вибудовує стосунки з людьми.

Догма (грец.) — 1. Учення або положення, що приймається як незаперечна, вічна, незмінна істина. 2. Основне положення якого-небудь учення або релігії. **Догматик** — прихильник догматизму.

Досвідчений — такий, що має досвід, знання в певній галузі і т. ін.; такий, що має життєвий досвід.

Засуджувати — визнаючи когось винним, установлювати йому міру покарання.

Зусілля — 1. Напруження фізичних, розумових або духовних сил, необхідне для виконання, здійснення чого-небудь. 2. *перен.* Дії, заходи, спрямовані на досягнення певної мети.

Ідеальний (від франц.) — 1. Який існує у свідомості, уяві; абстрактний, уявний. 2. Який відповідає поняттю про ідеал; вимірний. 3. Досконалий, чудовий.

Інтелектуал (лат.) — особа з високо розвиненим інтелектом — гострим розумом, здатністю до мислення.

Інформативний (від лат.) — наповнений інформацією, певними відомостями.

Інформаційний (від лат.) — який містить, опрацьовує, видає інформацію, довідковий.

Інформація (лат.) — наукове поняття, що набуло особливої вагомості та універсальності у ХХ ст. завдяки успіхам таких наук, як кібернетика, інформатика.

Кампанія (від франц.) — 1. Сукупність воєнних операцій, що мають певну стратегічну мету. 2. Сукупність заходів для здійснення в певний період якогонебудь важливого громадсько-політичного або господарчого завдання.

Кіготь — гостре загнуте рогове утворення на кінцях пальців птахів і тварин; пазур.

Ключ¹ — 1. Металевий пристрій, стержень особливої форми, яким запирають і відмикають замок. 2. Знаряддя для загвинчування гайок, заведення механізмів та ін. 3. Зграя птахів, що в польоті має форму гострого трикутника.

Ключ² — те саме, що джерело.

Коментар (лат.) — 1. Пояснення, тлумачення до тексту. 2. Роз'яснювальні або критичні зауваження з приводу певних подій, явищ.

Компанія (від франц.) — 1. Товариство. 2. Капіталістичне торговельне або промислове товариство, що об'єднує підприємців; спілка.

Комунікація (лат.) — 1. Зв'язок, передавання та сприймання інформації. 2. *спец.* Шляхи сполучення, лінії зв'язку тощо.

Контент (англ.) — інформаційне наповнення чогось; зміст.

Лава¹ — Дошка на стояках, на яку сідають; ослін.

Лава² — Спосіб шикунання, коли люди стоять один біля одного в лінію; шеренга.

Лава³ — 1. Розплавлена силікатна маса, що виливається на земну поверхню під час виверження вулкана. 2. *перен.* Велика кількість кого-, чого-небудь, що навально, нестримно рухається суцільною масою.

Ладо (лада) — *заст., поет.* пестлива назва чоловіка, дружини, дитини; коханий, любий.

Лайфхак (англ.) — кмітливість, знахідка; корисна, практична порада, що дає можливість вирішити питання з найменшими зусиллями.

Легітимний (від лат.) — такий, що відповідає встановленим вимогам, правомірний, законний.

Личман — *заст.* пастух отари овець.

Мимохідь — 1. Проходячи повз когось, чогось; по дорозі. 2. *перен.* Не зосереджуючись на чому-небудь; між іншим.

Мимохіть — 1. Без певного наміру; ненароком, мимоволі. 2. Без участі свідомості; несвідомо.

Насілля — 1. Застосування фізичної сили до кого-небудь; насильство. 2. Застосування сили для досягнення чогось; примусовий вплив на когось, щось.

Ніготь — захисне рогове покриття на кінцях пальців людини.

Нік — прибране ім'я як основний вид саморепрезентації в інтернет-спілкуванні. Синоніми: нікнейм, псевдо.

Освічений — який має освіту, засвоїв різнобічні знання; культурний; письменний, грамотний.

Особовий — 1. Такий, що стосується окремої людини, індивіда (**особова справа**). 2. Який виражає граматичну категорію особи.

Особистий — 1. Який є власністю окремої особи, безпосередньо належить їй; персональний, власний. 2. Який стосується лише певної особи, пов'язаний із нею (особисте щастя).

Осуджувати — 1. Виявляти негативне, несхвальне ставлення до когось або чогось; висловлювати невдоволення чиймись діями, вчинками. 2. Поширювати негативні думки про когось; неславити.

Очку́р — *заст.* пояс, шнурок, яким стягують штани або шаровари для підтримання їх.

Пала́нка — *заст.* 1. У Запорізькій Січі у XVIII ст. — невелике укріплення, обнесене частоколом. 2. Адміністративний округ у запорожців. 3. Місце перебування полковника з іншими службовими особами полку в запорожців.

Па́рія (таміл.) — 1. *іст.* Особа, що належить до нижчої касті у Південній Індії, позбавлена будь-яких прав. 2. *перен.* Знедолена, безправна, пригноблена істота.

Переклада́цький — такий, що стосується перекладача.

Перекладни́й — такий, що стосується перекладу; перекладений з однієї мови на іншу.

Перфо́рманс (англ.) — форма мистецтва, де твором вважають дії автора, за якими глядачі спостерігають у режимі реального часу.

Печа́тка — гумовий або металевий предмет із вирізаними на ньому знаками для створення відбитку; відтискування чи відбиток на чомусь цих знаків.

Печа́ть — характерна ознака кого-, чого-небудь.

Плу́тати — 1. Безладно перевивати, переплітати що-небудь (нитки, волосся і т. ін.); доводити до безладдя, порушуючи певний порядок. 2. Уносити безладдя, плутанину в що-небудь; заплутувати.

Пу́тати — стягувати путами передні ноги коня або іншої тварини.

Пост (англ.) — письмове послання, запис у межах форуму чи в програмах швидкого обміну повідомленнями.

Прагматизм (грец.) — світогляд, за яким цінним є лише те, що здатне задовольнити людські потреби та інтереси. У побутовому сенсі, оцінювання всього тільки з точки зору практичної доцільності, матеріальної вигоди.

Пра́ник — *заст.* дерев'яний валок для вибивання білизни під час прання.

Приклад¹ — 1. Те, що варто наслідувати, зразок. 2. Математичний вираз, що потребує розв'язання.

Приклад² — влучний вислів, що вживається відповідно до якоїсь ситуації, до чогось сказаного.

Пріоритет (нім.) — першість у відкритті, винаході, висловленні ідеї. 2. Переважне право, провідне значення когось або чогось; перевага над кимось, чимось.

Ресурси (франц.) — 1. Запаси чого-небудь, що можна використати в разі потреби. 2. Засоби, джерела, можливості, якими можна скористатися в разі необхідності. 3. Програмні, технічні, інформаційні та організаційні засоби комп'ютерної мережі, призначені для розв'язання задач користувачів.

Свіча́до — 1. *заст., поет.* Дзеркало. 2. Підвісний свічник для багатьох свічок.

Свобода — 1. Відсутність будь-якого гноблення, утиску й обмежень людини або всього суспільства; воля. 2. Життя, позбавлене залежності від когось чи чогось, можливість чинити й поводитися на власний розсуд, без перешкод і заборон.

Січ¹ — окреме поселення, що входило до складу козацької організації в XVI–XVIII ст.

Січ² — січа, рукопашний бій.

Смо́мбі (смартфоновомбі) — особа, яка невідривно дивиться на дисплей свого девайса, не бачачи, куди йде.

Сноб — людина, яка беззастережно схиляється перед модами, манерами, смаками — усім, що прийнято в сучасному їй суспільстві.

Снобі́зм (англ.) — поведінка, манери, склад думок, властиві снобові.

Спілкува́ння — один із виявів соціальної взаємодії, в основі якого лежить обмін думками, почуттями, волевиявленнями з метою інформування.

Спонтанний (лат.) — викликаний внутрішніми чинниками, причинами, без зовнішнього впливу; мимовільний, безпосередній, невимушений.

Стереотип (грец.) — 1. Металева, гумова або пластмасова пластина, плита з точним відтворенням друкарського набору, що дає можливість водночас друкувати на кількох машинах, у різних місцях. 2. *перен.* Те, що часто повторюється, стало звичним, чого дотримуються, що наслідують у своїй діяльності.

Стилі́ст (франц.) — 1. Той, хто володіє мистецтвом літературного стилю, майстер літературного стилю. 2. Фахівець, який займається створенням певного стилю в модному одязі, зачісках, макіяжі.

Стілу́с (*стилос*) — 1. Те саме, що й *стиль*, паличка для писання. 2. Інструмент у вигляді ручки для вводу команд у цифрові пристрої із сенсорним екраном.

Стиль (лат.) — 1. *лінгв.* Сукупність мовних засобів, вибір яких зумовлюють зміст, мета й ситуація мовлення. 2. *мистец.* Сукупність ознак, які характеризують мистецтво певного часу та напряму. 3. Сукупність прийомів, характерних рис певної діяльності, поведінки. 4. Характерна манера поводитися, говорити, одягатися і т. ін. *Стиль життя* — сукупність цінностей і норм, якими індивід постійно керується у своїй поведінці; формується зі смаків, способів проведення вільного часу і т. ін.

Толерантність (лат.) — повага до чужих думок, оцінок, позицій.

Трансгумані́зм (англ.) — міжнародний культурний та інтелектуальний рух, який виступає за використання науки та техніки для поліпшення фізичних і психічних здібностей людства; вважає такі стани людини, як інвалідність, хвороби, старість небажаними, бореться з ними засобами біотехнологій, нанотехнологій та ін.

Уя́ва — спроможність образно створювати або відтворювати щось у думках, свідомості.

Уя́влення — розуміння чогось, знання чого-небудь, яке ґрунтується на одержаних відомостях, певних даних або досвіді.

Фанта́зія (грец.) — 1. Витвір творчої уяви; мрія. 2. Нічим не підтверджена думка; вигадка.

Фанта́стика (від грец.) — 1. Поняття, образи, сюжети, створені уявою, вигадані, нереальні, тобто такі, що не відповідають дійсності; вигадка. 2. Жанр літератури, а також твори, що описують нереальні, вигадані явища та події, містять казкові образи.

Фа́та-морга́на (італ.) — 1. Оптичне явище в атмосфері, вид міражу, при якому зображення реальних предметів (гори, дерева, озера) сприймаються спотворено та швидко змінюються; 2. *перен.* Щось примарне, оманливе, нереальне.

Фейк (англ.) — підробка, вигадка, фальсифікація. В інформаційній сфері — навмисне створена неправдива новина.

Форма́ція (лат.) — певний ступінь історичного розвитку суспільства з властивими йому способом виробництва, системою виробничих відносин і рівнем розвитку продуктивних сил.

Фо́рум (лат.) — 1. Площа в містах Стародавнього Риму, на якій відбувалися народні збори і здійснювався суд. Народне зібрання на цій площі, суд і т. ін. 2. *перен.* Широкі представницькі збори — з'їзд, конференція, конгрес. 3. Сайт або програмне забезпечення для спілкування.

Фу́нкція (лат.) — діяльність, обов'язок, робота; призначення, роль когось, чогось.

Фу́тури́ст (італ. від лат.) — послідовник *футуризму* — напряму в мистецтві, що пропагує естетику сучасної урбаністичної цивілізації.

Холдинг — компанія, яка сама не має виробничих підприємств, а володіє акціями інших компаній.

Чадо — *заст., жарт.* дитина (син або дочка).

Чат (англ.) — мережевий засіб для швидкого обміну текстовими повідомленнями між користувачами Інтернету в системі реального часу.

Чат-бот (англ.) — комп'ютерна програма, розроблена на основі технологій машинного навчання, яка веде розмову за допомогою слухових або текстових методів.

Словничок термінів

Абревіатура (*лінгв.*) — складноскорочене слово, утворене поєднанням початкових літер, звуків, частин слів, словосполучень.

Англіцизм (*лінгв.*) — слово, вислів, запозичені з англійської мови перекладені з неї чи утворені за її зразком.

Афоризм — короткий влучний оригінальний вислів повчального або пізнавального змісту, узагальнена, глибока думка, виражена в лаконічній формі, подеколи несподівано парадоксальній.

Безсполучникове речення (*лінгв.*) — складне речення, частини якого поєднані лише змістом та інтонацією, без сполучників і сполучних слів.

Глобалізаційні процеси (*соціол.*) — виникнення спільних для світової спільноти проблем: економічних, політичних, військових, екологічних та ін. В економіці — розвиток в усьому світі ринкової економіки, посилення міжнародного поділу праці, створення розгалуженої системи міжнародних банків і фондів, перетворення долара на міжнародну валюту та ін.

Глобалізація (*соціол.*) — загальноцивілізаційний процес, який істотно впливає на політичну та соціально-економічну й інші сфери людського буття; посилення контактів між різними частинами світу, що призводить до більшої одноманітності в житті народів планети.

Градація (*рит.*) — риторична фігура, що полягає в поступовому нагнітанні засобів художньої виразності задля підвищення чи пониження їхньої емоційно-сміислової значимості, що дозволяє показати явище в розвитку.

Громадський діалог (*соціол.*) — механізм пошуку шляхів вирішення суспільних проблем за участі зацікавлених представників різних секторів суспільства: влади, бізнесу та громадськості.

Громадянське суспільство (*соціол.*) — сукупність недержавних організацій, які представляють волю та інтереси громадян. Елементами г. с. є різні об'єднання (професійні, творчі, спортивні та ін.), що охоплюють усі сфери людського життя.

Демаго́гія (*рит.*) — сукупність прийомів маніпулювання громадською думкою в корисливих цілях або з метою відволікання уваги від важливих питань, обман аудиторії привабливими, але брехливими лозунгами, пустопорожніми обіцянками, які насправді прикривають корисливі розрахунки. Ознаки демагогії — пишномовність, надмірний пафос, приниження опонентів, спекулювання потребами і сподіваннями людей.

Державна мо́ва (*політ.*) — мова, яка має в конкретній державі законодавчий правовий статус обов'язкової для вживання в офіційних сферах життя. Використовується у функціонуванні державних і суспільних органів і організацій, закладів культури й освіти; уживання її обов'язкове в офіційних документах та загалом у публічних сферах суспільного життя в державі (законодавство, управління, судочинство, освіта тощо).

Диску́сія (*рит.*) — широке публічне обговорення спірного питання.

Діспут (*рит.*) — публічний спір на наукову, літературну і т. ін. тему, інколи із заздалегідь визначеними ролями.

Досту́пність промо́ви (*рит.*) — будова виступу з урахуванням особливостей аудиторії (вікових, соціальних, світоглядних тощо), її підготовленості до сприйняття змісту виступу.

Духовні́сть (*психол.*) — внутрішнє психічне життя людини, її моральний світ; духовні риси, що визначають її погляди та прагнення.

Екологі́чний ста́лий розви́ток (*соціол.*) — забезпечення цілісності біологічних і фізичних природних систем, уникання деградації природних ресурсів, забруднення довкілля.

Експресивні́сть (*психол.*) — яскравість прояву почуттів та емоцій; підвищена виразність твору (промови), створена за допомогою художніх та риторичних засобів.

Експре́сія (*рит.*) — сила вияву почуттів, емоцій, а також виразність виступу (тексту), створена різноманітними засобами мови, зокрема риторичними фігурами, тропами.

Емоці́йна (емоці́нно забарвлена) ле́ксика (*лінгв.*) — слова, у значенні яких виявлено оцінний компонент (передають позитивну чи негативну оцінку).

Емо́ція (*психол.*) — психічний стан, який виражає суб'єктивне ставлення людини до навколишнього світу, людей, подій чи самої себе; душевне переживання (захоплення, радість, печаль, гнів та ін.).

Емпаті́я (*психол.*) — здатність бачити світ з позиції іншої людини, поділяти її почуття й переживання; співчутливість, співпереживання.

Епіте́т (*лінгв.*) — троп, який образно визначає річ, людину чи дію, підкреслюючи найхарактернішу чи вражаючу якість.

Етикéтні фо́рмули (*лінгв.*) — усталені вирази, що виникли в національній мові в процесі культурного розвитку (привітання, прощання, формули ввічливості і т. ін.).

Е́тнос (*політ.*) — спільність людей, яка склалась історично, має спільні культуру, мову, звичаї тощо й усвідомлює як свою єдність, так і відмінність від інших подібних спільнот.

Загальнонародна мо́ва (*лінгв.*) — сукупність слів, граматичних форм, особливостей вимови й наголошення, що їх використовують люди, для яких українська мова є рідною. Загальнонародна мова охоплює діалекти, просторіччя, професійну лексику, жаргони.

Імпровіза́ція (експромт) — промова, що виголошується без попередньої підготовки, ґрунтуючись на природному дарі слова, ораторських здібностях, ерудиції промовця.

Іро́нія (*рит.*) — прийом, за допомогою якого оратор дає зрозуміти аудиторії своє критичне ставлення до предмета обговорення, хоча прямо його не висловлює.

Історична пам'ять (*філос.*) — сукупність донаукових, наукових і ненаукових знань та уявлень людей про спільне минуле як основу самоідентифікації.

Каламбур (*лінгв.*) — дотепний вислів, побудований найчастіше на використанні омонімії, паронімії чи полісемії (багатозначності слова). Уживається в комічному та сатиричному контекстах.

Комплеќс (синдром) меншовартості, також відчуття меншовартості (*психол.*) — вияв непристосованості особистості до певних умов, що спричиняє страждання від відчуття переваг інших осіб над нею. Комплекс виникає внаслідок помилок чи невдач і суттєво впливає на поведінку людини.

Компози́ція виступу (*рит.*) — розташування складових тексту промови. Виділяють три основних типи композиційної побудови тексту: лінійну, спіральну та кільцеву. *Лінійна* — композиція, за якої частини тексту розташовані за чіткою логікою — хронологією розвитку подій. *Спіральна* — спосіб побудови тексту, за якого основна думка виступу повторюється неодноразово, але кожного разу вона збагачується новою інформацією. *Кільцева композиція* — спосіб побудови тексту, за якого перша та остання частини твору віддзеркалюють одна одну.

Крилатий вислів (*лінгв.*) — стала словесна формула (влучний вислів, висловлення видатної особи, цитата з літературного твору), що набула узагальненого змісту й часто вживається мовцями.

Культу́ра мо́ви (*лінгв.*) — дотримання усталених мовних норм усної й писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування.

Літерату́рна мо́ва (*лінгв.*) — унормована, правильна (з погляду усталених норм), відшліфована форма національної мови, що виконує об'єднувальну функцію шляхом використання у сферах державного управління, засобів масової інформації, науки, культури та літератури. Сучасна літературна мова опрацьовується науковцями, письменниками та ін. діячами культури, протиставляється діалектам, жаргонам, просторіччю; має усну та писемну форми.

Медійна грамотність (*педагог.*) — сукупність знань, навичок та умінь, які дозволяють аналізувати, критично сприймати, оцінювати і створювати повідомлення різних жанрів і форм для медіа, а також розуміти й аналізувати процеси функціонування медіа в суспільстві та їхній вплив, бачити пропаганду, односторонність у висвітленні новин, маніпуляції.

Медійна освіта (*педагог.*) — формування спроможності критично сприймати медійні повідомлення.

Менталітет (*психол.*) — спосіб сприйняття й роз'яснення нацією свого внутрішнього світу й зовнішніх обставин, здатність до засвоєння норм, суспільних цінностей; виробляється під впливом багатовікових культурно-історичних, геополітичних, природно-кліматичних та ін. чинників, пронизує всі сфери життєдіяльності людей.

Мовна особистість (*лінгв.*) — носій мови, який добре володіє системою лінгвістичних знань, здійснює мовленнєву діяльність, має навички активної роботи зі словом, дбає про мову та сприяє її розвитку.

Мовне середовище (*лінгв.*) — умови (соціальні, етнічні, моральні та ін.) користування певною спільнотою — населенням регіону, мешканцями міста чи села, студентського чи учнівського колективу, сім'ї — однією чи різними мовами. Скажімо, у колективі науковців можуть використовувати національну літературну мову; усну розмовну форму існування мови; англійську мову як мову науки. У спілкуванні членів родини можуть поєднуватися державна літературна мова, мова іншого народу та елементи суржику.

Мовний варіант (*лінгв.*) — видозміна тієї самої мовної одиниці; наявні на різних мовних рівнях (фонетичному, лексичному, морфологічному, синтаксичному) і відображають тимчасове співіснування в мові старого й нового.

Національна гідність (*філос.*) — моральна самооцінка етносу, особлива форма гордості етносу за свою самобутність, що ґрунтується на суспільному визнанні ролі в багатонаціональній лінгвокультурній спільноті певного народу, його заслуг в історико-культурному процесі. До найважливіших атрибутів н. г. належить рідна мова.

Національна мова (*лінгв.*) — 1. Мова нації як соціально-історичної спільноти людей, формується на ґрунті мови народності одночасно зі становленням нації із цієї народності. 2. Спільна мова нації, котра разом з іншими ознаками (спільність території, культури, економічного життя та ін.) характеризує конкретну націю. Має літературну форму існування, існує у двох формах — усній і писемній.

Національна свідомість — сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, у яких виявляються особливості життєдіяльності націй та етносів.

Національна солідарність — спільність поглядів та інтересів у суспільстві, відчуття єдності та спільності долі, здатність суспільства виступати єдиним суб'єктом історії, основа незалежності та суверенітету держави.

Норма мовна (*лінгв.*) — сукупність мовних засобів, які регламентовані орфоепічними, лексичними, граматичними та стилістичними правилами, відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок спілкування в певний період розвитку мови й суспільства.

Орфограма (*лінгв.*) — правильне написання слова за відповідним правилом або традицією, яке обирається з кількох можливих.

Панегірик (*літ.*) — 1. Твір давньоруської та давньоукраїнської літератури, змістом якого є похвала певної особи. 2. Похвальний відгук про когось або щось (часто нещирий або іронічний).

Перехідні дієслова (*лінгв.*) — дієслова, що виражають дію, спрямовану на якийсь предмет, виражений у реченні прямим додатком у формі знахідного відмінка без прийменника (*читаю книжку, вивчили правило*).

Перформанс (*мист.*) — форма сучасного мистецтва, у якій твір складають дії художника або групи в певному місці та в певний час.

Пестлива лексика (*лінгв.*) — лексика, що виражає суб'єктивну позитивну емоційну оцінку: любов, лагідність, ніжність (*братик, зелененький, їсточки, татусь*).

Повтор (*рит.*) — дублювання оратором час від часу слова (речення), що нагадує про основну проблему, сприяє кращому запам'ятовуванню та є засобом ритмізації виступу.

Прикладка (*лінгв.*) — означення, виражене іменником, яке характеризує предмет і дає йому другу назву.

Просте ускладнене речення (*лінгв.*) — синтаксична конструкція, що характеризується зв'язками, які доповнюють зв'язки між членами простого речення. До них відносять речення з однорідними членами, відокремленими членами, звертаннями, вставними компонентами.

Психологічний портрет особистості включає такі її ознаки: характер; схильності та здібності; почуття та емоції.

Пунктограма (*лінгв.*) — оформлення речення або його частини за допомогою розділового знака, вид і місце якого визначаються правилом пунктуації.

Пуризм мовний (*лінгв.*) — крайній вияв турботи про чистоту літературної мови, культуру мови, орієнтація на встановлення суворих правил дотримання літературних норм, оберігання мови від впливу іншомовних запозичень, очищення її від нелітературних явищ (діалектизмів, просторіччя тощо).

Риторична компетентність (*рит.*) — комплекс мовних і риторичних знань, їх вправне застосування в мовленнєвій діяльності; комунікабельність (ініціативність, здатність до включення в активну комунікацію); вправність у доборі стратегій і тактик спілкування; вправність у володінні експресивно-емоційними засобами мови для досягнення запланованого результату; навички добору мовних засобів у відповідності до мовленнєвої ситуації; застосування вмінь використовувати обрані засоби для досягнення комунікативної мети; ціннісні орієнтації, духовність особистості, спроможність забезпечити процес ефектив-

ної комунікації; ініціативність у спілкуванні, тобто вміння бути комунікативним лідером, здатність до включення в комунікацію.

Свобода слова (*політолог.*) — одна з найважливіших громадянських свобод, право людини вільно висловлювати свої думки. Тісно пов'язана з питаннями встановлення істини, самореалізації особи, природних прав людини та їх захисту.

Синдром (*мед., психол.*) — певне сполучення ознак, симптомів якого-небудь явища, поєднаних єдиним механізмом виникнення.

Синдром маленької людини (*психол.*) — див. комплекс меншовартості.

Складнопідрядне речення (*лінгв.*) — складне сполучникове речення, утворене з головної й залежної частин (або кількох залежних частин), поєднаних сполучниками підрядності або сполучними словами.

Складносурядне речення (*лінгв.*) — складне сполучникове речення, утворене з двох або більше синтаксично рівноправних, незалежних одна від одної частин, поєднаних сполучниками сурядності.

Соціум (*соц.*) — стійка спільність людей, котра характеризується єдністю природних, суспільно-виробничих, духовних та ін. умов життєдіяльності, генетичним зв'язком поколінь, певною культурою. Виявляється у формі суспільства, великих і малих соціальних груп.

Сполучник (*лінгв.*) — службова частина мови, яка служить для зв'язку однорідних членів речення та частин складного речення.

Сталій розвиток (*екон., соц., еколог.*) — задоволення потреб сучасного суспільства з урахуванням захисту інтересів майбутніх поколінь, об'єднує три аспекти: економічний, соціальний та екологічний.

Стиль мови (*лінгв.*) — сукупність мовних засобів (слів, граматичних форм, значущих частин слова, синтаксичних конструкцій), вибір яких зумовлено змістом, метою та характером висловлення.

Стиль мовлення (функціональний стиль) (*лінгв.*) — доцільний добір та ефективне використання системи мовних засобів з певною метою та за конкретних умов спілкування. Усі стилі мають усну й писемну форми, хоча усна форма більш притаманна розмовному стилю, іншим стилям — переважно писемна.

Суржик (*лінгв.*) — несвідоме змішування слів різних мов і властивих різним мовам мовних форм.

Тавтологія (*лінгв.*) — неусвідомлюваний, мимовільний або, навпаки, навмисний повтор у межах словосполучення або речення спільнокореневих слів або різнокореневих слів із тотожним або подібним значенням.

Тональність спілкування (*лінгв., психол.*) — якість ситуації спілкування, яку характеризують ступінь дотримання співрозмовниками правил мовленевої поведінки, що ґрунтуються на нормах моралі, національно-культурних традиціях, рівень їхньої загальної культури. У європейській культурі виділяють п'ять тональностей спілкування — високу, нейтральну, звичайну, фамільярну, вульгарну.

Тро́пи (*літ., ритор.*) — використання слова або вислову в переносному, образному значенні з метою влучно схарактеризувати важливу рису предмета, явища, події, виявити до них своє ставлення. Разом із фігурами мовлення становлять основу мовних виражально-зображувальних засобів.

Фіна́нсова гра́мотність (*економ.*) — розуміння ключових фінансових понять, використання їх для прийняття рішень щодо формування доходів, витрат і заощаджень, планування бюджету, нагромадження коштів на майбутні цілі тощо.

Цифрове покоління (*психол.*) — назва осіб, які народилися в добу становлення цифрових технологій, спроможних швидко й ефективно опрацьовувати інформацію; є активними онлайн-користувачами.

Цінності (*ет.*) — світоглядні орієнтації людини, уявлення, які склалися в тій чи іншій культурі про ідеал, моральність, добро, красу. До загальнолюдських цінностей відносять цінність людського життя, добро, справедливість, істину, свободу тощо; цінність природи як основи життєдіяльності людини, збереження навколишнього середовища; відвернення загрози війни; забезпечення демократизації всіх сфер людської життєдіяльності (економіки, політики, культури тощо).

Цінності моральні (*соціол.*) — моральні зразки, поняття, вимоги, що дають можливість людині оцінювати життя й орієнтуватися в ньому.

Числі́вників гру́пи за будо́вою (*лінгв.*). Виділяють такі групи: **прості** (складаються з однієї кореневої основи: *шість, десять, сьомий*), **складні** (утворені від двох числівникових основ: *п'ятдесятий, дев'яносто*), **складені** (складаються з кількох слів: *тридцять два, сто сорок восьмий*).

Словничок фразеологізмів

А́вгіві стáйні — надзвичайно забруднене місце, вкрай занедбані справи.

Білими нитками шито — абияк, незграбно, недбало зроблено.

Брати (узяти) бика за роги — узятися за справу енергійно, почавши з найголовнішого.

Бути на коні — бути у вииграшному становищі, мати успіх. Антонім: бути під конем.

Вивести на чисту воду — викрити чию-небудь непорядність, підступність, нечесність.

Вийти в люди — домогтися певного становища в суспільстві.

Вилами по воді (писано) — про щось малоймовірне, таке, що може й не відбутися.

Вішати на вуха локшину — обманювати, відволікати від суті розмови, вводити в оману.

- Встати (піднятися) з колін** — звільнитися від гніту, поневолення.
- Геркулесові стовпи** — край, кінець, крайня межа чогось.
- Геростратова слава** — ганебна слава, рівнозначна вічній ганьбі.
- Гордіїв вузол** — заплутана справа, важка, непосильна задача.
- Дамоклів меч** — постійна загроза, якої не можна уникнути; невідворотна, близька та страшна небезпека.
- Дати (знаходити, знайти) [собі] раду** — приймати певне рішення, уміти вийти зі скрутного становища.
- Два чоботи пара** — відповідні один одному люди, подібні за поглядами, поведінкою, а особливо — своїми вадами.
- Довгі руки мати** — привласнювати, силою відбирати чуже, зазіхати на чуже.
- Ждати манни з неба (небесної)** — чекати несподіваних життєвих благ, сподіватися на щось бажане, легкодоступне.
- Заварити кашу** — затіяти якусь неприємну, копітку справу.
- Заганяти на слизьке** — ставити когось у скрутне, неприємне для нього становище, викликати в кого-небудь стан розгубленості.
- Заглядати комусь до рук** — чекати від кого-небудь грошей, допомоги; мати звичку просити підтримки.
- Замилювати очі** — обдурювати, ошукувати когось; показувати що-небудь у вигідному для себе освітленні.
- Езопівська мова** — замаскований спосіб висловлення думок із натяками, недомовками (інакомовлення, алегорія) задля уникнення цензурних заборон, покарань, переслідувань.
- Йти на чогири вітри** — будь-куди, куди очі дивляться.
- Канути в Лету** — зникнути назавжди, піти в непам'ять.
- Летіти у прірву** — зазнавати краху, терпіти невдачу.
- Літати (витати) в хмарах** — перебувати в стані замріяності, сприймати дійсність нереально, наївно.
- Менторський тон** — наставницька, повчальна манера спілкування з підкресленням своєї вищості, надмірна самовпевненість, зверхність, зарозумілість.
- Міряти на свій аршин** — оцінювати, характеризувати когось або щось за власними критеріями.
- Не з руки (щось зробити)** — незручно, ніяково, невігдно.
- Не лазити за словом у кишеню** — бути дотепним і метким у розмові.
- Обіцяти золоті гори** — надто багато обіцяти; знаджувати неймовірними обіцянками.
- Обоє рябоє** — про людей, схожих між собою рисами вдачі, поведінкою.
- Он де собаку зарито** — саме в цьому суть справи, справжня причина.
- Останній день Помпеї** — трагічний, неочікуваний, несподіваний кінець.

Пасти задніх — бути позаду всіх, відставати або поступатися в чому-небудь.

Підлити (підливати) олії у вогонь — підсилювати, розпалювати які-небудь почуття, переживання і т. ін., збуджувати чимось.

Піти в огонь і в воду — іти на все, на будь-який самовідданий учинок заради чогось чи когось.

Платон мені друг, та істина дорожча — про необхідність діяти, говорити, приймати рішення у згоді з правдою, не схиляючись перед авторитетами, адже абсолютною цінністю є точні знання, істина. Афоризм приписують Аристотелю.

Пливти (плисти) за водою — пасивно підкорятися обставинам, нічого не роблячи, щоб змінити їх; не протидіяти. **Спливти за водою** — минути, пройти без вороття.

Пливти проти течії (проти води) — діяти всупереч усталеним поглядам, зразкам і традиціям.

Повито темрявою — невідомо, приховано.

По марусин поясок (обідок) — повністю, до краю; синонім: по самі вінця.

По ниточці до клубочка — про те, на підставі чого можна поступово з'ясувати щось невідоме, заплутане.

По Савці свитка — про відповідність чого-небудь чому-небудь.

По самі уха — дуже сильно; цілком, повністю.

Посипати голову попелом — про крайній ступінь відчаю та скорботи, бурхливе вираження туги, печалі.

По струні ходити — бути дисциплінованим, слухняним, безвідмовно користись кому-небудь, виконуючи все чітко й без заперечень.

Скринька Пандори — вмістилище нещастя, яке через необережність може стати джерелом горя; символ небезпеки.

Спалити (за собою) мости — упевнено, рішуче і назавжди порвати з ким-, чим-небудь; зробити неможливим повернення до когось або чогось.

Співати дифірамби — надмірно, перебільшено вихвалити когось.

Сфінксова загадка — неймовірно складне завдання, розв'язання якого потребує неабиякої кмітливості.

Тримати ніс за вітром — пристосовуватись до обставин, змінювати відповідно свої погляди на щось.

Тягти kota за хвіст — не поспішати, зволікати із чимось.

У четверо очей (дивитися) — пильно, уважно удвох роздивлятися когось або щось.

Через другі (треті) руки — одержати щось від когось через посередників.

Язика забути в роті — мовчати розгубившись.

Як горох при дорозі — про когось беззахисного, безпорадного.

Як за водою йти (піти) — 1. Зникнути безслідно, невідомо куди. 2. Поступово занепадати, розорятися, зникати.

Зміст

Передмова.....	3
----------------	---

МОВНА СТІЙКІСТЬ ЯК КЛЮЧОВА РИСА НАЦІОНАЛЬНОМОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

§ 1	Поняття мовної стійкості. Джерела, що живлять мовну стійкість.....	4
	Запитання і завдання для самоконтролю.....	8

МОРФОЛОГІЧНА НОРМА

§ 2	Прикметник. Відмінкові закінчення прикметників.....	9
§ 3	Вищий і найвищий ступені порівняння прикметників. Синонімічні способи вираження різного ступеня ознаки.....	17
§ 4	Прислівник. Ступені порівняння прислівників.....	22
§ 5	Прикметники, що перейшли в іменники.....	26
§ 6	Числівник. Складні випадки узгодження числівників з іменниками.....	28
§ 7	Складні випадки відмінювання числівників.....	33
§ 8	Дієслово. Дієслівні форми.....	37
§ 9	Паралельні форми вираження наказового способу дієслів I та II особи множини.....	46
§ 10	Складні випадки словозміни дієслів <i>дати, їсти, відповісти, бути</i>	49
§ 11	Активні й пасивні дієприкметники.....	50
	Запитання і завдання для самоконтролю.....	54

СИНТАКСИЧНА НОРМА

§ 12	Синтаксична помилка.....	55
§ 13	Складні випадки синтаксичного узгодження.....	58
§ 14	Складні випадки і варіанти синтаксичного керування.....	62
§ 15	Словосполучення з прийменниками <i>в (у)</i>	70
§ 16	Уживання прийменників <i>в (у)</i> і <i>на</i> з географічними назвами і просторовими іменниками.....	72
§ 17	Словосполучення з прийменниками <i>при, за, із-за</i>	76
§ 18	Словосполучення з прийменником <i>по</i>	84
§ 19	Уживання похідних сполучників.....	87
§ 20	Варіанти граматичного зв'язку підмета й присудка.....	90

§ 21	Пасивні конструкції з дієсловами на <i>-ся</i>	94
§ 22	Синтаксичні конструкції з дієслівними формами на <i>-но, -то</i>	97
§ 23	Порядок слів у реченні. Односкладні й неповні речення	99
§ 24	Прості ускладнені речення	103
§ 25	Правила будови складних речень. Логічні помилки у складних реченнях	109
	Запитання і завдання для самоконтролю	111

ПУНКТУАЦІЙНА НОРМА

§ 26	Тире між підметом і присудком у простому реченні.	114
§ 27	Розділові знаки у простих реченнях, ускладнених звертаннями	117
§ 28	Розділові знаки у простих реченнях, ускладнених вставними словами і реченнями.	124
§ 29	Розділові знаки у простих реченнях, ускладнених однорідними членами речення.	126
§ 30	Розділові знаки у простих реченнях, ускладнених відокремленими означеннями, прикладками, обставинами	129
§ 31	Кома і крапка з комою в складному реченні	136
§ 32	Двокрапка у складному реченні	139
§ 33	Тире у складному реченні.	141
§ 34	Розділові знаки при прямиї мові	143
	Запитання і завдання для самоконтролю	147

СТИЛІСТИЧНА НОРМА

§ 35	Стилістичне використання багатозначних слів.	154
§ 36	Стилістичне використання омонімів і паронімів	158
§ 37	Стилістичне використання синонімів	162
§ 38	Стилістичне використання антонімів	164
§ 39	Стилістичні особливості слів іншомовного походження	166
§ 40	Стилістичне забарвлення лексики. Книжна й розмовна лексика. Оцінна лексика	169
§ 41	Стилістична роль неологізмів і застарілої лексики	180
§ 42	Стилістичне забарвлення фразеологізмів. Виразальні можливості фразеологізмів.	185
§ 43	Стилістичні особливості засобів словотвору.	189
§ 44	Стилістичні особливості частин мови	193
§ 45	Вимоги до вживання синтаксичних одиниць у різних стилях	202
	Запитання і завдання для самоконтролю	205

ПРАКТИЧНА РИТОРИКА

Засоби мовного вираження промови. Тропи	14
Метафора, її роль у мовленні	40
Метонімія, її роль у мовленні	43
Засоби мовного вираження промови. Риторичні фігури. Риторичне запитання, риторичне звертання	66
Риторичні фігури. Порівняння. Повтор	80
Антитеза, градація	112
Інформаційні жанри	119
Діалогічні жанри: бесіда	148
Діалогічні жанри: телефонна розмова	151
Діалогічні жанри: листування	172
Оцінювальні жанри: похвала, осуд	174
Оцінювальні жанри: характеристика	177
Оцінювальні жанри: рецензія	196
Етикетні жанри: привітання, вибачення	199

ДОДАТКИ

Тлумачний словничок	206
Словничок термінів	212
Словничок фразеологізмів	218

Відомості про користування підручником

№ з/п	Прізвище та ім'я учня / учениці	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	в кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

ГЛАЗОВА Олександра Павлівна

**«УКРАЇНСЬКА МОВА (РІВЕНЬ СТАНДАРТУ)»
підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Провідний редактор *І. В. Копитіна*. Редактор *О. В. Зима*.

Технічний редактор *А. В. Плisko*. Художнє оформлення *В. І. Труфена*.

Комп'ютерна верстка *І. А. Кожанової*. Коректор *Н. В. Красна*

Окремі зображення, що використані в оформленні підручника,
розміщені в мережі Інтернет для вільного використання

Підписано до друку 27.05.2019. Формат 70×90/16.

Папір офсетний. Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 16,38. Обл.-вид. арк. 16,0. Тираж 39 178 прим. Зам. № 11105-2019.

ТОВ Видавництво «Ранок»,

вул. Кібальчича, 27, к. 135, Харків, 61071.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5215 від 22.09.2016.

Адреса редакції: вул. Космічна, 21а, Харків, 61145.

E-mail: office@ranok.com.ua. Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67.

Підручник надруковано на папері українського виробництва

Надруковано у друкарні ТОВ «ТРИАДА-ПАК»,

пров. Сімферопольський, 6, Харків, 61052.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5340 від 15.05.2017.

Тел. +38 (057) 712-20-00. E-mail: sale@triada.kharkov.ua

СТИЛІ			
Стиль	Основна функція	Сфера вживання	Основні види висловлень
науковий	повідомлення знань, пояснення, аналіз явищ, доказ наукових теорій, доведення наукових припущень	наука, техніка, освіта, виробництво	наукова доповідь, лекція, стаття; наукові дослідження; реферат, тези, науковий звіт, рецензія; підручник, посібник; публікації в наукових та науково-популярних журналах
художній	образне відтворення дійсності, емоційний вплив на читача/слухача	художня література	оповідання, повість, роман, вірш, поема, драма, казка, байка, притча та ін.
публіцистичний	інформування, вплив на читача/слухача	суспільно-політичне життя	виступ на зборах, мітингах, публікація в суспільно-політичних ЗМІ
офіційно-діловий	повідомлення та волевиявлення (наказ, вимога, припис)	діловодство, дипломатія, судочинство	закон, постанова, наказ, угода, ділові папери (заява, протокол, розписка, план, звіт, характеристика та ін.)
розмовний	повідомлення побутової інформації, пояснення побутових фактів, явищ	усне повсякденне спілкування в побуті, родині, на роботі	бесіда на побутові теми, приватні листи

ЯК НАПИСАТИ ЕСЕ	
Мета автора	зацікавити читача, спонукати до роздумів над певним питанням
Зміст частин тексту	
Вступ	чим цікава (важлива, корисна) тема есе (запропонована або самостійно обрана)
Основна частина	критичне осмислення теми, виклад власного її розуміння, підкріпленний роздумами, прикладами з прочитаного або особисто пережитого, викликані темою почуття, припущення, особистісне до неї ставлення, суб'єктивні оцінки
Завершення	висновок, що впливає з усього сказаного

МОВЛЕННЯ	
Загальні ознаки	Мовні ознаки
узагальненість, логічність, конкретність, точність, аргументованість, послідовність викладу	уживання слів у прямому значенні; використання термінів, слів з абстрактним значенням, слів іншомовного походження; переважання іменників над дієсловами; використання конструкцій із прийменниковими сполуками <i>відповідно до, у зв'язку з, на відміну від, за допомогою, в результаті</i> і т. ін.; складнопідрядні речення з причиново-наслідковими, умовними, часовими зв'язками між частинами
образність, виразність, емоційність	використання слів у переносному значенні, синонімів, антонімів; використання всіх пластів лексики (застарілих слів, неологізмів, просторічних слів та ін.)
інформативність, логічність, точність, образність, емоційність, експресивність, відверта оцінність	суспільно-політична лексика, емоційно забарвлені слова, оцінна лексика; окличні речення, риторичні звертання та запитання
офіційність, наказовий характер викладу, логічність, конкретність, стислість, знеособленість, стандартизованість викладу	уживання слів у прямому значенні, відсутність слів, що мають емоційне забарвлення; використання термінів, усталених зворотів (мовних кліше); переважання віддієслівних іменників, уживання складних речень
неофіційність, невимушеність спілкування, спонтанність, емоційність, оцінність, уживання позамовних засобів (жестів, міміки)	уживання розмовної та просторічної лексики, фразеологізмів, діалектних слів, жаргонізмів; уживання вигуків, простих, неповних, усічених речень, вставних слів, інтонаційна різноманітність

Пам'ятка	
Особливості мови	
Стиль	художній або публіцистичний. Емоційність, експресивність, яскрава образність досягаються вживанням епітетів, метафор, порівнянь
Інтонація	розмовна (безпосередність, невимушеність вислову). Допускається розмовна лексика, що створює враження «живої бесіди» з читачем
Синтаксис	уживання неповних речень, питальних та окличних конструкцій, риторичних звертань, запитань
УВАГА! Особливо цінними рисами есе є нестандартність мислення, самостійність і оригінальність думок, щирість висловлених почуттів, відвертість оцінок, несподіваність висновків. Обов'язковою є коректність у висловленні дискусійних думок, виваженість їх, чемність. Авторські оцінки не нав'язуються	

УКРАЇНСЬКА МОВА

11 клас

Рівень стандарту

Особливості підручника:

- ▶ можливість пройти онлайн-тестування за кожною вивченою темою, що допоможе підготуватися до майбутнього ЗНО
- ▶ зручні в користуванні словники, за допомогою яких можна збагачувати словниковий запас, уникати помилок у мовленні

Тлумачний
словничок

Словничок
термінів

Словничок
фразеологізмів

Словничок
керування

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

ISBN 978-617-09-5222-6

Інтернет-підтримка
interactive.ranok.com.ua

